

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација за српски народ и државу

За издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Доц. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.
Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 300 примерака • Штампач: Бирограф, Београд
Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

**Овај тематски број објављујемо
на српском и енглеском језику**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и праксу
= Progress : journal for political theory and practice/ главни
и одговорни уредник Зоран Јевтовић. - [Штампано изд.]
. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд : Фондација за српски
народ и државу, 2020- (Београд : Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Тематски бр. 2 (2022) објављен
на енг. и срп. језику: „Усташки геноцид над Србима,
Јеврејима и Ромима у тзв. „Независној Држави
Хрватској“. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. III / No. 2 2022.

Тематски број
Усташки геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима
у тзв. „Независној Држави Хрватској“

Садржај | Content

Мајкл Фројнд Хрватско порицање права на сећање на Јасеновац	5
Michael Freund Croatia's Denial of the Right to Remember at Jasenovac	

Чланци | Articles

Гидеон Грајф Јасеновац, логор и његово историјско и морално значење	11
Gideon Greif Jasenovac, the Camp and its Historical and Moral Meaning	
Љубодраг Д. Димић Геноцид над српским народом у Независној Држави Хрватској (1941–1945)	41
Ljubodrag D. Dimić Genocide over the Serbian People in the Independent State of Croatia (1941–1945)	
Василије Ћ. Крестић Геноцид у служби великохрватске идеје	53
Vasilije Đ. Krestić The Idea of a Greater Croatia and Genocide as an Instrument for its Realization	
Бранко М. Ракић Усташки геноцид над Србима – <i>dolus specialis</i> који траје	69
Branko M. Rakić The Ustasha Genocide Over the Serbs – the Continuing <i>Dolus Specialis</i>	

Саша С. Марковић
Идеолошка саможивост и терет жртава. Осврт на случај НДХ103
Saša S. Marković
Ideological Self-obsession and the Burden of Victims. Review of the ISC case

Јован Љ. Јањић
Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској 115
Jovan Lj. Janjić
Suffering of the Serbian Orthodox Church In the Independent State of Croatia

Осврт | Opinion review

Предраг Ђ. Бајић
Скривени Холокауст – документи, тумачења и сведочења133
Predrag Đ. Bajić
Hidden Holocaust – Documents, Interpretations and Testimonies

Информативни прилог | Informative article

Љиљана С. Никшић
Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“
у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста 2018. године.147
Ljiljana S. Nikšić
**Croatia’s Protest and Exhibition “Jasenovac – the Right to Remembrance”
in the United Nations, on the Occasion of the Holocaust Remembrance Day in 2018**

Документарна грађа | Documentary sources

Предлог резолуције о геноциду173

Мајкл Фројнд^[1]

Некадашњи саветник премијера
Израела Бењамина Нетанјахуа
Председник Друштва
израелско-српског пријатељств
Јерусалим (Израел)

УДК 341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945":316.75(497.5)
343.819.5(497.5)"1941/1945":316.75

Уводник

Примљен: 15.08.2022.

Прихваћен: 15.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39656

Хрватско порицање права на сећање на Јасеновац

Прошлог месеца догодило се нешто крајње за-препашћујуће – реч је о тако немилосрдном чину којем је требало посветити много више пажње широм света него што се десило у стварности.

У инциденту који речито говори о посвећености Хрватске да се сачува прошлост, Загреб је ускратио право српском председнику Александру Вучићу да приватно посети Јасеновац, где су усташе убиле његовог деду у мрачним данима током Другог светског рата.

Право на сећање, најосновнију и суштинску слободу на којој почива људско достојанство, хрватске власти су једноставно одбациле, нимало не водећи рачуна о суровости својих поступака.

Ускраћујући Вучићу прилику да се поклати сенима покојника из своје породице, као и свих оних из народа, који га је изабрао као вођу, Хрватска је увредила не само живе већ и сећање на мртве.

На тај начин, хрватско руководство је спомен-обележје Јасеновац претворило у политичко средство, оружје помоћу којег ће добити неколико поена на невидљивом семафору.

Толико је јасно да чак не би требало ни помињати, али се очигледно мора истаћи следеће – масовно убијање Срба и Јевреја које су вршили

Хитлерови фашистички савезници у Хрватској јесте нешто што треба да буде изнад политике и ослобођено манипулације.

Јасеновачко тло освештано је проливеном крвљу небројених српских и јеврејских жртава. То се не може и не сме скрнавити безначајном политиком.

Јасеновац отелотворује и симболизује суровост за коју су људи способни и служи као опомена будућим генерацијама о опасностима проистеклим из безосећајне мржње. Али, како време пролази и нови нараштаји сазревају и одрастају, све је важније сачувати сећање на прошлост и не дозволити да се она изгуби.

Једном приликом је покојни рабин Џонатан Сакс, главни рабин Велике Британије, напоменуо: „Без сећања нема идентитета, а без идентитета смо само прашина на површини бесконачности.“

Током година, председник Вучић и речима и делима показује колико значаја придаје историјском сећању, нарочито у вези са Холокаустом. Поводом обележавања 75 година од ослобађања Аушвица, Вучић је 2020. наредио да се, заједно са српском националном заставом испред председничке канцеларије у Београду, истакне

[1] mfreund613@gmail.com

и жута застава са Давидовом звездом, слична обележју које су Јевреји морали да носе за време Холокауста.

Вучић је затим на Твитеру објавио фотографију заставе, уз пратећи текст: „Овај знак био је симбол покушаја нациста да униште јеврејски народ. Данас је ово почасно обележје. После 75 година. Да се никада не понови.“ Био је то једноставан, али моћан гест који служи као подсетник Србима и Јеврејима, као и начин да им се укаже на заједничке патње.

Насупрот томе, током протеклих година Хрватска је покушавала да поново напише историјске чињенице, због чега је чак и Светски јеврејски конгрес 2018. године упутио Загребу петицију да обустави своју ревизионистичку политику.

У лето 2013, када је Хрватска званично ушла у Европску унију, постојале су велике наде да ће прихватање од стране остатка континента довести до искреног и отвореног сагледавања њене прошлости. Нажалост, те наде су у великој мери остале неостварене.

Пре само три месеца, Хрватска академија знаности и умјетности издала је документ у којем позива владу у Загребу да онемогући пут Србије ка чланству у ЕУ уколико Београд одбије да се одрекне онога што је названо „митом о Јасеновцу“.

Прошло је мање од 80 година од краха фашистичког усташког режима у Хрватској. Како су брзо и лако појединци одлучили да забораве!

Улазак Хрватске у ЕУ био је врхунац напорног и захтевног деценијског процеса који је изискивао спровођење многобројних промена у разним областима, од закона о интелектуалној

својини до слободног кретања капитала. Ово је урађено да би се Хрватска ускладила са прихваћеном праксом ЕУ.

Међутим, без обзира на то колико је ова балканска држава променила свој правни систем и унапредила стандарде безбедности прехранбених производа и заштите животне средине, постоји нешто што Хрватска упадљиво није успела да уради – да се помири са срамном истином о масовном убијању током Другог светског рата.

Већина нас зна за логоре као што су Биркенау, Дахау, Треблинка и Берген-Белзен, у којима су Немци и њихови послушници систематски убијали милионе невиних.

Али, колико је људи ван Балкана икада чуло за Јасеновац или за злодела која су тамо починили хрватски фашисти?

Познат као „Аушвиц Балкана“, Јасеновац је био највећи логорски комплекс који је 10. априла 1941. године основала Независна Држава Хрватска.

Хитлер је за управљање Хрватском задужио Анту Павелића, предводника усташког покрета, чији је глави циљ био очистити земљу од Срба, Јевреја и осталих мањина.

По узору на Немце, Павелић је донео расне законе против Јевреја, увео ограничења њихове слободе кретања и протерао их из разних занимања.

Услед тога, усташе су убиле више од 30.000 Јевреја, односно 75 посто укупне предратне јеврејске заједнице.

Ипак, примарна мета Павелића и његових квислинга били су Срби, којих је око два милиона тада живело у Хрватској.

Са крвожедношћу, по којој су се могли упо-

редити само са својим нацистичким заштитницима, усташе су почеле да „чисте“ хрватско тло палећи српска села, одрубљујући главе свештеницима и затварајући српске вернике у православне цркве које су затим спаљивали. Више од 200.000 Срба је на силу покатоличено, уз активну помоћ и подстрек загребачког надбискупа Алојзија Степинца.

Међутим, управо у јасеновачком логору су Хрвати разуларено показали најсуровија зверства тако што су, према многим сведочењима, побили небројене хиљаде у оргијама неописивог дивљаштва.

Јасеновац није имао гасне коморе нити машине за убијање, па је свако убиство извршавано на старински начин: ножевима, шипкама, секирама, чак и маљевима.

Ако је Аушвиц био оличење механизованог убијања, Јасеновац је био отелотворење ручно оркестрираног покоља.

У интервјуу за српске новине *Полиџика*, покојни Јаша Алмули, писац, новинар и некадашњи председник Јеврејске општине Београд, описао је Јасеновац као „варварски“, истичући да су „убиства претежно била извршавана ручно“.

„Они су веома ретко користили метке“, рекао је он, „зато што су веровали да жртве *нио не заслужују*.“ Алмули је затим описао неке од усташких метода, укључујући вађење очију и клање, бацање живих логораша у пећи од цигле или тровање деце.

Усташе су чак користиле и посебан нож по имену „србосјек“, смишљен да се убије што више Срба.

Постоји велики број детаљних сведочења о злоделима почињеним у овом логору. Едуард

Шајер, Јеврејин из југоисточне Босне и Херцеговине, одведен је у Јасеновац у новембру 1941. године. Тамо су побијени његови родитељи и четворо од петоро браће и сестара. У интервјуу за амерички Меморијални музеј Холокауста говорио је о неким од стравичних усташких поступака, међу којима је и употреба лет-лампи и шипки за заваривање ради мучења логораша.

Шајер је такође описао како су пред његовим очима хрватски стражари маљем насмрт претукли његовог млађег брата и како је престрављен видео групу Јевреја из Сарајева која је жива спаљена.

После рата и проглашења комунистичке Југославије, логор је преоран булдожерима, а југословенски вођа Јосип Броз Тито је покушао да потисне причу о Јасеновцу јер није желео да му се она испречи на путу ка стварању новог југословенског идентитета.

Због тога Хрвати нису морали да се суоче са својом прошлошћу или мрачним злоделима, што се у стварности наставило чак и после распада Југославије и проглашења хрватске независности.

Наиме, иако су хрватске вође одлазиле у Јерусалим да би упутиле речи извињења у Кнесету, израелском парламенту, усташко наслеђе и даље остаје веома распрострањено међу Хрватима, а неки му се чак и диве.

Пре десет година, у две католичке цркве у Хрватској, у Загребу и Сплиту, служене су велике меморијалне мисе усташком предводнику Павелићу, упркос томе што је он био одговоран за смрт стотина хиљада невиних људи.

Можете ли замислити да се нешто слично догоди у Риму, у Мусолинијеву част, или у

Берлину, у Хитлерову част? Популарна музичка група у Хрватској, Томсонов рок састав, редовно привлачи десетине хиљада људи на своје концерте, где многи млади с поносом носе усташке униформе. Овај бенд такође користи усташке слогане у неким од својих песама, а стиховима чак позива на истребљење Срба.

Кључни аспект проблема јесте чињеница да је меморијални музеј који је Хрватска подигла у Јасеновцу очигледно намерно смишљен како би се прикрила права природа онога што се тамо дешавало.

8 | Доктор Ефраим Зуроф, из Центра „Симон Визентал“, једном приликом је музејску поставку у Јасеновцу описао као „образовну катастрофу“, истичући да она садржи незнатне или готово никакве информације о томе ко су били усташе или каква је била њихова злокобна идеологија.

Време је да се Загреб натера да се суочи са својом страшном прошлошћу. Историја и њене лекције се не могу и не смеју потиснути без обзира на то да ли су политички подобне.

Хрватске власти треба драстично да ревидирају спомен-обележје у Јасеновцу и да пре-

стану да се крију иза нејасног језика. Неопходно је забранити одржавање меморијалних служби за усташке званичнике, а подучавање о холокаусту требало би да буде приоритет у хрватским школама.

У време растућег екстремизма и антисемитизма широм континента, важно је да хрватски сакривени Холокауст, отелотворен у Јасеновцу, не буде остављен по страни.

Европа је и даље у позицији да поставља овакве захтеве и у томе не треба да се устручава, нарочито када је чак и председнику Републике Србије ускраћено право да ода почаст жртвама у Јасеновцу.

Уместо тога, треба повећати број посета овом месту, а ученике треба доводити како би чули о усташким жртвама и сачували сећање на њих.

Наша заједничка одговорност је да то урадимо како сећања не би полако избледела у измаглицама историје, односећи са собом и лекције које смо и ми морали да научимо и да их пренесемо будућим нараштајима. Не смемо дозволити да се то догоди.

Чланци | Articles

Гидеон Грајф^[1]
Shem Olam Holocaust Institute
Israel

УДК 94:343.819.5(497.13+497.15)"1941/1945"
341.485(=163.41)(497.5)"1941/1945"
Оригинални научни рад
Примљен: 11.08.2022.
Прихваћен: 27.08.2022.
doi: 10.5937/napredak3-39588

Јасеновац, логор и његово историјско и морално значење

Сажетак: У раду се даје преглед и фазе развоја усташког концентрационог логора Јасеновац, током постојања „Независне Државе Хрватске“ (НДХ) у време Другог светског рата. Указује се на чињеницу да се са применом политике „коначног решења“ (за Јевреје и Роме, а у Хрватској и за Србе) коју је спроводила нацистичка Немачка, хронолошки гледано, прво отпочело у НДХ, а потом у Немачкој. Узимајући у обзир више критеријума, пореде се концентрациони логори Аушвиц и Јасеновац, при чему се посебно инсистира на бруталности са којом су усташке жртве убијане у Јасеновцу. Указује се на постојање чак три усташка логора за децу. Користећи се различитим изворима, даје се процена броја убијених људи (Срба, Јевреја, Рома и других антифашиста) у Јасеновцу.

Кључне речи: концентрациони логори, „Независна Држава Хрватска“, нацисти, усташе, Други светски рат

Увод

„Логор Јасеновац био је најнижи ниво на који је човечанство могло пасти“, изјавио је преживели логораш Ђорђе Милиша и заиста је био у праву. Суровост која је владала у логору Јасеновац представља пакао на земљи. Јехиел Де-Нур (познат и као Ка-Цетник), говорио је о другом паклу на земљи – о логорском комплексу Аушвиц и концентрационом логору за истребљење Аушвиц-Биркенау – као о „Другој планети“, где су нормалне људске вредности у потпуности изопачене (Gutman & Berenbaum, 1994). Исто бисмо могли рећи и за Јасеновац, иако се његова стварност у појединим

централним тачкама разликује од стварности у Аушвицу. Да бих пружио увид у историјско и морално значење логора у Јасеновцу, детаљно ћу упоредити Јасеновац и много познатији Аушвиц. Анализирајући разлике и сличности између ова два логора, можемо стећи јаснију слику о томе шта постојање Јасеновца значи у историјском смислу и какво значење данас он има за нас. Да бих могао да анализирам суштину и карактер логора у Јасеновцу и његово историјско и морално значење, прво ћу морати да сагледам историјски развој логора, односно како је основан и који су догађаји у усташкој држави довели до његовог настанка. Након тога ћу прећи на темељно поређење са Аушвицом.

[1] dr.gideon.greif@gmail.com

Оснивање логора

Рут Елијас, преживела логорашица из Терензијенштата, говорила је: „Ако нисте били у Аушвицу и нисте то доживели на сопственој кожи, никада нећете моћи да реконструирате ни једну једину секунду онога кроз шта смо прошли у том паклу по имену Аушвиц” (Długoborski & Piper, 2000).

Ђорђе Милиша, преживели логораш из Јасеновца, у својој књизи *Јасеновац – њакао* написао је: „Све што би неко могао да напише о логору у Јасеновцу било би само бледа слика Јасеновца и онога што је он заиста био, зато што нико никада не би претерао пишући о Јасеновцу и свему што се тамо дешавало. Јасеновац је био најнижи ниво на који је човечанство могло пасти“ (Miliša, 1945).

Иако су и Елијасова и Милиша у праву када кажу да ниједна реч написана о Аушвицу или Јасеновцу не може помоћи да разумемо истинску стварност ових логора, патње логораша и агонију убијених, ипак је важно истаћи све историјске чињенице о логорима, о њиховој позадини и историји њиховог настанка, као и начину функционисања и крају.

Оснивање концентрационих логора на територији Независне државе Хрватске (НДХ) блиско је повезано са све већим ширењем усташког терора. Као последица масовног хапшења Срба, Јевреја, Рома и непожељних Хрвата, порасле су потребе усташа у вези са прављењем логора. Они су убрзо постали места

за интернирање и затварање свих људи које је усташки режим сматрао непријатељима (Greif, 2020a).

У почетку су отварање логора и њихов надзор били дужност Усташке надзорне службе [УНС] коју је предводио Еуген Кватерник. Он је био начелник Равнатељства за јавни ред и сигурност [РАВСИГУР] које је основано почетком маја 1941. као посебно одељење Министарства унутарњих послова (Greif, 2020a). УНС и РАВСИГУР су добили овлашћење за стварање логора и слање затвореника у њих. Када је почетком 1943. године УНС укинут, РАВСИГУР је остао једина служба са таквим овлашћењима.

Еугену Кватернику је дата надлежност над „свим полицијским службама, складиштима оружја, локалним управама и свим државним самоуправним телима”.^[2] Јозо Томашевић каже да „Хрвати никада пре у историји нису били изложени таквој административној, полицијској и правној бруталности и злостављању као за време усташког режима” (Томашевић, 2001, стр. 300). Дидо Кватерник, син усташког вође Славка Кватерника, учествовао је у покушају атентата на краља Александра у Загребу. По завршетку рата побегао је у Аргентину, где је погинуо у саобраћајној несрећи.

У извештају који је Гестапо поднео Хајнриху Химлеру 17. фебруара 1942. наведено је да су из године у годину све активније групе које

„укључују злодела усташких јединица у Хрватској над православним становништвом.

[2] У УНС-у је постојало посебно Одељење бр. III које је директно управљало концентрационим логорима (в. *The Rise of the State of Croatia*, 1942).

Усташе врше своје зверске чинове не само над одраслим мушкарцима, већ и над беспомоћним старим људима, женама и децом. Број православаца које су Хрвати масакрирали и садистички мучили до смрти достиже отприлике триста хиљада^[3].

Оснивање логора прошло је кроз неколико фаза. Прва фаза била је успостављање такозваних сабиралишта, познатих и као сабирни или депортациони логори. На тим местима су заробљеници, углавном Срби, привремено боравили. Одавде никуда нису били депортовани. Та „сабиралишта“ налазила су се широм НДХ.

Најпознатија и највећа била су у Цапрагу код Сиска, Бјеловару и Славонској Пожеги.

Друга фаза, која се одвијала истовремено са првом, обухватала је изградњу концентрационих логора, озлоглашених „логора смрти“ (Greif, 2021). Први логор ове врсте била је „Даница“ код Копривнице. Затим су уследили Јадовно близу Госпића, Стара Градишка, Јасеновац, затим логори Слана и Метајна на острву Паг,^[4] Крушчица, Лоборград,^[5] Ђаково,^[6] Тења,^[7] Јастребарско,^[8] Керестинец, Лепоглава, Сисак,^[9] Цапраг, Горња Ријека, Феричанци, Винковци, Славонска Пожега, Бјеловар и други. У читавој НДХ било је укупно 24 логора (Peršen, 1952, str. 82).

[3] <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/Bleiburg%massacre/en-en> (приступљено 1. децембра 2016)

[4] У лето 1941. постојао је концентрациони логор за Србе и Јевреје на острву Паг. Тамо су одвођени затвореници из сабирног логора у Госпићу. На Пагу су вршена масовна убиства; када је средином августа логор распуштен, око 3.000 Срба је пребачено у Јадовно, а последња група од око 450 Јевреја у Крушчицу (жене), Јадовно и Јасеновац (мушкарци). Логор у Крушчици, поред Травника, постојао је отприлике у истом периоду и ту су затварани углавном жене и деца, већином Јевреји.

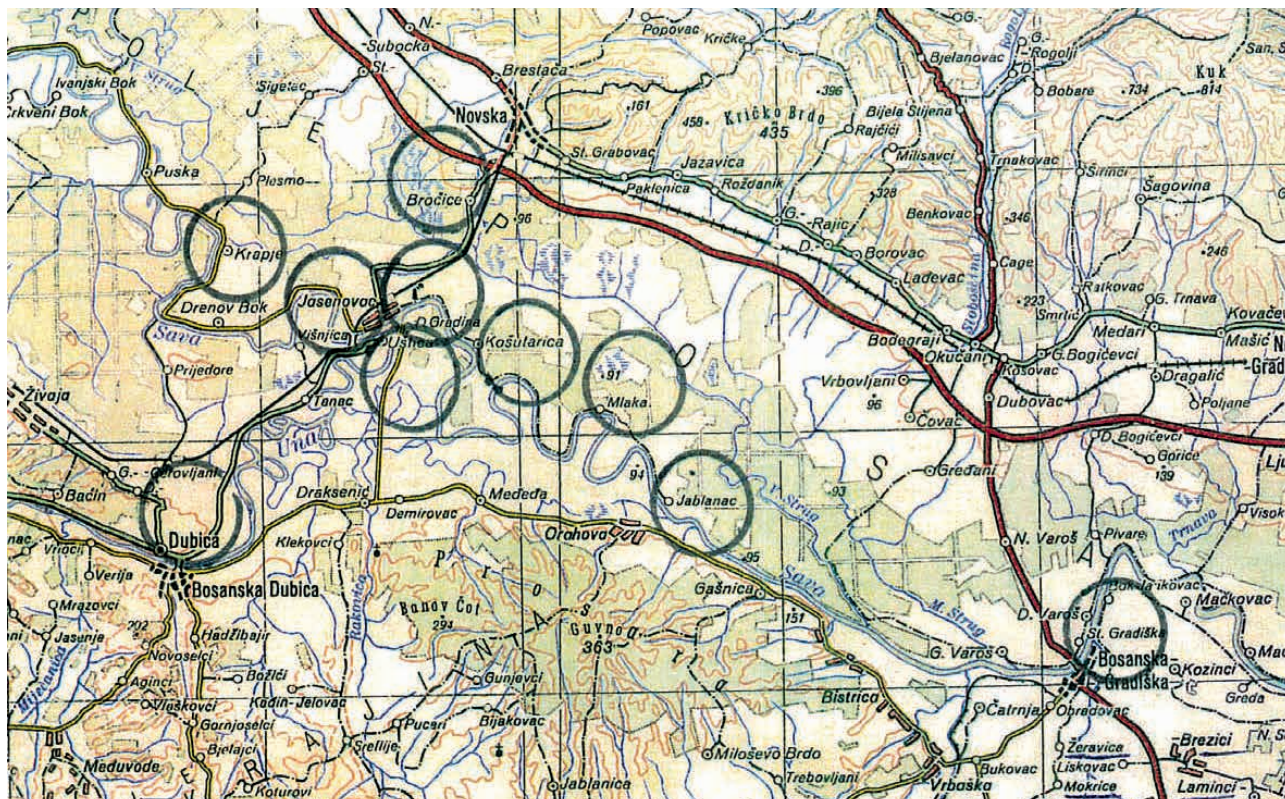
[5] Од септембра 1941. до јесени 1942. године постојао је концентрациони логор у Лоборграду, близу Златар Бистрице, у Хрватском Загорју. Ту је, поред извесног броја српских жена, боравило и око 1.300 јеврејских жена и деце, који су пребачени из Крушчице.

[6] У децембру 1941. основан је логор у Ђакову, намењен првенствено јеврејским женама и деци, којих је било отприлике 3.000. Много њих је погубљено. У јулу 1942. логор је затворен, а преостали затвореници пребачени су у Јасеновац.

[7] У јуну 1942. основан је привремени логор по имену Тења. Ту су затворени готово сви преостали Јевреји који су ухапшени у Осијеку и другим местима у Славонији. У овом логору налазило се око 3.000 затвореника. Њихова ликвидација почела је средином августа, углавном у Јасеновцу.

[8] Концентрациони логор Јастребарско изграђен је близу истоименог града. Функционисао је током 1942. године. Најстрашнији аспект овог места јесте то што је ово био логор за децу, углавном заробљену на Козари и у осталим деловима НДХ. Прва група деце из логора Стара Градишка доведена је 1942. у напуштене италијанске касарне, у грофовски замак Ердоди и у фрањевачки самостан. После њих су ту пребачена деца са логорских имања у Јабланцу и Млаки. Око 2.000 деце доведено је у село Ријека, три километра од Јастребарског. У оба логора боравило је око 3.336 деце. Деца су убацивана у возове и превожена до поменутих одредишта, где су их шишали и одевали у униформе. Спавала су на слами у шупама, а нека од њих била су укључена у организацију логора (в. <http://www.jusp-jasenovac.hr/>).

[9] Почетком августа 1942. отворен је логор у Сиску. Ту су доведени Срби са подручја Козаре, заробљени након немачко-усташке офанзиве. Били су то углавном стари, жене и деца. Овај логор имао је посебан део за децу, која су одвајана од родитеља. Групе старијих заробљеника пребачене су у Јасеновац и Стару Градишку.

Фотографија 1: Мапа система логора Јасеновац површине 240 км²

Извор: Војногеографски институт, Београд, Србија.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Логор Јадовно близу Госпића био је први у којем су масовно убијани Срби и Јевреји. Усташе су свакодневно доводиле велике групе заробљеника у Госпић, а затим у Јадовно, где су их убијали и бацали у дубоке јаме. Међу убијенима је било много комуниста. Према доступним подацима, у Јадовном је убијено око 35.000 људи. Овај логор затворен је у августу 1941. године (в. Zatezalo, 2007; Israeli, 2013; Mojzes, 2011).

Усташе су организовале „читав низ разних сабирних центара и логора у различите сврхе”

(Peršen, 1952, str. 29). Иако је Законска уредба о принудном интернирању непожељних и опасних лица у сабирне и радне логоре (Peršen, 1952, str. 19-20) усвојена тек 25. јануара 1941, пре тога су већ увелико постојали, па чак и затворени, многи „логори смрти“ (Слана и Метајна на острву Паг, Даница у Копривници, Јадовно близу Госпића, Крушчица близу Травника).

Због поновне италијанске окупације демилитаризоване зоне и пораста народног отпора (почев од 5. августа 1941), усташе су морале брзо

да затворе логоре у Госпићу (Јадовно) и на Пагу (Слана). Последње групе затвореника које усташе нису успеле да побију транспортоване су 19. 20. и 21. августа 1941. преко Јастребарског у нови логор у Јасеновцу, док су неки пребачени у Крушчицу близу Травника (в. Miletić, 1986, str. 20; Lengel Krizman, 1996a, str. 91–102; Lengel-Krizman, 1996b, str. 247–256; Dizdar, 1990).

Оснивање првих логора било је под директним руководством Еугена Дида Кватерника, док је њихов управник био Мијо Бабић Ђовани. Њега је после смрти наследио Вјекослав Лубурић Макс, који је, са неколико прекида, остао на овом положају до краја постојања НДХ. Вјекослав Лубурић је особа директно одговорна за организацију логора у Јасеновцу (Peršen, 1952, str. 44).

Логор у Јасеновцу основан је у лето 1941, када су усташе довеле прву групу Срба и Јевреја у логор који је касније назван Логор бр. 5 (Greif, 2021). Из горе наведених разлога, логор је морао брзо да се шири, па је ускоро направљен и Логор бр. 2. Тачно време отварања разних логора у Јасеновцу (бр. 1 и 2) разликује се у зависности од аутора, па је ово и даље отворено питање које би требало адекватно истражити. Од новембра 1941. логор је знатно проширен – саграђен је Логор бр. 3, а затим и Логор бр. 4. У Јасеновац су довођени „непожељни“, без обзира на вероисповест. Ово је такође била карактеристика логора Стара Градишка. У Старој Градишки и Јастребарском су убијани нарочито жене и деца.

Усташки логор смрти у Јасеновцу изграђен је за највише 3.000 затвореника, али штаб поглавника Анте Павелића у Загребу није делио ово мишљење, па је 27. априла 1942. свим локалним установама издато саопштење „да Јасеновац

може да прими неограничен број затвореника” (McCormick, 2017). Логорски комплекс у Јасеновцу заузимао је површину од 240 километара квадратних, од места Крапје – 12 километара западно од Јасеновца, и Дубичких (Баћинских) кречњака – двадесетак километара узводно реком Уном до Старе Градишке – око 30 километара на истоку, и од Струга на северу до линије Драксенић–Бистрица на југу (Mirković, 1980, str. 7).

Концентрациони логор Јасеновац – за разлику од привремених, импровизованих логора направљених одмах по проглашењу НДХ – био је први систематски изграђен концентрациони логор и место највећег страдања на територији окупиране Југославије (Barbić, 1987, str. 67). Због италијанских захтева за поновном окупацијом Зоне Б, која је обухватала госпићку групу логора (Госпић, Јадовно, Паг), НДХ је морала да склони своје оружане снаге и да затвори ове концентрационе логоре. Стога се захтевао безбедан простор који се могао користити у предвиђене сврхе: за истребљење једног дела становништва, али и за робовски рад. Истраживања која су обављена до данас, затим објављени историографски радови и мемоари још нам нису дали одговор због чега је тачно основан логор у Јасеновцу. Упркос томе, мора се напоменути да је географски положај Јасеновца повољан јер се до њега долази копном, железничком пругом и воденим путевима, а такође је релативно близу Загреба (отприлике 100 километара); окружен је водом (реке Сава, Уна и Велики Струг), захваљујући чему су насеља и логор били заштићени од могућих напада, а с друге стране мочварама Лоњско и Мокро. Стари, недовршени пројекти за исушивање мочвара и унапређење земљишта

послужили су усташама као лукав изговор помоћу којег су заварали јавност и прикрили праву сврху изградње логора на овом подручју. Због тога је основана и Дирекција за унапређење земљишта и регулационе радове.

Јасеновац је први усташки логор који је функционисао по нацистичким принципима (Greif, 2021). Макс Лубурић, усташки званичник који је управљао логором, провео је извесно време у Немачкој, као гост Гестапоа, почетком октобра 1941. године. Том приликом је посетио неколико немачких концентрационих логора и, по повратку у НДХ, реорганизовао је постојеће логоре и отворио нове по узору на оне у Немачкој.^[10] У Јасеновцу је образовано „Заповједништво сабирних логора Јасеновац”.

Систем логора у Јасеновцу обухватао је логоре од броја 1 до 5, као и друге логорске објекте и локације (губилишта, имања итд.) (Greif, 2021). „Јасеновац Логор бр. 1” налазио се у близини села Крапје, 12 километара узводно (западно) од Јасеновца. Прве групе затвореника доведене су у две дрвене куће на шталама, у ограђеном простору надомак шуме Горња Крндија, поред Струга, између села Крапје (где је касније основана Официрска школа) и Плесма.^[11]

„Јасеновац Логор бр. 2”, познат као „Шума”, налазио се у области Брочке Јасенине, на путу Јасеновац–Брочице, дуж ивице шуме Доња Кр-

ндија. На простору ограђеном жицом биле су три бараке. Због јесењих поплава, у новембру 1941. усташе су срушиле логоре бр. 1 и 2 и побиле већину затвореника. Преостали су послати у индустријски комплекс ортачке компаније „Бачић” (1,5 километар дуж Саве од центра Јасеновца), где је направљен „Јасеновац Логор бр. 3”, познат као Циглана.^[12]

У самом граду Јасеновцу постојала је индустријска зграда по имену Кожара, која је претворена у Логор бр. 4. У неким документима је логор у Старој Градишки означен као „Заповједништво сабирног логора Стара Градишка”, а у другим као Логор бр. 5 у логорском комплексу Јасеновац (Miletić, 1986, str. 23). Осим званичног назива „Усташка обрана / Заповједништво сабирних логора Јасеновац” или само „Заповједништво сабирних логора Јасеновац”, коришћени су и други називи: „Концентрациони логор Јасеновац” и „Сабирни и радни логор Јасеновац” (Miletić, 1986, str. 20–21).

Логори Усташке надзорне службе (УНС), иако су носили назив сабирни и радни логори, заправо су били предвиђени за истребљивање (*Vernichtungslager*). Ово је нарочито очигледно на примеру групе логора у Јасеновцу, а пре њиховог оснивања, госпићка група логора чак није ни носила назив „радни логори”. Заповједништво сабирних логора Јасеновац такође је у

[10] „Капетан Лубурић је направио планове за логоре још док је био у емиграцији. Након посете немачким логорима, они су унапређени” (одломак из Извештаја Зигфрида Кашеа који је у фебруару 1942. поднет Министарству спољних послова Рајха о ситуацији у концентрационом логору Јасеновац) (в: Varbić, 1986, str. 170).

[11] Плесмо – хрватско село у којем је Комунистичка партија Југославије деловала још 1935. године, а чије је становништво масовно приступило Народноослободилачкој борби; још пре рата ово село било је познато као „Мала Москва”.

[12] На главној капији стајао је велики натпис „Радна служба / Radna služba / Усташка обрана / Сабирни логор бр. 3” и велико слово У (усташко обележје изнад којег је писало „Све за Поглавника”).

Фотографија 2: Улазна капија у Јасеновац

Фото-документација Спомен-подручја Доња Градина. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

одређеним периодима било задужено за логоре у Ђакову,^[13] Лепоглави, као и за њихова имања, а осим имања близу логора (Млака, Јабланац, Бистрица, Гређани итд.) постојале су и испоставе у Феричанцима и Обрадовцима (в. Zečević-Porović, str. 245–247; Danon, str. 68).

За надзор логора у Јасеновцу биле су задужене јединице Усташког одељења за обрану 3 (одељење за логоре) које је именовано у засебну војну формацију. Припадници Усташке обране, осим што су директно обезбеђивали логор и обављали стражарске дужности, такође су чували затворенике који су радили ван логора, а учествовали су и у појединачним и масовним ликвидацијама, као и у репресивним мерама на

простору око логора у Јасеновцу (Barbić, 1986, str. 163).

Логором је управљала спољна управа, тј. усташе са „Заповједником“ на челу. Она је имала неколико различитих „одељења“ која су издавала радне наредбе, организовала набавку, спроводила казне, испитивања, тортуру и ликвидације. Они су одржавали контакт са установама ван логора, док је интерна управа обухватала „логорника“ (затвореник који је обично био криминалац или заточени усташа, мада су некада чак и логорници били пристојни и некомпромитовани) и „групнике“, вође група од стотину, педесет или десет логораша (обично доушници, криминалци и силеџије).

У логор су довођене две категорије затвореника: осуђеници и они без пресуде. Према Законској уредби о принудном интернирању непожељних и опасних лица у сабирне и радне логоре, дужина заточеништва варирала је од три месеца до три године. Ове пресуде, које је издавала усташка полиција као огранак УНС-а, биле су пародија јер су сви затвореници заправо били осуђени на смрт, а такозвани „трогодишњаци“ (затвореници са затворском казном од три године) убијани су одмах по доласку (Barbić, 1986, str. 163).

Суровост и изопаченост начина погубљења, њихов број и обим указују на то да злочини почињени у Јасеновцу „превазилазе све што човек може замислити“ (Iveković, 1945, str. 16). Убијање ватреним оружјем, ножевима, маљевима, чекићима, батинама, секирама, тестерама,

[13] „Убрзо по доласку логораша из Старе Градишке, Усташка обрана је преузела интерно управљање над логором у Ђакову. Усташе су стигле у логор 29. марта 1942, а предводили су их Љуба Милош и усташки заставник Јозо Матијевић. Заузет је сваки прилаз логору, а стражари су замењени“ (в. Vasiljević, 1985, str. 195).

вешање, дављење, спаљивање, исцрпљивање напорним радом, изгладњивање, жеђ, зараза, тровање, смрзавање, мучење и садизам – све ово се свакодневно дешавало у јасеновачким логорима (Barbić, 1985, str. 153–178).

Једна од најважнијих карактеристика логора у НДХ била је то што ни Немачка ни Италија нису биле директно укључене у њихово управљање.^[14] У ствари, фашисти у Италији и Немачкој често су се противили усташкој управи над логорима. Нацистички режим захтевао је да усташе усвоје антисемитске политике и врше прогон Јевреја. Павелић и његове усташе прихватили су нацистичке захтеве, али су њихове расне политике биле првенствено усмерене на истребљивање српског становништва (McCormick, 2017). Када су усташама били потребни нови регрути за уништавање Срба, НДХ се чак удаљила од нацистичке антисемитске политике, обећавајући почасно аријевско држављанство, а самим тим и слободу, Јеврејима који су били спремни да се боре за НДХ (Tanner, 1997, str. 149). Како је ово био једини законити начин да избегну смрт и прогон, одређени број Јевреја придружио се оружаним снагама НДХ.^[15]

Јасеновац и Аушвиц

Анализа природе, суштине и карактера Аушвица и његово поређење са Јасеновцем дозвољава, без икаквог претеривања или лажног представљања, да говоримо о историјском и

моралном значењу Јасеновца. Ервин Милер, преживели логораш из Јасеновца, изјавио је следеће: „Логор је заиста био озлоглашен због своје бруталности, где је систематско уништавање превазилазило чак и нацистичке методе. Често се о њему говорило као о Аушвицу на Балкану” (Greif, 2021).

Док је Аушвиц широм света постао симбол и синоним за суровости Холокауста, многи уопште и не знају да је Јасеновац постојао – чак ни они који се интензивно баве историјом Другог светског рата и Холокаустом. Ово је, наравно, чињеница коју би што пре требало променити! Оба логора, и Аушвиц и Јасеновац, мада су припадали различитим географским просторима, синоними су и симболи крајње сурових режима које су заступали: Аушвиц је постао синоним за целокупан Холокауст, а Јасеновац за усташки злочиначки режим.

Јасеновац и Аушвиц подједнако отелотворују нечовечне принципе два режима и њихов зликовачки став према свима које су сматрали непријатељима, непожељним или инфериорним особама, или онима који нису са ентузијазмом подржавали режим.

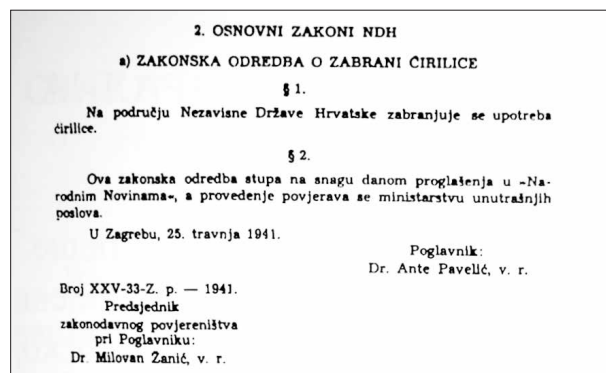
Исцрпно поређење низа логора у Аушвицу и у Јасеновцу открива бројне истоветне аспекте у погледу развоја логора, технике убијања и става злочинаца према логорашима. Наравно, постојале су и значајне разлике између Јасеновца и Аушвица због порекла и менталитета злочинаца и њихове психологије.

[14] в. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Holocaust/Jasenovac.html>

[15] Поједини аутори наводе број од 5.000 (в. Tanner, 1997, str. 149–150).

Из нараштаја у нараштај, људско друштво је развијало кодекс моралних вредности како би заштитило своја културна достигнућа и унапредило моралне кодексе цивилизација. Овај систем моралних кодекса био је у потпуности поништен како у Аушвицу тако и у Јасеновцу (Greif, 1998, str. 10). Три хиљаде година цивилизације уништено је у тренутку и замењено разорним, убилачким, нељудским низом вредности. Тама је прекрила човечанство и милиони људи морали су да живе под суровом страховладом. Управо је ово Јехиел Де-Нур имао на уму назвавши Аушвиц „другом планетом“. Аушвиц, највећи нацистички концентрациони логор и логор смрти, и Јасеновац, највећи комплекс усташких концентрационих логора и логора смрти у Хрватској, били су места која заслужују назив „пакла на земљи“ (Greif & Carlsen, 2012, str. 237–292). У наставку рада упоредићемо та два пакла.

Нацистички и усташки режими били су мотивисани теоријом о раси, која је управљала њиховом политиком и поступцима. Национал-социјалистичка теорија о раси била је средиште свих сфера јавног живота у Немачкој од 30. јануара 1933. па надаље. Када је нови режим дошао на власт, читава нација је опсесивно разматрала питање чистокрвности и расне чистоте. Резултати истраживања о расном пореклу били су пресудни за каријеру, па чак и за живот сваког појединца. Немачки лекари и генетичари су сарађивали са режимом, помажући у одређивању ко треба да буде укључен у специјални програм „еутаназије“, убиства оних који наводно не заслужују да живе. Антијеврејско законодавство било је засновано на расним начелима и довело је до масовне дискриминације и мржње усмере-

Фотографија 3: Законска одредба о забрани ћирилице, донета 25. априла 1941. Један у низу расних закона којима су Срби, Јевреји и Роми стављени ван закона.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

| 19

не против Јевреја у Немачкој, а затим и у свим земљама под немачком окупацијом (Długoborski & Piper, 2000).

Усташки режим био је под великим утицајем немачке теорије о раси и у потпуности ју је усвојио. Од првог дана постојања Независне Државе Хрватске, њена влада је спроводила расне законе против Јевреја, Срба и Рома, примењујући исте дискриминационе методе које су већ биле на снази у Немачкој. Расни закони снажно су утицали на свакодневни живот Јевреја, Срба и Рома који су изгубили своје место у правном систему, своја грађанска права и имовину. Напоследку, властима је законом омогућено да их депортују у концентрационе логоре (Greif, 2020b). Сви ти расни закони утабили су пут политици уништења.

Као резултат расног законодавства и политике дискриминације против елемената дефинисаних као непријатељски за дух хрватске нације, Срби и Јевреји морали су да носе иденти-

Фотографија 4: „Православни знак“

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге Јасеновац, Аушвиц Балкана
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

20 | фикационе ознаке у циљу њиховог понижавања у јавности. Јевреји су морали да носе слово „J“ као „Juden“ или Јевреји, а Срби слово „П“ као „православци“.

Аушвиц је познат као највећа „фабрика смрти“ међу логорима које је нацистичка Немачка основала да би спровела тзв. коначно решење јеврејског питања (Greif, 2005). Међутим, на самом почетку Аушвиц није био логор смрти. Првобитна намера националсоцијалистичких власти била је да се изгради затвор за локално пољско становништво, осумњичено за непријатељско расположење и опасност по немачку војску, или окривљено због пружања отпора.

Претварање Аушвица у фабрику смрти било је резултат претходног искуства, заснованог на немачким методама масовног убијања које је било спроведено у операцији Барбароса. Ова операција започела је 22. јуна 1941. године. У оквиру те операције, специјалне јединице (*Einsatzgruppen*) погубиле су готово 1,6 милиона Јевреја, углавном стрељањем, а једним делом и у душегупкама. Овај систем масовног убијања био је проблематичан за извршиоце из неколико

разлога. Био је сувише спор, скуп и психолошки проблематичан за убице, који су морали да гледају жртвама право у очи.

Током неколико месеци масовног убијања које је спровођено у кланцу Бабин Јар, немачки заповедници задужени за „коначно решење“ одлучили су да потпуно промене методе, уводећи уместо стрељања сталне центре за убијање у којима се неће користити пушке, него отровни гас (Rees, 2005). Нови систем је решио све проблеме које сам управо поменуо. Убијање је било јефтиније и брже, а убице нису морале да гледају жртвама у очи. Једини контакт са жртвама били су крици који су допирали из гасних комора и који су одјекивали по читавој околини.

Процес масовног убијања у Аушвицу био је потпуно безличан (Długoborski & Piper, 2000). Као што ћемо видети касније, систем у Јасеновцу се разликовао. Убијање се вршило лично, директно и ручно – било је то блиско, интимно и острашћено убиство (Greif, 2021).

На основу злочиначке и патолошки изопачене идеологије националсоцијалиста и усташа, лако је препознати сличности између ова два логора. Усташки режим био је у великој мери под утицајем нацистичке Немачке и њене идеологије, па је на све начине желео да покаже своју блиску повезаност са националсоцијализмом. Најбољи пример за ово јесте чињеница да су коначно решење јеврејског питања усташе у Југославији представиле још пре Немаца. Када су у априлу 1941. усташе почеле да спроводе антијеврејске мере, немачке нацистичке власти још нису биле ни донеле одлуку о „коначном решењу“ (Greif, 2020b).

Процес убијања у Аушвицу био је стерилнији и чистији, са извесном удаљеношћу између убица и њихових жртава, док је процес убијања у Јасеновцу био много непосреднији, а убице су уживале да гледају жртвама у очи и да их муче, без икакве потребе за физичком дистанцом приликом вршења злочина. Ова одлика показује да су усташке убице поступале много варварскије него Немци, што је чињеница коју су чак и Немци у обиласку Јасеновца наводили у својим извештајима. С тим у вези, треба поменути извештај генерала Глајза фон Хорштенауа, немачког војног изасланика у Загребу. По мишљењу немачких официра, усташке методе убијања биле су сувише дивље и варварске у поређењу са системом који се примењивао у фабрикама смрти (Аушвиц-Биркенау, Хелмно, Белзец, Треблинка, Мајданек, Собибор, Мали Тростанец). Упркос својим демонским неделима, Немци су ипак желели да буду сматрани културнима.

Фотографије које постоје указују нам на забаву и уживање усташких убица док врше злочине. Нису имали психичких проблема док су вршили зверска недела нити их је мучила грижа савести. Ова разлика нам омогућава да установимо да је процес убијања у Јасеновцу био много варварскији, суровији и примитивнији (Greif, 2020a, str. 560–561). „Софистицираност“ која је Немцима била неопходна да би заштитили своју „душу“ није ни најмање била потребна усташким убицама.

Да би се спровео нови систем убијања у Аушвицу, развијен је нови процес масовног убијања, заснован на употреби отровног гаса. Почетком 1942. припремљена су два места за масовно убијање у Биркенауу, логору у оквиру

Аушвица, у који је активност убијања пренета из главног логора. Убијање се спроводило у две зграде, познате као „Црвена кућа“ или „Бункер 1“, односно као „Бела кућа“ или „Бункер 2“.

Прве групе Јевреја које је у смрт послала Главна безбедносна канцеларија Рајха (RSHA), стигле су у нове објекте за погубљење у Биркенауу у фебруару 1942. године. Услед процеса даље модернизације, два бункера била су привремено напуштена, а у пролеће 1942. изграђене су четири нове зграде – гасна комора и крематоријуми 2–5.

Таква стална тенденција модернизације индустријског масовног убијања упадљиво се разликује од масовног убијања у Јасеновцу, где се овај процес може описати као крајње примитиван од почетка до самог краја. То не значи да је примитивност имала било какав утицај на број жртава, већ указује на примитивни начин размишљања хрватских усташких злочинаца, који су уживали у сопственим зверским начинима убијања, не покушавајући да нађу начине за модернизацију, потпуно задовољни постојећим методама.

Немачки метод личио је на типичан индустријски процес јер је циљ био постићи најбоље резултате (у овом случају, убиства што већег броја невиних људи) уз најмање трошкове. Упркос томе, тимови у овим логорима, подједнако и немачки нацисти и хрватске усташе, имали су веома значајан заједнички именилац. Били су обучени да не показују ни најмањи осећај милости, саосећајности или емпатије према својим жртвама. Напротив, уживали су у бруталном и агресивном поступању и тражили нове методе мучења, начин на који ће продужити умирање затвореника, такмичећи се ко ће нанети најгоре муке, понижење и смрт.

Усташе су, међутим, веома радо прљале руке – што су им руке биле крвавије, то су били срећнији.

У немачким објектима за убијање, начело непрљања руку примењивано је тако што су јеврејски робови увођени у низ активности, омогућивши немачким убицама да не окрваве руке. Стотине Јевреја регрутовани су у специјални одред познат као *Sonderkommando*, који је морао да обавља крајње понижавајуће послове у процесу убијања, мада су сам чин убијања ипак вршили искључиво немачки есесовци. Робови су морали да односе тела убијених Јевреја у крематоријум, да са њих скидају драгоцености и ваде златне зубе, а женама да секу косу, да тела убацују у пећи и да на крају односе пепео у оближњу реку. На тај начин су починиоци морали само да издају наређења, не обављајући посао сопственим рукама. Безлични метод убијања у Аушвицу начелно се заснивао на чувеном говору Хајнриха Химлера, вође СС-а, у којем је он нагласио следеће: „Никада нећемо упрљати руке, остаћемо чисти.” Потребу да се остане чист наметали су обрасци понашања немачког особља у логорима. У Јасеновцу није постојала таква идеја о чистоћи.

Правила у Аушвицу била су јасна и непроменљива: постојала је значајна разлика између оних које је, одмах након одабира на рампи, лекар слао у смрт, и оних који су могли да преживе извесно време радећи као робови (Wagner, 2000).

Они који су били осуђени на смрт, 75–90% придошлица, обично нису живели дуже од 4 сата по доласку. Остали, њих 5–15%, били су одабрани за робове.

Људима који би постали логораши највећа потешкоћа била је како преживети у нечовечним условима у логору. Било је нарочито важно сачувати жељу за животом. Та жеља да би и даље хтели да живе била је пресудна за логораше. Преживели из Јасеновца говоре о истом психолошком начелу. Све док су још увек имали жељу или страст за животом, имали су шансу да преживе. У Јасеновцу је, међутим, живот логораша био много хаотичнији; није постојао исти низ сталних и јасних правила којима би се затворник могао прилагодити како би повећао своје шансе да преживи.

Оба логора прошла су кроз дугачак процес динамичног развоја. Као што сам већ поменуо, Аушвиц није основан као логор смрти. Године 1940, прво је био намењен локалном пољском становништву, као велики затвор за Пољаке осумњичене да су непријатељски расположени према немачким окупаторским снагама или да припадају пољском покрету отпора (Gutman & Bergenbaum, 1994). Тек крајем 1941, након донете одлуке о „коначном решењу”, Аушвиц је постао логор смрти, у којем је требало спровести „коначно решење“ јеврејског питања. Од јуна 1941. ово је био и концентрациони логор или велики затвор за совјетске ратне заробљенике који су ухваћени током операције Барбароса.

То што до краја 1941. године Аушвиц још није био фабрика смрти не значи да се са логорашима није поступало брутално и зверски, нити да нису убијани. То није тачно. Многобројни логораши су умирали или бивали погубљени од првог дана постојања Аушвица, због тешких услова, суровости стражара, као и суштинске политике малтретирања, дехуманизације и изгладњивања.

Јасеновац је од првог дана био место смрти и за тамошње масовно убијање није била потребна никаква званична одлука о коначном решењу (Greif, 2020a). Ипак, чак је и Јасеновац доживео извесне промене проузроковане ратним дешавањима или политичким померањима у региону, те је зависио од успеха и пораза нацистичке Немачке.

Методe убијања у Јасеновцу су се с временом развијале и постајале екстремније и суровије, утемељене на истим принципима нечовечности и немилосрдности, у покушају да се логорашима нанесу најстрашније патње.

Друга разлика односи се на политику тајности: Немци су покушавали да сакрију реалност од својих жртава ширећи лажи и нетачне информације о ономе шта их чека, прикривајући губилишта као тушеве или јавна купатила. Убице из Јасеновца биле су непосредније и, сматрајући да немају ништа да крију, своја злодела су вршили под отвореним небом (Greif, 2020a).

Оно у чему је сличност потпуно јасна јесте похлепа Немаца и усташа. Жртве, без обзира на то да ли ће бити убијене или затворене, морале су да предају све што су имале. Имовина попут станова, рачуна у банци, накита и осталих драгоцености већ им је била одузета пре њиховог доласка у логор. Немци су неоспорно били највеће убице у историји, али и највећи пљачкаши. Усташе су поступале на сличан начин, па су већ у априлу 1941. почеле да одузимају имовину Јевреја и Срба.

Усташке власти, под вођством „поглавника“ Анте Павелића, покушавале су да имитирају Немачку и тако постале још екстремније од ње (McCormick, 2017). Ђак је желео да надмаши учитеља.

Фотографија 5: Жена са децом стиже у Јасеновац
Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана*
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Друга сличност јесте чињеница да су логори били држава унутар државе. Ниједно министарство, суд нити политичар нису могли да утичу на стварност правила у логорима. Есесовци и усташе су логоре видели као сопствено краљевство, сматрајући да могу да раде све, без икакве

критике, провере или казне. Мислили су да могу заувек да наставе са својим варварским злочинима. Наиме, Аушвиц и Јасеновац били су међу концентрационим логорима и логорима смрти који су најдуже опстали и наставили су да функционишу готово до самог краја рата – први до јануара, а други до априла 1945. године.

Логорско особље је до последњег тренутка било убеђено да се тако може наставити заувек, не схватајући да ће се рат веома брзо завршити. За нацистичку Немачку су „коначно решење“ и постојање Аушвица 1943. и 1944. године били битнији од било којег другог националног интереса, па су чак постали и најбитнији национални интерес (Posner & Ware, 1986). У светлу предстојећег пораза у рату, уништавање јеврејског народа сматрано је најважнијим циљем. Усташе су дошле до истог закључка, сматрајући очување Јасеновца најважнијим интересом НДХ (Greif, 2021).

Још једна сличност јесте то што је у оба логора у потпуности изгубљена светост живота. Живот жртва није имао никакву вредност, док се смрт величала. У оба логора, смрт је претворена у уметност и идеологију. Изгледа да су се есесовци и усташе међусобно такмичили у суровости и у томе ко ће бити већи варвари и садисти. Политика нечовечног става владала је на оба места, па је логорашима било ускраћено свако људско достојанство, основни услови за живот, минимални хигијенски услови, у покушају да се уништи њихов унутрашњи дух и психа, па је искоришћавана њихова телесна снага, да би на крају били убијани на разне начине: тровањем гасом, спаљивањем, касапљењем, изгладњивањем, батинањем, вешањем итд.

У оба логора дошло је до извртања вредности. У Аушвицу, баш као и у Јасеновцу, усвојена је другачија скала вредности која је потпуно супротна уобичајеним вредностима у свету пре Другог светског рата. Другим речима, промењено је свих десет заповести. На пример: „Не убиј“ је преиначено у „Убиј“. Јеврејски песник Пол Селан написао је чувену реченицу: „Смрт је господар из Немачке.“ Исто се може рећи и за усташе: „Смрт је господар из Хрватске.“

Упркос осећају уверености да неће уследити никаква казна за злодела, оба логора имала су строге безбедносне мере како би се спречило да спољни свет сазна шта се у њима дешава. Сходно томе, уложени су крајњи напори да се затвореницима не дозволи да побегну. Сваки покушај бекства сматран је највећим злочином.

У поређењу са Аушвицом, поједини логори у оквиру Јасеновца били су намењени само женама или деци (Greif, 2020a). Додатни логори у Аушвицу нису имали такве објекте, па су жене и мушкарци боравили у истом логору, мада физички раздвојени.

Оба логора су се трудила да искористе физичку снагу или енергију затвореника за сопствену добробит, оснивајући фабрике или радионице, јер је на тај начин било лако заменити радну снагу новим робовима. Међутим, слична политика ускраћивања хране или одговарајућих услова рада доводила је до брзе смрти робова у оба логора, те индустрија односно полуиндустрија у логорима није била продуктивна због нечовечног поступања са затвореницима.

Оба логора су затвореницима ускраћивала основне потребе људских бића. Између осталог, важно је нагласити недостатак одговарајуће

Гидеон Грајф

Јасеновац, логор и његово историјско
и морално значење

здравствене неге. Логораши који би се разболе-
ли или преморили нису могли да добију помоћ,
па су умирали у мукама, без довољно лекова, а
некада без икаквих лекова. Болница у Аушви-
цу није имала ништа заједничко са нормалним
клинама или болницама и није обезбеђивала
праву негу нити лекове (Gutman & Berenbaum,
1994). Ситуација је била слична у Јасеновцу. Бо-
лесни логораши, знајући да неће бити лечени
нити излечени у такозваној болници, више су во-
лели да ћуте, па су настављали свој робовски рад
у нади да ће се природним путем излечити. На
оба места логорашима је било јасно да уколико
се пожале на здравствене проблеме, биће само
корак ближе смрти. На оба места је медицинско
особље било укључено у злочиначке радње.

Када се упореде Аушвиц и Јасеновац, мо-
гло би се рећи да је Аушвиц припадао 20. веку,
док нас Јасеновац подсећа на инквизицију из 16.
века, која је примењивала примитивне методе
мучења и убијања. Нажалост, те примитивне
методе нису биле мање ефикасне од немачких.

„Модерна“ природа Аушвица и примитив-
на природа Јасеновца могу се сагледати и на
примеру њихове управе. Аушвиц је имао вео-
ма модеран административни систем (Gutman
& Berenbaum, 1994). Састојао се од неколико
одељења, имао је секретарице, преводиоце, ађу-
танте, техничко особље итд. Све то је повезано
са немачком владом. Наравно, постојао је ог-
роман раскорак у уобичајеној преписци између
канцеларија, али не треба заборавити да је ова
преписка имала за циљ да сакрије велики злочин.
С друге стране, Јасеновац није имао ништа од
тога. Није имао канцеларије, редовну преписку
нити интелигентне јеврејске секретарице.

Фотографија 6: Старији човек скида бурму
на уласку у логор.

Фото: Спомен-подручје Јасеновац, фото-монографија Наташа Матаушић
Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана*
Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Била је то примитивна стварност без потребе
за званичном администрацијом. У поређењу са
Аушвицом, у Јасеновцу нису састављани никак-
ви тајни дневници нити извештаји (Greif, 2021).
Најважнија документа из Аушвица, позната
као „Свици из Аушвица“, описују бедан живот
Јевреја који су припадали „специјалном одреду“.

На оба места, логораши никада нису губили
наду да ће бити ослобођени и увек су покушава-
ли да побегну. У Аушвицу је, релативно гледано,
то било лакше, па су на стотине логораша поку-
шавали да побегну. Већина није успела у томе,
баш као ни у Јасеновцу, где су логораши покуша-
вали да беже упркос томе што је то било много
компликованије и ризичније. Тек пред крај рата
су поједини логораши успели да побегну. Стални
покушаји бекства доказују нам да дух логораша
није био уништен.

Још једна значајна разлика јесте то што је у Аушвицу деловао веома добро организован покрет отпора (Czech, 1997). Насупрот томе, у Јасеновцу нису постојали услови за стварање таквог покрета.

Сличност између два логорска система првенствено почива на чињеници да је национал-социјализам био сличан усташкој идеологији. Обе идеологије биле су екстремне и деструктивне, а смислиле су и спровеле убилачке планове који су довели до уништења милиона невиних људи. Ако схватимо да се усташтво уопште не разликује од нацизма, могли бисмо боље схватити злочиначке чинове владе НДХ.

Од изузетног значаја јесте то што су усташе увеле коначно решење још пре Немаца (Greif, 2020b). Прогон Јевреја, њихова депортација у логоре у Јасеновцу, одузимање имовине и све антијеврејске мере били су уведени пре него у Немачкој, где је коначно решење почело да се примењује тек 1941. године. Јасеновац је постао кланица за југословенске Јевреје, иако у то време Аушвиц још није био концентрациони логор (Lituchy, 2006). Намеће се закључак да су усташе биле брже од Немаца у свом коначном решењу или да су усташки злочини били коначно решење донето пре правог коначног решења.

Политика прогона коју је спроводила хрватска влада примењивана је много брже него у Немачкој. Хрватски ђак био је много бржи од свог немачког учитеља.

Аушвиц и Јасеновац симболизују екстремну политику дехуманизације како тела тако и духа, а средства за постизање тих циљева била су превасходно застрашивање и понижавање. Светост људских бића није постојала – једина

људска бића била су саме убице, које су добијале најбоље могуће услове и храну и уживале у имовини својих жртава. Дехуманизација је спроведена над свим затвореницима у оба логора, углавном над Србима, Јеврејима и Ромима, као и свима осталима који су сматрани опасним, непожељним или инфериорним. У појединим случајевима, када су били спремни да сарађују, логораши би добијали боље услове, али не и јемство да ће тако заувек остати.

Оба логора имала су две категорије људи: групу која је имала све и групу која није ништа имала. У оба логора био је прихваћен став о непотребним патњама како би се забавили они који наносе патње. Починиоцима није било довољно убити, односно погубити логораша не наносећи му патње. Уколико логораш није био мучен и понижен, његова смрт није била довољна. Непотребно мучење је израз који је сковао амерички социолог Данијел Џ. Голдхаген у својој књизи *Хиџлерови сиремни целашти* (1996). У ове сврхе је уведен читав низ разних метода како би се продужио процес умирања уз наношење страшних мука жртви, с једне стране, и пружања забаве убицама, с друге стране. У Аушвицу и Јасеновцу су се могле исказати све потиснуте, сурове и зле емоције, без икаквог страха од последица.

У склопу таквог терора, логорске власти на оба места покушавале су да спроведу екстремну политику кажњавања за стварне и наводне преступе. За сваки вид непослушности затвореници су били строго кажњавани, а често и осуђивани на смртну казну.

Сличност између два логора огледа се у томе што су се, после рата, појавили покушаји да се умањи број жртава или да се они окарактеришу

као радни логори, а не логори смрти. Ова тенденција, у контексту Аушвица, позната је као порицање Холокауста, али бисмо исти израз могли употребити и за Јасеновац. Међу младим генерацијама постоји порицање Јасеновца и усташких злочина, што се, нажалост, задржало све до данас. У моралном смислу, ова појава се може сматрати другим, тј. поновним убиством жртава. Порицањем се жртве убијају по други пут, док се игнорисањем њиховог постојања скрнави њихово људско достојанство и уништава сећање на њих.

Пошто је наношење бола и бесконачне патње било важно починиоцима и у Аушвицу и у Јасеновцу, на личну иницијативу стражара смишљана су нова средства за мучење. У Аушвицу је најмаштовитије место за развој таквог оруђа било Политичко одељење (*Politische Abteilung*). Есесовац Вилхелм Богер је направио озлоглашени „Schaukel”. Била је то справа којом су се затворенику током испитивања ломиле готово све кости. Мучење затвореника било је свакодневна појава и није постојала граница у наношењу бола затворенику кога је требало казнити. Исто се догодило и у Јасеновцу, где је један усташки стражар измислио нову справу по имену „србосјек“, као и друге справе за мучење и убијање (Greif, 2020a). Места попут Аушвица и Јасеновца су људима са садистичким склоностима омогућила да се савршено изразе.

Понижавање је било од изузетног значаја у очима нациста. Понижавани су и Јевреји и припадници других нација. Омиљени облик било је јавно понижавање, уз учешће публике. Када је реч о Јеврејима, политика понижавања није прекинута ни 1941. године, када је промењена

политика Немачке. Од протеривања до коначног решења, Јевреји су морали да буду понижени чак и у тренуцима пре него што ће бити угушени у гасним коморама, када су мушкарци и жене морали да се скину до голе коже. Чак и пре тога, приликом масовног убијања које су спроводиле специјалне јединице (*Einsatzgruppen*), Јевреји су морали да се скину пре стрељања. У Јасеновцу је прихваћена иста политика понижавања да би се убице забављале.

И Аушвиц и Јасеновац имали су веома скромне почетке. Аушвиц је прво био мали концентрациони логор са свега 28 зграда, и о њему се говорило као о главном логору (*Stammlager*). Касније су додати нови, мањи логори. Најважнији и највећи био је Биркенау, који је отворен у октобру 1941. године. Касније су још 43 додатна логора постала део комплекса Аушвиц, познатог као „Interessengebiet“ (Adelsberger & Langbein, 1961). Аушвиц је затим подељен на три дела: „Главни логор”, „Биркенау” и „Моновиц”.

Захваљујући осећају самоуверености и моћи, оба логора су се непрекидно ширила. Године 1943. Аушвиц је постао империја. Имао је 44 додатна логора или огранка на површини од чак 40 километара квадратних (Megargee, 2009, str. 203–276). Исто важи и за Јасеновац, који се проширио и добио бројне додатне логоре на површини од 240 километара квадратних, где је било затворено на хиљаде људи. Због тога се Аушвиц и Јасеновац могу назвати краљевствима патње, дехуманизације и смрти (Greif, 2021). Брзо ширење оба логора симболизује колико су есесовци и усташе били опседнути моћи, а истовремено нам показује како је идеологија смрти постала значајна, па чак и популарна.

Фотографија 7: Спровођење заточеника у Јасеновац

Фото: Документарни филм из 1945. *Јасеновац*, Архив Југословенске кинотеке

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Два сурова режима желела су да спроведу своју политику смрти, а у ту сврху им је било потребно много простора, док су без оклевања за спровођење те политике користили хиљаде стражара у покушају да се спречи бекство затвореника. Чудно је то што су се у ратним временима ове диктатуре усредсредиле на улагања која изискују огромну радну снагу, буџет и енергију које су иначе могле да употребе за ратовање.

Иако је број жртава важан, он не би требало да се сматра најважнијом методом у вези са Аушвицом или Јасеновцем. С обзиром на то да је смрт једне особе трагедија сама по себи, убијеној особи није важно колико је других људи убијено.

„Порицање Холокауста“ јавило се одмах по завршетку Другог светског рата, у покушају да се потисне помињање злочина немачких националсоцијалиста, да се преиначи њихов карактер или да се у потпуности одбаци постојање било каквог злочина. Већина оних који поричу Холокауст нису професионални историчари, са неколико изузетака, а своју аргументацију заснивају на лажним информацијама и изврнутим чињеницама. Један од професионалних историчара који поричу Холокауст био је Дејвид Ирвинг, који је у Великој Британији изгубио судски спор против професорке Деборе Липштат, а тај пораз задао је огроман ударац индустрији фабриковања лажи о Холокаусту. Занимљиво је то што је порицање готово у пот-

Гидеон Грајф

Јасеновац, логор и његово историјско
и морално значење

пуности усмерено на Аушвиц, што доказује у којој је мери Аушвиц симбол Холокауста. Немци су уништили машине за убијање пре него што су напустили овај логор, што онима који поричу истину помаже у извртању историје.

У случају Јасеновца, тактика је била готово идентична у покушају да се злочини сведу на минималну меру или да се промени значење овог логора, односно да се он окарактерише као радни логор, а не логор смрти, те да је смрт била последица животних услова, а не убиство. Иза тежње порицања стоји потешкоћа да генерације које живе након датих догађаја прихвате кривицу, да живе са њом, да замоле жртве и њихову децу за опроштај. Послератне генерације се надају да ће се смањивањем обима и избегавањем приче о злочинима ослободити гриже савести.

Потребно је истаћи да други и трећи нараштај не носе никакву кривицу. Они само преузимају заједничку моралну одговорност, што првенствено подразумева прихватање чињеница и покушај спречавања таквих злодела у будућности. Манипулисање бројем жртава је веома опасно оружје, а наша морална дужност јесте да спречимо било какво извртање чињеница о том броју. Већина историчара је сагласна са тиме да је укупан број жртава у Аушвицу око 1,5 милион, од чега су 90% били Јевреји. Остали извори наводе мање цифре, на пример 1,1 милион. Вишенационални меморијал на крају рампе у Биркенауу наводи бројку од 1,5 милиона. Разлог за разлику у броју жртава лежи у томе што немачке власти у Аушвицу нису пописивале оне који су бивали погубљени одмах по доласку, већ само оне који су постајали робови, што је свега 5–15% од укупног броја људи депортованих у

Фотографија 8: Озлоглашени управник усташког логора смрти Јасеновац, Вјекослав „Макс“ Лубурић (лево)

Фото: Документарни филм из 1945. *Јасеновац*, Архив Југословенске кинотеке. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

| 29

овај логор. Процент људи који су били одмах осуђени на смрт износи у просеку 75–90%.

Најпоузданији историчар који је покушао да утврди број жртава од усташке руке у Јасеновцу био је покојни Менахем Шелах. Он је објавио књигу *Историја Холокауста – Југославија* у оквиру великог пројекта института Јад Вашем, под насловом „Историја Холокауста“. Менахем Шелах се сматра највећим стручњаком за историју Холокауста у Југославији, а први је објавио комплетну историју јеврејског Холокауста на територији Југославије. Ево шта он каже о броју жртава: „Хрвати су у Јасеновцу убили више стотина хиљада Срба“, што подразумева најмање петсто хиљада Срба. Када је завршио писање ове књиге, рекао ми је како је уверен да је тај број много већи и да достиже један милион. Институт Јад Вашем у наводу о Јасеновцу на својој интернет страници помиње отприлике шесто

Фотографија 9: Печат логора Јасеновац.

Фото-документација Спомен-подручја Доња Градина. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

хиљада Срба који су убијени у том логору. То значи да израелски научници у потпуности прихватају српски прорачун. Институт Шем Олам

помиње најмање седамсто педесет хиљада српских жртава.

Највећи број погубљења у НДХ извршен је у Јасеновцу. Међутим, тачан број је и даље предмет расправе. Према подацима хрватске Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, број жртава се креће од 500.000 до 600.000 (в. Barbić, 1988, str. 81–97; Barbić, 1985, str. 154–155; Miletić, 1986, str. 38).^[16] Историчар Томислав Дулић каже да је у Јасеновцу убијено 700.000 и додаје, што је по нашем мишљењу тачно, да ако је било више од 100.000 жртава, онда је Јасеновац свакако један од највећих концентрационих логора у Европи током Другог светског рата (Dulić, 2005, str. 281).

Према Херману Нојбахеру, специјалном изасланику Министарства спољних послова Трећег рајха за Југославију, у Јасеновцу је немилосрдно убијено више од 750.000 људи,^[17] док Булајић наводи да је број жртава премашио 700.000 (Vulajić, 2007). Историчар Владимир Дедијер цитира писмо Ернста Фика, генерал-мајора немачких СС трупа, од 16. марта 1944. године. У овом писму Фик наводи да су усташе побиле између 600.000 и 700.000 људи у Јасеновцу (Dediđer, 1987, str. 644). Према новијим подацима Међународне комисије, у Јасеновцу и Доњој Градини је у смрт послато више од 800.000 невиних

[16] У првом тексту, Барбић наводи цифре дате о у другим радовима, између 400.000 и 800.000. Најчешће се наводи број од 700.000 жртава. Поједини аутори умањују овај број, наводећи 40.000 жртава (на пример, кардинал Кухарић на комеморативној миси за Алојзија Степинца 10. фебруара 1981); И. Супек и Ф. Туђман: 50.000. Поједини аутори помињу и број од једног милиона (Terzić, Vulatović i drugi). Обе групе усредсређене су на жртве које припадају њиховом народу.

[17] „Клање Срба од стране Хрвата је међу најстрашнијим масовним убиствима у светској историји. Био сам сведок када су се усташке вође хвалиле како је побијен један милион Срба, укључујући новорођенчад, децу, жене и старе“ (в. Neubacher, 1957, str. 31).

жртва, искључиво због тога што су били Срби, Јевреји, Роми или антифашисти.

Број жртава је тешко утврдити због неколико разлога. Први је то што су људи који су довођени у логоре били регистровани само уколико су имали личне исправе или неки сличан документ. Срби који су довођени са њива, а нарочито Роми, у већини случајева нису поседавали исправе. Осуђеници су били регистровани, али су логорска документа о томе ревносно уништена у два наврата. Да би сакрили своје злочине, УНС и Лубурић лично су наредили да се уништи логорска документација у децембру 1942. и јануару 1943, пре него што је УНС распуштен законском уредбом. Ликвидација логора у априлу 1945. подразумевала је и уништавање комплетне документације. Било је још покушаја да се сакрију докази о злочинима: преостали затвореници су убијани, лешеве су ископавани и спаљивани, док су рушене и спаљиване зграде у самом логору и у месту Јасеновцу. Исто тако, много жртава не само да није било пописано већ није ни прошло кроз логорске капије – уместо тога, били су директно одвођени на погубљење. Осим тога, број нестале деце је непознат зато што је много српске деце на силу покатоличено и послато у сиротишта или у старатељске породи-

Фотографија 10: Нож за масовно клање познатији под називом „Србосјек“, произведен у фабрици „Солинген“ - “да се рука мање замара”.

Фото-документација Меморијални центар Доња Градина Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

це. Из тог разлога је немогуће проценити колико их је побијено, а колико одведено из логора.

Врхунац усташких злодела против човечности без сумње је било оснивање специјалног концентрационог логора и логора смрти само за децу.^[18] Постојала су три таква логора: Сисак, Јастребарско и Јасеновац. Они су без преседана у историји човечанства, а чак ни Немци нису имали логоре искључиво за децу.

[18] „Геноцид над децом у НДХ најдрастичнији је вид планираног усташког коначног решења. Овакви логори за децу постојали су само у Независној Држави Хрватској и у њима је настрадало око 23.500 малишана. Јасеновац, најбруталнији и најозлоглашенији логор смрти у НДХ, однео је животе 19.432 деце. Већина убијене и идентификоване деце била је са Кордуна, из Лике, Баније, Славоније, Босанске Крајине, источне Босне и Херцеговине, где су углавном живели Срби, док су Јевреји претежно насељавали градска подручја. Била су то само деца, нека још у пеленама, која нису знала ни да кажу ‘мама’. Имена деце чији су животи угашени у усташком коначном решењу током Другог светског рата идентификована су захваљујући исцрпној архивској грађи коју је закупила Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. О овоме су писали Драгоје Лукић у књизи ‘Били су само деца’ и Милан Дашић у књизи ‘Из колијевке у Јасеновац’“ (в. Greif, 2020a).

Фотографија 11: Адолф Хитлер и Анте Павелић, 1941.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Идеолошка позадина злочина над децом у име нацистичке Немачке и у име усташа била је истоветна. Превладала је идеја да се деца која припадају непожељним расама морају сматрати „биолошком будућношћу“ тих раса, па се зато морају у потпуности елиминисати. Јеврејска, као и српска новорођенчад ће једнога дана порастити и можда хтети да се освете Немцима или Хрватима, што је ситуација која се морала спречити свим силама.

Логоре у Јасеновцу није ослободила војска, као што је то случај са Аушвицом. Логораши су сами извршили коначни пробој Јасеновца чак три месеца након ослобођења Аушвица 27. јануара 1945. године (Greif, 2021). Након савезничког бомбардовања логора у марту и априлу 1945, бројне зграде у оквиру логора су срушене, али је опсежно ископавање и уништавање лешева жртава и даље било у току. Лубурић је наредио да се сви затвореници погубе, а да логор и град Јасе-

новац морају бити срушени и спаљени до темеља како би се сакрили сви докази о почињеним злочинима. Последња група од 700 жена погубљена је 21. априла (Lituchy, 2006, str. 51, 114). Истог дана, преживели мушкарци (прозивци је присуствовало њих 1.073) закључани су у двоспратницу у источном делу логора (Mataušić, 2008, str. 115). У ноћи између 21. и 22. априла покушали су да побегну. Пробој је преживело само 106 логораша (Lituchy, 2006, str. 52). У пробој није кренуло 407 болесних, старих и немоћних логораша. Они су највероватније убијени и касније спаљени заједно у логорским зградама (Mataušić, 2008, str. 115). Свега неколико сати касније тог дана, затвореници из Кожаре такође су покушали да побегну. Преживело је само 11 од 176 логораша.

У напуштено село Јасеновац и уништени логор први је ушао Артиљеријски пук, 1. батаљон 4. српске бригаде 21. српске дивизије Југословенске армије, 2. и 3. маја 1945. године (Lituchy, 2006). Батаљону који је ушао у Јасеновац наређено је да сачува доказе о злочинима до доласка државне комисије која ће потврдити окупаторска недела. У логору су пронађене просторије за мучење, као и Пичилијева пећ, лешеве и костури затвореника (читави или само делови). Заробљено

је између 200 и 600 припадника војске НДХ, а зид око логора, 1,2 километра дугачак и 4 метра висок, срушен је. Паклу на земљи у облику Јасеновца напокон је дошао крај.

Разни примери поменути у овом историјском уводу наводе нас на закључак да међу злочиначким режимима постоје најгори, али некада чак и гори од најгорих. Нацистичка Немачка увела је злочине против човечности које свет до тада није видео. Анализирајући горе поменуте видове зла, није тешко закључити да су усташки режим и недела били још гори од оних у нацистичкој Немачкој. Изопачени усташки умови засенили су убилачке умове нациста у бројним аспектима. Усташке технике убијања биле су много бруталније, зверскије и зловније. Хрвати су надмашили чак и Немце у суровости и крвожедности (Greif, 2020a). Изгледа да су у потпуности изгубили човечност. Због тога се Јасеновац с правом може дефинисати као Аушвиц на Балкану. Истакли смо заједничке именице, разлике и истоветне аспекте и, мада није увек могуће упоредити два режима, у овом случају је легитимно, па чак и препоручљиво, упутити упозорење свету: Аушвиц и Јасеновац се никада не смеју поновити.

References / Литература

- Adelsberger, L., Langbein, H. (1961). *Auschwitz, Topographie eines Vernichtungslagers*. Köln.
- Barbić, A. (1985). Methods of Killing and Forms of Liquidation in the Concentration Camp Jasenovac, *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* 22(1), 153-178. [In Croatian]
- Barbić, A. (1986). In: A. Miletić (ed) *Concentracion Camp Jasenovac 1941-1945, documents*. Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen područje Jasenovac. [In Serbian]

- Barbić, A. (1987). The beginnings of the establishment of the concentration camp complex in Jasenovac, *Slavonski povijesni zbornik* 24 (1-2), 67-80. [In Croatian]
- Barbić, A. (1988). Contributions to the Problem of Researching Victims in the Concentration Camp Jasenovac from 1941 to 1945. In: *Slavonski povijesni zbornik* (81-97). Slavonski Brod: Centar za povijest Slavonije i Baranje. [In Croatian]
- Barbić, A. (s.a.). Contributions to the Research of the Ustasha Defence in Securing the Concentration Camp in Jasenovac. Round table *Jasenovac 1986*. Spomen područje „Jasenovac“, 161-170.
- Bulajić, M. (2007). *Jasenovac: The Role of Vatican in Nazi Croatia*. Beograd: Pešić i sinovi. [In Serbian]
- Czech, D. (1997). *Auschwitz Chronicle: 1939-1945*. New York: Henry Holt & Co.
- Danon, C. *Jasenovac, The Survivor's Stories, memoir manuscript prepared for printing*. [In Serbian]
- Dedijer, V. (1987). *Vatikan and Jasenovac: documents*. Belgrade: Izdavačka radna organizacija Rad. [In Serbian]
- Dizdar, Z. (1990). Camps in the Territory of the Northwest Croatia during World War Two 1941-1945. *Časopis za suvremenu povijest Zagreb*, XXII (1-2), 83-110. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/280842> [In Croatian]
- 34 | Długoborski, W., Piper, F. (2000). *Auschwitz 1940-1945. Central issues in the history of the Camp*. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum.
- Dulić, T. (2005). *Utopias of Nation. Local mass killings in Bosnia and Herzegovina, 1941-1942*. Uppsala: Uppsala University.
- Greif, G. (1998). *The daily life of Auschwitz prisoners: 1998*, (28), 10, Yad Vashem – Holocaust and Heroism Memorial Authority, The Central School for the Teaching of the Holocaust.
- Greif, G. (2005). *We wept without tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*. New Haven: Yale University Press.
- Greif, G. (2020a). *Alojzije Stepinac, ustashes' vicar : convert or die : 101 reason why he can not be a saint*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust „Shem Olam“; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian; English; Italian]
- Greif, G. (2020b). *Ustasha final solution before Nazi final solution*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust „Shem Olam“; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian; English; German]
- Greif, G. (2021). *Jasenovac: Auschwitz of the Balkans: Ustasha empire of cruelty*. Israel: Institute for Holocaust „Shem Olam“; Israel: Ono Academic College; USA: The Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP; Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian; English; Hebrew]
- Greif, G., Carlsen, C. (2012). The Sonderkommando of Auschwitz – a historical overview. In: Z. Gerdovsky (ed) *In the heart of hell-the diary of a prisoner and of the leaders of the rebellion* (237-292).
- Gutman, I., Berenbaum M. (1994). *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Israeli, R. (2013). *The Death Camps of Croatia: Visions and Revisions, 1941-1945*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Iveković, M. (1945). *Unconquered Land: records from IV and V enemy offensives against the People's Liberation Army and Partisan Troops of Yugoslavia*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. [In Croatian]

- Lengel Krizman, N. (1996a). Camps for Jews in the ISC. In: O. Kraus (ed) *Anti-Semitism, Holocaust, Anti-Fascism* (91-102). Zagreb: Židovska općina Zagreb. [In Croatian]
- Lengel Krizman, N. (1996b). Chronology of Jewish Suffering 1938-1945. In: O. Kraus (ed) *Anti-Semitism, Holocaust, Anti-Fascism* (247-256). Zagreb: Židovska općina Zagreb. [In Croatian]
- Lituchy, B. (2006). *Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia*. New York: Jasenovac Research Institute.
- Mataušić, N. (2008). *Concentration Camp Jasenovac: Photo-Monograph*. Zagreb: Spomen-područje Jasenovac. [In Croatian]
- McCormick, R. (2017). *Croatia Under Ante Pavelic: America, the Ustase and Croatian Genocide*. United Kingdom: Bloomsbury Publishing.
- Megargee, P. G. (2009). *Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Miletić, A. (1986). *Concentration Camp Jasenovac 1941-1945, Documents*. Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen područje Jasenovac. [In Serbian]
- Miliša, Đ. (1945). *In the Torturing Site - Hell of Jasenovac*. Zagreb: Naklada piščeva. [In Croatian]
- Mojzes, P. (2011). *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the 20th century*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Neubacher, H. (1957). *Sonderauftrag Südost 1940-1945 Bericht eines Fliegenden Diplomaten*. Göttingen: Munsterschmit-Verlag.
- Peršen, M. (1952). *Ustasha Camps*. Zagreb [In Croatian]
- Posner L. G., Ware, J. (1986). *Mengele. The Complete Story*. New York: McGraw-Hill.
- Rees L. (2005). *Auschwitz: The Nazis & the Final Solution*. London: BBC Books.
- Report about the Memorial Site Jasenovac (Analysis of the condition and the guidelines for development)*. (1980). In: J. Mirković (ed) (7). *Jasenovac: Spomen područje Jasenovac*. [In Croatian]
- Tanner, M. (1997). *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press.
- The Rise of the State of Croatia* (1942). Zagreb [In Croatian]
- Tomašević, J. (2001). *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press.
- Vasiljević, Z. (1985). Collection Camp Đakovo. In: M. Konjević (ed) *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* (195). Slavonski Brod: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje. [In Croatian]
- Wagner, B. (2000). *IG Auschwitz. Zwangsarbeit und Vernichtung von Häftlingen des Lagers Monowitz 1941-1945*. München: K. G. Saur Verlag.
- Zatezalo, Đ. (2007). *Jadovno - Ustasha Camp Complex 1941*. Beograd: Muzej žrtava genocida. [In Serbian]
- Zečević, M., Popović, J. (1996). *Documents from History of Yugoslavia - State Committee for Establishing the Crimes of the Occupier and its Collaborators from World War*. Beograd: Arhiv Jugoslavije: ZAD. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

<http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/Bleiburg%massacre/en-en>

<http://www.jusp-jasenovac.hr/>

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Jasenovac.html>

Gideon Greif

Shem Olam Holocaust Institute

Israel

36 |

Jasenovac, the Camp and its Historical and Moral Meaning

Summary

The paper gives an overview and stages of the development of the Ustasha concentration camp Jasenovac, during the existence of the “Independent State of Croatia” (ISC) in World War II. The fact is emphasized that the policy of the “Final solution” (for Jews and Romas, and in Croatia for Serbs as well), which was implemented by Nazi Germany, chronologically looking, was actually first applied in the ISC, and then in Germany. According to several criteria, the comparison is made between the concentration camps Auschwitz and Jasenovac, while particularly insisting on the brutality in the Ustasha killing of the victims in Jasenovac.

Keywords: concentration camps, “Independent State of Croatia”, Nazis, Ustasha, World War II

ДИРЕКТНИ НАЧИНИ УБИЈАЊА ЖРТАВА

1. Дављење у реци
2. Тровање цијанидом
3. Убијање чекићем
4. Убијање маљем
5. Убијање секиром
6. Убијање српом
7. Вешање
8. Одсецање главе
9. Масовно убијање „србосјеком“
10. Гушење рукама
11. Пререзивање гркљана
12. Пробадање ножем до смрти
13. Вађење срца из жртве
14. Устрелјивање
15. Премлаћивање насмрт гвозденим шипкама
16. Убијање трудница струјом

МУЧЕЊЕ ЖРТАВА КОЈЕ У ВЕЋИНИ СЛУЧАЈЕВА ДОВОДИ ДО СМРТИ

17. Бацање живих жртава у јаме
18. Спаљивање живе жртве (поливање бензином)
19. Масовно спаљивање у пећима
20. Набијање на колац
21. Кување живих у казанима за сапун
22. Вађење органа из живих жртава
23. Бацање жртава псима и свињама
24. Бичевање до смрти
25. Драње коже жртава
26. Гажење до смрти
27. Укуцавање ексера у главу
28. Комадање тела жртава
29. Копање очију
30. Разапињање (са закуцавањем ексера)

DIRECT METHODS OF KILLING VICTIMS

1. Drowning in the river
2. Poisoning with cyanide
3. Killing with a hammer
4. Killing with a mallet
5. Killing with an axe
6. Killing with a scythe
7. Hanging
8. Decapitation
9. Mass killings with the "Serb-cutter"
10. Strangulation
11. Slitting of throat
12. Knifing to death
13. Removing the heart of the victim
14. Shooting from firearm
15. Beating to death with iron bars
16. Electrocuting pregnant women

METHODS OF TORTURE WHICH MOSTLY LED TO DEATH

17. Throwing the living into pits
18. Burning a living victim (dousing with petrol)
19. Mass burning in furnaces
20. Impalement
21. Boiling the living in vats for soap
22. Extracting organs from living victims
23. Throwing the living to dogs and pigs
24. Whipping to death
25. Flaying
26. Trampling to death
27. Driving nails into the heads of victims
28. Dismembering
29. Gouging out of eyes
30. Crucifying (with nails)

31. Одсецање тестиса
32. Ломљење костију
33. Премлаћивање
34. Набијање ексера под нокте
35. Везивање жртве и њено ваљање по дасци са ексерима
36. Вешање за ноге
37. Организовање гладијаторских борби (брат на брата)
38. Засецање ради пијења крви
39. Окивање ногу логораша букагијама (гвозденим ланцима)
40. Тровање хране каустичном содом
41. Прогоривање жртве лемилицом

ПОСЕБНИ НАЧИНИ УБИЈАЊА И МУЧЕЊА ЖЕНА

42. Вађење фетуса из стомака трудних жена
43. Силовање и набијање на колац
44. Силовање и одсецање дојки
45. Силовање и стављање живих пацова у гениталије
46. Силовање и стављање опушача у гениталије

ПОСЕБНИ НАЧИНИ УБИЈАЊА И МУЧЕЊА ДЕЦЕ

47. Разбијање дечије главе о зид
48. Разбијање дечије главе маљем
49. Набијање деце на бајонет
50. Ослепљивање деце тако што су терана да гледају сунце

СТАВЉАЊЕ ЖРТАВА У УСЛОВЕ КОЈИ НЕСУМЊИВО УЗРОКУЈУ ТЕШКЕ БОЛЕСТИ ИЛИ СМРТ

51. Изгладњивање
52. Држање затвореника без воде
53. Недостатак тоалета
54. Потпуно нехигијенски услови који директно доводе до заразних болести
55. Стимулисање на канибализам у условима крајњег изгладњивања
56. Робовски рад до смрти
57. Смрзавање

31. Removing testicles
32. Breaking of bones
33. Beating
34. Driving iron pins under finger nails
35. Tying up the victim and rolling him over a board with protruding nails
36. Hanging by the feet
37. Organizing gladiatorial fights (brother against brother)
38. Cutting to drink the blood of victims
39. Putting victims in iron shackles
40. Poisoning of food with caustic soda
41. Burning victim with soldering iron

SPECIAL WAYS OF KILLING AND TORTURING WOMEN

42. Removing the fetus from the woman's womb
43. Rape and impalement
44. Rape and cutting off breasts
45. Rape and putting living rats in genitalia
46. Rape and putting cigarette butts in genitalia

SPECIAL WAYS OF KILLING AND TORTURING CHILDREN

47. Smashing the child's head against a wall
48. Bludgeoning the child's head with a mallet
49. Bayonetting
50. Blinding by forcing the children to look at the sun

PLACING THE VICTIMS IN CONDITIONS WHICH INEVITABLY CAUSE SERIOUS ILLNESS OR DEATH

51. Starvation
52. Deprivation of water
53. Lack of sanitary facilities
54. Unhygienic conditions which directly lead to the outbreak of infectious disease
55. Stimulating cannibalism by causing starvation
56. Slave labor to the death
57. Freezing

Фотографија 12:

Усташки злочин: декапитација; децембар 1942.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 13:

Усташки злочин: декапитација; децембар 1942.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 14:

Фото: Архив Југословенске кинотеке. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 15: Жртва усташког терора с каменом око паса и другим у устима. Леш извађен из Саве низводно од Јасеновца. Снимак је из 1945.

Фото-документација: Спомен-подручја Доња Градина
Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Teper LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 16: Усташки злочини над децом у Сребреници 1941.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 17: Дивосело (Лика). Девојчица избодена ножем. Италијанске фотографије усташких злочина.

Фото-документација Музеја жртава геноцида, Београд.

Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Фотографија 18: На реци, тела су одлагана несистематски.

Извор: Архив Југословенске кинотеке. Преузето, уз дозволу аутора, из књиге *Јасеновац, Аушвиц Балкана* Гидеона Грајфа (Terer LTD, Garey Tikva, Israel, 2021)

Љубодраг Д. Димић^[1]

Српска академија наука и уметности
Београд (Србија)

УДК 94:341.485(=163.41)(497.5)"1941/1945"

Оригинални научни рад

Примљен: 04.08.2022.

Прихваћен: 27.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39499

Геноцид над српским народом у Независној Држави Хрватској (1941–1945)

Сажетак: Југословенска држава је од свог оснивања 1918. настојала да буде држава „помирења“. Због тога ни злочини над Србима које је починила Аустроугарска нису превише истицани ни у Краљевини СХС / Југославији, посебно не злочини Хрвата у окупационим јединицама, али су ипак савесни истраживачи о њима оставили своја сведочења (в. Rajs, 2019). У име „помирења“ деценијама се ћутало о геноциду почињеном над српским народом у Другом светском рату на простору НДХ. Стратегија „ћутања о геноциду“ пресудно је утицала да годинама, у име братства и јединства југословенских народа, та тема није имала своје место у наставним плановима и програмима за основну и средњу школу, да злочин геноцида почињен над српским народом није обрађиван у уџбеницима историје, да то деценијама није било тема у књижевности, да историчари злочин геноцида нису истраживали нити су о томе у већој мери писали. Али, уколико неколико генерација посленика струке историчарева има „алиби“ за своје понашање, генерација оних који данас стварају у српској култури мора да се одреди и према тој осетљивој теми. „Проговорити“ о геноциду над српским народом у XX веку пре свега значи писати критички о прошлим временима, без страсти, рационално и на основу историјских извора, „онако како је уистину било“.

Кључне речи: Геноцид, „Независна Држава Хрватска“, расистички закони, Срби, Јевреји

Геноцид, онако како га је означила Резолуција Генералне скупштине ОУН бр. 96 од 11. 12. 1946, а усвојила 9. 12. 1948. као Конвенцију о геноциду која је ступила на снагу 12. јануара 1951,^[2] **стални је пратилац ратова и нежељени део историје Срба у XX веку.** Тај „злочин међународног права“, који подразумева „убиство чланова групе“,

„тешке повреде физичког и менталног интегритета групе“, „намерно подвргавање групе таквим животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног физичког уништења“, „мере усмерене ка спречавању рађања у оквиру групе“, „принудно премештање деце из једне групе у другу“ итд., присутан је у

[1] ljubodrag_dimic@yahoo.com

[2] Постоје суштинске разлике између схватања геноцида из Резолуције 1946. и Конвенције о геноциду из 1948. која овај појам, према схватању Смиље Аврамов, практично редукује на „биолошко уништење групе“ (в. Аврамов, 2008, стр. 78).

свим ратовима XX века који су се тицали српског народа. По својим трагичним размерама и бестијалности, свакако је најпогубнији био злочин геноцида извршен над српским народом у годинама Другог светског рата (1941–1945) на територији нацистичке творевине Независне Државе Хрватске (НДХ). О том злочину деценијама се ћутало.

42 | Геноцид над једним народом никада није појава коју одређује искључиво време у коме се одиграла, већ друштвени феномен који има дугу предисторију. Тако је и страдању српског народа на простору НДХ претходила деценијска деструкција његовог имена, православне вере коју исповеда, писма којим пише. Срби су већ у последњим деценијама XIX века означени „реметилачким фактором“ у хрватском друштву, сматрани „издајницима“, носиоцима Европи страног „бизантизма“, противницима „западно-европске културе“, „разбојницима“, елементом који је опасан „по својим мислима и по свом расном саставу“, „пасмином“ која је склона „заверима, револуцијама и превратима“... Истраживачи наведене појаве бележе да Србе хрватска штампа и утицајнији хрватски политичари ретко када називају њиховим именом – Срби, већ за њих употребљавају бројна друга имена и још чешће погрде: „Цигани“, „Власи“, „Бизантинци“, „такзовани Срби“, „накот“, „сербеж“, „блатни скоти“, „гнусна ропска створења“, „сужанјска пасмина“, „смеће“, „накот зрео за сјекиру“, „псета“... (Krestić, 2014, str. 11–12). На тај начин одузима им се људско достојанство, дају анималне особине, врши дехуманизација.

Тешко схватљиву мржњу према Србима подстицала је хрватска политичка мисао у којој није

било толеранције према другоме. А реализовање те ексклузивне и искључиве политике суштински је значило „отварање“ сукоба са Србима, тим, како су говорили представници политичких партија и верски прелати, „православним шизматичима“, чије је присуство на територији коју су хрватски политичари сматрали искључиво хрватском одувек било спорно. После деструкције имена, политичко поништавање је неминовно водило систематичним настојањима одстрањивања Срба из средине у којој су вековима живели. Томе је подједнако служило присилно исељавање, физичка ликвидација, унијаћење, католичење, поништавање верског и културног идентитета, мењање националне свести, брисање сећања...

У контексту уобличавања ексклузивних идеја о национално чистој, искључиво католичкој Хрватској, која обухвата целокупни етнички и државно-историјски простор на којем је хрватски народ икада живео у прошлости (Велика Хрватска), које су политички пропагирани у почетку Еуген Кватерник и Анте Старчевић, а касније и њихови политички следбеници (Јосип Франк, Анте Павелић и др.), Србима је порицано право на националну посебност и прећено искористењем. На прелазу из XIX у XX век антисрпска и антиправославна расположења почела су се додатно ширити. Томе је доприносио и страх конзервативних структура у хрватском друштву од либералних идеја, пансловенства, југословенства и духа новог времена који је наговештавао могућност зближења Срба и Хрвата. На ширењу идеја великохрватског шовинизма и идеологије милитантног клерикализма нису радили само удружени представници екстремне деснице

(„Чиста странка права“, касније „Странка права“) и клерикалци (франко-фуртимаша), већ и сви они који су сматрали да Срби стоје на путу реализацији идеје о Великој Хрватској.^[3] Они су изражавали страх од православља, плашили се културног, економског и политичког уздицања Срба (в. Krestić, 2007). У таквом друштву, значајан утицај задобио је искључиви антисрпски, антиправославни, антијугословенски, антисловенски „расистички национализам“ који је исказивао расну, верску и националну нетрпељивост. За његов идеал – „чисто хрватство“, подједнако су се залагале присталице Странке права (франковци) и клерикалци. Из њихове сарадње почео се уобличавати „расистички концепт“ који ће у другој половини 30-их, а посебно у Другом светском рату, наћи свој израз у клеронацизму (Novak, 1989, str. 3–5).

На хрватској државној територији, према политичким ставовима који су своје утемељење имали у крајње фиктивном „хрватском државном и историјском праву“, а које је заговарао највећи и најутицајнији део хрватских политичких партија, политичара и утицајних интелектуалаца, могао је постојати само један народ –

хрватски „политички“ народ.^[4] И њега су, према политичким и правним тумачењима, чинили сви житељи Хрватске независно од своје етничке и верске припадности^[5] (Krestić, 2007, str. 36–85). У питању су биле политичке идеје чији је циљ био да од вишенационалног простора настане у етничком смислу јединствена, национално-хомогена Хрватска. Другима, који су инсистирали на очувању сопственог националног, културног, верског идентитета, није признавана политичка индивидуалност и национална посебност, а у одређеним историјским ситуацијама ни право на живот. Политичка и клерикална пропаганда је отпоре процесима хрваћења означавала ширењем идеје „Српства“ и тежњама Срба да стекну политичке и друге привилегије које им не припадају. На тај начин формирана је код конзервативног становништва хрватског села и маса које су живеле у градовима осећај да је већ спомен имена, исповедање православне вере, употреба националних симбола, економско битисање и само постојање Срба „политички преступ“ који треба санкционисати (Krestić, 2007, str. 25–66).

У политичком животу је с временом постало све присутније „уверење“ да Срба и нема, да се

[3] Геополитички положај Троједнице (Хрватске, Славоније и Далмације), који по многима без Босне и Херцеговине као својеврсне „утробе“ и „језгра“ будуће државе, није испуњавао основне услове за политички, економски, стратешки опстанак и напредак, додатно је сукобљавао хрватске политичаре и верске достојанственике са Србима као најбројнијим народом на том простору и потенцијалном претњом остварењу циљева хрватске политике. Иначе, православно становништво је чинило 43% становништва Босне и Херцеговине. Под утицајем католизације и миграторних кретања проценат католичког становништва је почетком XX века порастао са 18 на 23%, а муслиманског опао са 39 на 32%.

[4] Тај низ почиње са Е. Кватерником, А. Старчевићем, Ф. Супилом, Ј. Франком, а наставља се са В. Мачеком, А. Павелићем...

[5] До револуције из 1848. „политички“ народ је чинило само племство, а након тога тај термин је подразумевао све Хрвате и остале становнике Хрватске који су независно од своје националности добијали хрватски национално-политички идентитет.

ради о православним Хрватима, „издајницима домовине и крви“, које је требало натерати да прихвате хрватску државну идеју и вратити у веру „својих отаца“ (Krestić, 2007, str. 78–85). Из тих разлога, историјски тренутак у коме је био извршен обрачун са српским народом ишчекиван је деценијама, а за реализацију планова који су суштински значили „решење“ српског питања на простору Хрватске, Далмације, Славоније и Босне и Херцеговине тражен је кредитор у кругу великих сила.^[6] Уништавање српског народа означавано је у пропаганди „природним правом“ које има хрватски народ, а избијање ратова (Првог светског рата, касније и Другог светског рата) дочекано као тренутак у коме ће се Хрватска ослободити Срба (Krestić, 2007, str. 119–134). Заједнички живот Срба и Хрвата у југословенској држави (1918–1941) тако није био разлог, већ само могући изговор за злочине чињене у Другом светском рату. Рационално објашњење почињеног злочина геноцида над српским народом може се наћи једино у настојању хрватских усташких власти да у ратним околностима реализују политику „хрватског државног и историјског права“ која је подразумевала или асимиловање или уништење српског народа (у питању су следећи захтеви: да буде формирана целовита Хрватска у етничким и државно-историјским границама; да та држава буде етнички чиста Хрватска; да то буде римокатоличка Хр-

ватска). Српски народ је у хрватској политичкој мисли, свакодневной пракси усташког покрета, државној политици НДХ, означен смртним непријатељем хрватске државе, а обрачун са њим проглашаван је патриотским чином (Krestić, 2007, str. 135–159).

*

Независна Држава Хрватска проглашена је 10. априла 1941. године.^[7] У питању је била „држава“ која је:

- настала у условима рата и супротно међународном праву;
- представљала израз новог нацистичког поретка у Европи (траје подједнако дуго колико и сам поредак А. Хитлера);
- по свом карактеру тоталитарна, а по идеологији и политичкој организацији власти блиска Трећем рајху.

Њен поглавник Анте Павелић истовремено је био:

- вођа екстремне, терористичке организације фашистичког типа;
- шеф тоталитарне државе у којој су постојали „расни закони“, који су извођење злочина геноцида „подигли“ на ниво законске обавезе и омогућили формирање својеврсних „бирокуратских инструмената“ (институција) за његово извођење;

[6] У Првом светском рату то је била Аустроугарска монархија, у Другом светском рату нацистичка Немачка и фашистичка Италија.

[7] Иницијативу око проглашења НДХ водио је лични изасланик Јоакима Рибентропа пуковник Едмунд Везенмајер. Ту нацистичку творевину свечано је 10. априла 1941. прогласио Славко Кватерник (више о томе код: Ćulinović, 1970; Jelić Butić, 1977; Požar, 1995; Dimić, 2017).

– креатор расистичке идеологије која је представљала основу за уништење Срба, Јевреја и Рома;

– личност у чијим се рукама налазила целокупна власт (има диктаторска овлашћења).

Идеолошку основу усташког покрета чинила је синтеза учења о „хрватском државном и историјском праву“ А. Старчевића и Ј. Франка и „сељачке идеологије“ С. Радића. У њеним темељима је била екстремно националистичка и расистичка политика која је тежила формирању „чистог хрватског животног простора“ на коме ће бити обезбеђена егзистенција за „чисту хрватску нацију“. А предуслов испуњења тих циљева било је биолошко уништење „највећих непријатеља“ хрватског народа и хрватске државе – Срба, Јевреја и Рома. Због „нехрватског понашања“ на удару су били и бројни Хрвати који су сматрани „љагом на тјелу чисте хрватске нације“ (Načela Hrvatskog ustaškog pokreta, u: *Požar*, 1995, str. 57–90; J. Mirković, 2014, str. 48–48; Živković i Kačavenda, 1998).

О карактеру НДХ веома убедљиво је сведочило законодавство. Непосредно по проглашењу, усташка држава је донела: „Законску одредбу о присеги верности Држави Хрватској“ (10. април 1941), „Законску одредбу за обрану народа и државе“ (17. април 1941), „Законску одредбу о сачувању хрватске народне имовине“ (18. април 1941), „Одлуку о нестанку имена улица које с хрватском метрополлом и с хрватским народом немају ништа заједничко“ (19. април 1941), „Законску одредбу о забрани ћирилице“ (25. април 1941). До краја априла 1941. донете су: „Законска одредба о оснивању Хрватског државног уреда за језик (28. април 1941), „Од-

редба о ускладби рада усташке организације с државним властима“ (29. април 1941), „Законска одредба о држављанству“ (30. април 1941), „Законска одредба о расној припадности“ (30. април 1941), „Законска одредба о заштити аријевске крви и части Хрватског народа“ (30. април 1941) (Mirković, 2017, str. 45–74). У данима у којима је ишчекивано признање НДХ од стране Ватикана и припреман сусрет А. Павелића са папом Пијем XII, Независна Држава Хрватска је донела „Законску одредбу о прелазу с једне вјере на другу“ (3. мај 1941), „Изјаву Поглавника о вањској политици која ће се кретати у складу с политиком осовинских велевласти“ (6. мај 1941), одлуке о режиму кретања Срба и Јевреја, њиховом исељавању из северних делова Загреба, о обавези да се носе „жидовске ознаке“ (7. мај 1941) и „плаве траке“ којима су обележавани православни. (Požar, 1995, str. 133–220). У питању је било расно законодавство које је омогућило да геноцид над Србима, Јеврејима, Ромима постане део државне политике. Извитоперени католицизам, који се пречесто позивао на морал, право, правду, побожност, допустио је злочин над оним категоријама становништва које је одраније означио непријатељима цркве и против којих је водио „крсташки рат“.

Анализе правног поретка НДХ показују да он и не постоји у тој квислиншкој творевини, тј. да лавира између „поретка силе“, која је намењена категоријама становништва коме припадају Срби, Јевреји и Роми, и крњег „поретка права“, које важи само за повлашћене категорије становништва. Добар део закона и уредби био је, како уочавају правни стручњаци, „у неподношљивој мери“ неправедан и читавим народима

који су живели на простору НДХ он није обезбеђивао опстанак (Zdravković, 2017. str. 21–44). Другим речима, закони и подзаконска акта НДХ легализовали су терор, излагали читаве народе сатирању и планираном геноциду, обезбеђивали формирање етнички чистог простора. Са истим циљем организоване су и све мере и акције које је усташка власт спроводила мимо донетих закона и креираног „легалистичког оквира“ (тзв. дивљи терор усташа)^[8] (Goldštajn, 2012, str. 50).

У многим сегментима усташки режим је лично на нацистички режим у Немачкој. „Законска одредба за одбрану народа и државе“, као и друге одредбе које су из ње следиле потпуно су обесправиле и ставиле ван правног оквира и заштите Србе, Јевреје и Роме. У исто време, ти законски акти су утемељили институције усташке власти и страховладе (милиција, војска, тајна полиција, специјални судови, концентрациони логори итд.). „Национално нетолерантну политику“ препоручивао је властима НДХ и сам Адолф Хитлер. (в. Đurić Mišina, 2002, str. 24). Немачка је подржавала и све мере које су водиле „националном преуређењу простора“ уз употребу силе (Avramov, 1992, str. 174). Злочине над Србима пратиле су изјаве Поглавника и високих хрватских функционера у којима се отворено говорило да према том народу и његовој вери „неће бити толеранције“ нити „милости“. Прећено је „истребљењем“, „сатирањем“, „уништењем“.^[9] Наговештавано је претварање свега што је срп-

ско „у огањ и пепео“, проговарано о употреби метода који ће „очистити“ Хрватску од Срба и учинити да они „нестану“ или постану само „лоша успомена“.^[10] Геноцид је спровођен кроз бројне облике физичког и психичког насиља. У питању је био најапсурднији израз програма који је грађен и дограђиван деценијама.

Прва хапшења Срба по претходно сачињеним списковима започела су у ноћи између 10. и 11. априла 1941. Истог дана су започели и појединачни злочини над Србима. Масакрирања српских цивила отпочела су у околини Петровог Села 17. априла 1941. Масовни злочини могу се регистровати већ крајем априла 1941. Први од њих извршен је у селу Гудовцу код Бјеловара, када је стрељано око 200 имућнијих Срба. Формирање логора за Србе и Јевреје започело је крајем априла и почетком маја 1941. Квоте по којима је за сваког убијеног Хрвата требало убити 50 угледних православних Срба утврђене су већ 25. маја 1941. Награде усташама за убијање Срба уведене су почетком јуна 1941. Акције „дивљег чишћења терена“, које су се претварале у масовне ликвидације Срба, постале су део свакодневице живота у НДХ почев од јуна 1941. Пратили су их масовни покољи у: Санском Мосту, Кључу, Босанском Петровцу, Бихаћу, Љубињу, Дрвару, Глини итд. (в. Ј. Mirković, 2014; Ј. Mirković, 2006; Jelić Butić, 1977; Vulajić, 1988). Срби су спаљивани у својим богомољама. Бацани су у јаме широм НДХ. Ликвидирани су у бројним логорима:

[8] О правном поретку у НДХ више у: Правни поредак НДХ, 2017 (радови М. Здравковића, З. Мирковића, Т. Младеновића, М. Давинића, И. Вуковић, И. Крстић, М. Јовановића, Д. Поповића, Д. Букића, Н. Кршљанин).

[9] Изјаве поглавника Анте Павелића, министра унутрашњих послова А. Артуковића, министра правде М. Пука, усташког равнатеља Ј. Рукавине итд.

[10] Изјаве М. Лорковића, М. Будака, М. Жанића, Д. Јурчева итд.

„Стара Градишка“, „Госпић“, „Јадовно“, „Слана“ и „Метајна“ на острву Паг, „Дарувар“, „Јастребарско“, „Славонска Пожега“, „Винковци“...^[11] Само је систем логора „Јасеновац“, који многи називају „планетом смрти“, „прогутао“ више стотина хиљада српских живота. На снази је било и посебно законодавство које је регулисало рад логора.^[12] Кроз сабирне и концентрационе логоре на простору НДХ прошло је око 400.000 Срба. Укупно је убијено на територији НДХ, према немачким изворима, више од 750.000 Срба (Екмећић, 1999, стр. 144). Био је то покушај усташких власти, како су примећивали високи немачки официри, да на простору НДХ силом реше „српско питање“, тј. физичким ликвидацијама, насилним пресељењем и прекрштавањем сатру популацију која је бројала готово трећину становника НДХ (око 1,9 милиона људи).^[13] Од евидентираних жртава на простору НДХ Срби су чинили 63,95%. Највећи број њих били су цивили (76% свих жртава) страдали у логорима (30,92%) и у директном терору (34,68%). У НДХ је страдало и 74.981 српско дете. То је била једина држава у ратом захваћеној Европи у којој

су постојали логори за децу (в. Ј. Мirković, 2014, стр. 47–69; Petešić, 1990; Bulajić, 1988).

Број Срба у НДХ смањиван је и присилним исељавањем или, како је говорила усташка пропаганда, „враћањем“ Срба на просторе са којих су дошли.^[14] Изјаве усташких функционера, ширење страха и примена терора подстичу и самоиницијативно исељавање. Исељавање из Загреба започело је већ 5. јула 1941. Према доступним подацима, са простора НДХ присилно је исељено око 250.000 Срба. Био је то део плана „етничке реорганизације“ Европе на коме су инсистирали нацисти. Унутар германизације анектираних делова других држава рачунало се и са принудним исељењем око 260.000 Словенаца (Марибор 6. 5. 1941). Могућност да они, уместо у Србију, буду насељени на територију НДХ подстакла је надбискупа Степинца да то услови депортовањем истог толиког броја Срба у Србију. Његова „жеља“ је услишена и потврдио је договор сачињен 4. јуна 1941. на састанку у Загребу, када је и донета одлука да у наредна четири месеца у Србију буде протерано 205.000 Срба са простора НДХ. Тиме је Римокатоличка

[11] На простору НДХ оформљено је више од 20 концентрационих логора.

[12] Наводимо неке од законских аката: „Законска одредба о оснутку Државног равнатељства за понову“ (24. јун 1941) и на основу ње донете „Провдбена наредба приједседништва владе“ од 26. јуна 1941. и „Окружница Државног равнатељства за понову“ од 2. јула 1941. о оснивању уреда за исељавање, његовој организацији и задацима у којој су описани услови за формирање сабиралишта; „Изванредна законска одредба и заповјед“ од 26. јуна 1941. и Налог министра унутрашњих послова о њеном објављивању; „Законска одредба о упућивању непоћудних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре“ од 25. новембра 1941.

[13] Подаци о броју Срба на простору ХНД варирају од 2,4 милиона (процена Синода Српске православне цркве и 2,2 милиона (немачка процена) до 1,25 милиона (званични извори НДХ). Код већине аутора наилазимо на податак од око 1,9 милиона Срба (в. Đurić Mišina, 2002, стр. 16–18).

[14] 24. јула 1941. донети су законски прописи о исељавању Срба – „Упуте за исељавање обитељи двију вјера“; „Законска одредба о формирању Државног равнатељства за понову“ од 24. 6. 1941; тајна Окружница о расељавању Срба од 29. 6. 1941.

црква у Хрватској најдиректније постала одговорна за учињени злочин геноцида (А), 110–617 saslušanje Z. Kašea; N. Kisić Kolanović, 2011, str. 773–800).

На посебном удару усташких власти била је и Српска православна црква (СПЦ). Према подацима Светог архијерејског синода СПЦ, на простору НДХ је убијен (уморен) 171 свештеник. Међу њима су била и три архијереја (Петар Зимоњић, Платон Јовановић, Сава Трлајић). Многи истакнути свештеници су накнадно преминули од последица мучења и малтретирања. У ратним годинама усташе су срушиле 450 православних храмова и оштетиле још око 800. Према подацима СПЦ, са простора НДХ је избегло 639 свештеника, док је око 599 прогнано. Масовни и појединачни злочини над српским народом догодили су се у 48 храмова. Парадигму злочина представља покољ у месту Глини, када је крајем јула и почетком августа 1941. убијено 1.564 људи, а један део њих спаљен у православној цркви. Заједно са верским објектима и парохијским домовима уништавани су архиви, библиотеке, ризнице, пљачкана имовина, одношене реликвије, црквена звона, слике и уметнички предмети. На тај начин сатирање СПЦ имало је изражену и економску димензију. У питању је био духовни и културни геноцид, брисање трага о постојању Срба на наведеном простору (Mirković, 2016, str. 5–7).

У акцијама насилног католичења преведено је у римокатолицизам око 250.000 право-

славних Срба. У том облику геноцида усташке власти су имале безрезервну подршку Ватикана и Римокатоличке цркве у НДХ чији су прелати заговарали католичење, тј „враћање“ Срба у „вјеру њихових отаца“ (в. Đurić Mišina, 2002, str. 43–79; Svitković, 1986). У том процесу полазило се од фалсификовања историје и става да су Срби некада били католици и да их треба вратити у окриље Римокатоличке цркве. Навођена је и бројка од 230.000 Хрвата који су у годинама између 1918. и 1941. преведени у православље. Сва истраживања показују да је у питању фалсификовање историје и да су, вероватно, сви рођени у мешовитом браку са супружником православне вере, који су у аграрном друштву Краљевине Југославије прихватили веру и националност оца, сматарани од стране Римокатоличке цркве онима који су прекрштени (преведени) у православље. Суштина свега ипак се крила у тенденцији да прекрштавањем са простора НДХ нестану Срби православне вере. У име тога, сам израз „православни“ промењен је у „грчко-источњаци“. У масовној употреби је био и израз „шизматници“ (Simić, 1990, str. 58). У сваком случају, римокатоличење Срба „отварало“ је пут губитку не само верског већ и националног идентитета и денационализацији. „Верско јединство“ коме је тежила Римокатоличка црква подударало се са намерама усташких власти да уз употребу насиља остваре „етничко јединство“ становника НДХ.^[15] У целом процесу прекрштавања највиши представ-

[15] О законодавству које је омогућавало и подстицало верске прелазе погледај: „Окружница“ и „Упуте о вјерским прелазима“ од 14. јуна 1941; „Законска одредба о прелазу с једне вјере на другу“, од 3. маја 1941; „Упута пригодом прелазу с јдне вјере на другу“, од 27. маја 1941.

ници Римске католичке цркве у НДХ имали су подршку Свете конгрегације за Источну цркву из Рима и самог папе Пија XII.

Посебан удар на Српску православну цркву учињен је почетком 1942. године формирањем „Хрватске православне цркве“. То је био потез изнуђен од стране немачких војних структура у НДХ које су на томе инсистирале са циљем лажног „смиривања“ и „ублажавања“ политике затирања Срба. Тим чином Срби су привремено сведени на професионалну заједницу. Одузимано им је име, православље је сведено на „псеудоцркву“ устројену у римокатоличком духу, појачан је процес похрваћења српског народа (Ђурић, 1990).

Пљачка српске имовине такође је била један од мотива и мера усташких власти која је смишљено погодовала стварању животних услова који су водили делимичном или потпуном уништењу Срба. У почетку је мера отимања имовине била „спонтана“ и пратила је остале облике геноцида над српским народом на простору Независне Државе Хрватске (ликвидације, пресељење, прекрштавање). С временом је усташки режим настојао да доношењем специјалних уредби и закона створи привид правне државе. Основу тог „правног режима“ чинио је аустријски Општи грађански законик, који је током ратних година „допуњаван“ бројним законским одредбама које су за власт имале „практични значај“, а за Србе и Јевреје најгрубљи „дискриминаторски карактер“. Циљ им је био одузимање имовине, а тиме и средстава за живот (опстанак). Постојали су и прописи који, сами по себи, нису били дискриминаторски, али ослоњени на друге законске одредбе

и правну праксу важали су само за одређене категорије грађана. Мимо законског оквира, стварност је била испуњена „дивљим хаосом“, огољеним насиљем и одсуством сваке сигурности за Србе. Те мере и свакодневне насилне акције усташких власти на одузимању имовине рушиле су наметнути привид „Драконског легалитета“. „Право“ на непокретности у НДХ имали су само они грађани које је усташки режим сматрао подобним Србима, подједнако као ни Јевреја, у тој категорији држављана није било. Независна Држава Хрватска није била правна држава јер је у њој, подједнако као и у њеном немачком узору, била избегнута суштина правде „једнако поступање са једнакима“. Колика је вредност имовине одузете српском народу на простору Независне Државе Хрватске никада није тачно утврђено. Али важније од тога је констатовати чињеницу да су дискриминаторски прописи о одузимању српске имовине водили потпуном или делимичном физичком уништењу Срба на простору НДХ (Kršljanin, 2017, str. 291–333).

У Независној Држави Хрватској Срби страдају зато што су:

- Срби (национално);
- Југословени (национално и политички);
- православци (верски);
- либерали или комунисти (идеолошки);
- противници хрватске државе и одметници од власти (политички криминал);
- имућне особе којима треба одузети имовину (економски разлози).

На делу је општа криминализација Срба. Политика геноцида је спровођена и пропагандно праћена као свака друга бирократска

мера и акција (без размишљања о последицама). Злочин је озакоњен и почиње разарањем културних и духовних вредности Срба. У питању је држава у којој није постојала владавина права и правна сигурност грађана, у којој су постојали расни и дискриминаторски закони,

где је право силе односило превагу над силом права, где је терор над становништвом друге вере и нације био легализован и чинио саставни део државног пројекta чији је крајњи циљ било „konačno решење“ српског, али и јеврејског и ромског питања.

Sources / Извори

AJ, 110 – 617, Hearing of S. Kasche conducted in the prison in Klagenfurt on 20 August 1946.

References / Литература

- Avramov, S. (1992). *Genocide in Yugoslavia in the Light of International Law*. Beograd: Politika. [In Serbian]
- Avramov, S. (2008). *Genocide in Yugoslavia 1941–1945, 1991...*, Vol. 1. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost. [In Serbian]
- Bulajić, M. (1988). *Ustasha Crimes of Genocide and Andrija Artuković's Trial in 1986*. Beograd: Rad. [In Serbian]
- Cvitković, I. (1986). *Who was Aloysius Stepinac?* Sarajevo: Oslobođenje. [In Croatian]
- Čulinović, F. (1970). *Occupation Division of Yugoslavia*. Beograd: Vojnoizdavački zavod. [In Serbian]
- Dimić, Lj., Žutić N. (2017). *Aloysius Stepinac: State, Church, Archbishop (1934–1941)*. Beograd: Filip Višnjić. [In Serbian]
- Đurić Mišina, V. (2002). *Serbian Orthodox Church in the Independent State of Croatia 1941–1945*. Veternik: Dijam-M-pres. [In Serbian]
- Đurić, V. Đ. (1989). *Ustasha and Orthodox Christianity – Croatian Orthodox Church*. Beograd: Beletra
- Ekmečić, M. (1999). *Essays from History*. Beograd: Službeni list SRJ. [In Serbian]
- Goldstein, S. (2012). *1941: The Year That Keeps Returning*. Beograd: Službeni glasnik; Sarajevo: Synopsis. [In Croatian]
- Jelić Butić, F. (1977). *Ustasha and the Independent State of Croatia: 1941–1945*. Zagreb: Liber, Školska knjiga. [In Croatian]
- Kisić Kolanović, N., Kasche, S. (2011). German View of Croatia in 1941. *Časopis za suvremenu povijest*, XLIII (3), 773–800
Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/114004> [In Croatian]
- Krestić, V. (2007). *Through Genocide to a Greater Croatia*. Jagodina: Gambit. [In Serbian]
- Krestić, V. (2014). On Croatia's Genocidal Politics. In: J. Mirković, *Crimes over Serbs in the Independent State of Croatia*. Beograd: Svet knjige. [In Serbian]
- Kršljanin, N. (2017). Legal Regime of Real Estate in the Independent State of Croatia. In: B. Begović, Z. Mirković (eds), *Legal Order of the Independent State of Croatia (291–333)*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, Centar za izdavaštvo i informisanje. [In Serbian]

- Mirković, J. (2009). Chronology of Crime (April–August 1941) – contribution to the evidence about the genocidal character of the Independent State of Croatia. In: J. Mirković (ed.), *Contributions to the Research of Genocide Crimes and War Crimes*. Beograd: Muzej žrtava genocida. [In Serbian]
- Mirković, J. (2014). *Crimes against Serbs in the Independent State of Croatia*. Beograd: Svet knjige. [In Serbian]
- Mirković, J. (2016). *Suffering of the Serbian Orthodox Church in the Independent State of Croatia: photo-monograph*. Beograd: Svet knjige. [In Serbian]
- Mirković, Z. (2017). Racial Legislation in the ISC. In: B. Begović, Z. Mirković (eds), *Legal Order of the Independent State of Croatia (45–74)*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, Centar za izdavaštvo i informisanje. [In Serbian]
- Novak, V. (1989). *Magnum Crimen*. Beograd: Nova knjiga. [In Serbian]
- Petešić, Ć. (1990). *Jastrebarsko Children’s Home: Documents, 1939–1947*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. [In Croatian]
- Požar, P. (1995). *Ustasha: Documents about the Ustasha Movement*. Zagreb: Zagrebačka stvarnost. [In Croatian]
- Reiss, R. A. (2019). Selected Works, Vol. 1, 2 and 4. In: Lj. Dimić et al. (eds). Beograd: Zavod za udžbenike, Kriminalističko-policijski univerzitet. [In Serbian]
- Simić, S. (1990). *Vatican against Yugoslavia*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Zdravković, M. (2017). On the “Legality” of the Order of the Independent State of Croatia. In: B. Begović, Z. Mirković (eds), *Legal Order of the Independent State of Croatia (45–74)*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, Centar za izdavaštvo i informisanje. [In Serbian]
- Živković, N., Kačavenda, P. (1998). *Serbs in the Independent State of Croatia: Selected Documents*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Republički zavod za razvoj. [In Serbian]

Ljubodrag D. Dimić

Serbian Academy of Sciences and Arts
Belgrade (Serbia)

**Genocide over the Serbian People
in the Independent State of Croatia (1941–1945)**

Summary

From its very establishment in 1918, the Yugoslav state strived to be the state of “reconciliation”. That is why the crimes over Serbs perpetrated by Austria-Hungary were not largely emphasized in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, particularly not the crimes by Croats in occupation units, but conscientious researchers have still left their testimonies about them (see Reiss, 2019). For the sake of “reconciliation”, nothing was said about the genocide over the Serbian people in WW2 in the territory of the ISC. Because of the strategy of “keeping

silent about the genocide”, crucially and for years, in the name of brotherhood and unity of Yugoslav nations, the topic did not have its place in the primary and secondary school curricula; the genocide crime perpetrated over the Serbian people was not discussed in history textbooks; for decades, it was not the topic in literature, while historians did not research the genocide crime or wrote substantially about it. However, if several generations of the representatives of the historian profession have an “alibi” for such behaviour, the generation of those writing in Serbian culture today must also take an attitude towards that sensitive topic. “To speak up” about the genocide over the Serbian people in the 20th century primarily means to write critically about the past times, with no passion, rationally and based on historical sources, “the way it really occurred”.

Keywords: genocide, Independent State of Croatia, racial laws, Serbs, Jews

Василије Ђ. Крестић^[1]

Српска академија наука и уметности
Београд (Србија)

УДК 341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"

316.75:323.14(=163.42)(497.5)"18/19"

323.1(=163.41)(497.5-89)"18/19"

Прештампани рад

Примљен: 04.08.2022.

Прихваћен: 10.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39501

Геноцид у служби великохрватске идеје^[2]

Сажетак: Рад представља два одабрана поглавља из ауторове монографије, објављене под називом *Геноцидом до велике Хрватске*. У тексту се указује на развој великодржавне идеје у Хрвата, која се прати од средине XIX века до савременог доба и која има за циљ стварање етнички чисте и католичке државе Хрватске. Руководећи се том идејом, извршен је и геноцид над српским народом, почињен у тзв. „Независној Држави Хрватској“ од 1941. до 1945. године. Континуитет те идеје представља и Туђманова власт, успостављена 1990. године, која, као један од својих првих потеза, Србе у Хрватској као конститутивни народ, изменом Устава Хрватске, претвара у националну мањину.

Кључне речи: Хрватска, геноцид над Србима, континуитет великодржавног хрватског пројекта

Из Хрватске се, као неки баук, непрестано шире гласови о тежњи Срба за стварањем неке велике Србије и о великосрпским хегемонистичким намерама. То је сталан припев свих противсрпских иступа не само пред југословенском већ и светском јавношћу (в. Brandt et al, 1991; Grmek, Đidara, Šimac, 1993; Murgić, Bogdanić, Budimir, 1997). Њиме се, с једне стране, Срби и Србија желе приказати као агресори великих територијалних претензија, а с друге желе се прикрити сопствена агресија и сопствени територијални апетити на туђе етничке, државне и историјске територије.

Таква тактика, када је реч о хрватској политици, одавно је позната. Она је наслеђена од

пропале Аустро-Угарске, која је утолико више демонизовала и сатанизовала српске ослободилачке и ујединитељске намере уколико је имала већих апетита према територијама на Балкану и уколико је више заступала немачку политику продора на Исток. По тој тактици, све што је српско редовно је проглашавано за великосрпско с циљем да се српски интереси, који су били у сукобу са аустроугарским, у корену сасеку и онемогуће. Следећи традицију аустроугарске противсрпске политике, у којој су и сами учествовали а не ретко у њој и предњачили, политичари великохрватских амбиција свом жестином и у свим историјским раздобљима, од Револуције 1848. до наших дана, окомљивали

[1] nnpv@sbb.rs

[2] Редакција часописа *Найредак* објављује изузетно овај рад као прештампани, чинећи тиме преседан, а имајући у виду значај самог рада и научни опус академика Крестића. По дозволи аутора, овај текст представља репринт поглавља Геноцид у служби великохрватске идеје и Закључак из његове књиге *Геноцидом до велике Хрватске*. Извршено је прилагођавање стила цитирања правилима часописа *Найредак*.

су се на српску политику редовно јој додајући епитет великосрпске политике. Ударајући по српству и великосрпству, у којима су видели главну конкуренцију хрватству и великохрватству, хрватски политичари нису само снивали о великој Хрватској већ су на њеном изграђивању радили упорно и доследно, држећи се макијавелистичког принципа да су за остваривање тог циља дозвољена сва средства, чак и геноцидно уништавање Срба.

Тежње за територијалним проширењем Хрватске старијег су датума. Невелик по броју, мали по пространству који заузима, хрватски народ је испољавао велике империјалне амбиције. О томе довољно говоре називи као што су: „алпински Хрвати“ (Словенци), „православни Хрвати“ (Срби), и „непријепорни Хрвати“ или „цвијет хрватског народа“ (муслимани), затим „Турска Хрватска“, „Црвена Хрватска“, „Бијела Хрватска“ и „Карантанска Хрватска“, који се односе на делове Босне, на Црну Гору, Далмацију и Словенију. Ти називи пажљиво су неговани и током више стотина година усађивани у свест хрватског човека с циљем да му развију уверење о величини Хрватске и бројној снази Хрвата.

Иако је још 1866. године И. И. Ткалац упозорио да се државе не могу оснивати „на старим хартијама и на 'виртуалним' територијалним тражбинама“, политика заснована на државном и историјском праву није могла бити другачија него великохрватска. До којих амбиција, готово параноидних, се ишло у територијалним захтевима за остварење хрватског државног и

историјског права, показује пример правашког листа *Hervatska*. У чланку *Koja je prava hervatska politika i tko je zastupa*, у бр. 6 из 1871, пише: „Земље, што их обухваћа државно право Херватах, по хисторији и по народности, простиру се: од Немачке до Мацедоније, од Дунаја до мора, а по данашњих посебитих провинцијалних имених, следеће су: Јужна Штајерска, Корушка, Крањска, Горица, Истра, Херватска, Славонија, Крајина, Далмација, горња Албанија, Церна гора, Херцеговина, Босна, Рашка, Србија – тер ове укупно јесу једним правим именом: Држава Херватска. Ове земље простране су преко 4000 четворних миљах, а становници им броје до 8 милиона душах.“

Становиште *Hervatske* није било усамљено, није било плод неког неодговорног новинара или политичара, није било став тренутног расположења. Био је то природан исход дубоко усађеног и широко распрострањеног уверења. Еуген Кватерник је још 1869. године, писао дон Миховилу Павлиновићу да, ако се буде следила политика Странке права, ако се буде поштовало хрватско државно и историјско право, онда „не од Драве до мора, него од салцбургтирол[ских] алпах до Косова и Албаније вијати ће се доскора застава чисте неоскверњене Херватске!“^[3]

Задојена таквим великохрватским освајачким амбицијама, а „наоружана“ државним и историјским правом, „хрватска академичка младеж“, иза које је стајао отац домовине Анте Старчевић, сматрала је да нису само Босна и Херцеговина: „него и сва Арбанашка, и сва Ра-

[3] Писмо Е. Кватерника М. Павлиновићу, Загреб, 22. VI 1869. (в. Krestić, 1995, str. 143–144).

шија, и сва горња Мизија или данашња Србија, хрватске земље!“ (Arhiv Srbije, Pokloni i otkupi, k. LX, br. 39; Šidak, 1972–1973, str. 281–303). Један од следбеника тог „специфичног Хрватства“ написао је „да је хрватски краљ позван поставити крст на цркву св. Софије у Цариграду“ (Јагић, 1930, str. 324).

Познати хрватски књижевник и публициста Ђуро Дежелић, следбеник Старчевићеве Странке права, објавио је 1879. године књигу *Hrvatska narodnost iliti duša hrvatskog naroda*, у којој је написао да су Хрватима насељене и да су „стога хрватске покрајине: сва садашња Далмација с Боком которском, вилает Босна т. ј. Босна с Турском Хрватском, и новопазарским пашалуком (Расција), данашња Херцеговина, која се је све до извора Неретве још г. 1789, кадно је Енгел писао своју повјестницу, звала турска Далмација, напокон и Црна гора са сјеверном Арбанаском“ (в. Јагић, 1930, str. 179-180).

Да би остварио тежње које су се тичале Босне и Херцеговине, Сабор Хрватске је 23. августа 1878, у адреси упућеној Францу Јосифу, изразио наду да ће уређење Босне бити изведено тако да би се „временом могао припојити на устрој краљевине Хрватске, Славоније и Далмације“ (Ћоровић, 1995, str. 196–197). Тежње за Босном и Херцеговином биле су толике да је бискуп Штросмајер са огорчењем писао Рачком 24. марта 1878. године: „Наши људи загледали се у Босну и Херцеговину ко штрк у јаје, а пустили с памети, да је сва нутарња наша логика протому. Како ће нас онај ослобађати који би нас у капи воде утопио, који увијек и увијек само о тому ради, да нас заметне, да вјечити анатема анемије на нас баци!“ (Ћоровић, 1995, str. 197)

Непуних двадесет година раније, док се није разочарао у Аустрију и њену политику према Хрватима, Штросмајер је, у својим поверљивим меморандумима упућеним министру председнику грофу Рехбергу, настојао да заинтересује најодговорније политичке чиниоце у Бечу да се више ангажују у решавању источног питања, наговештавајући им да ће им Босна и Херцеговина, уз помоћ Хрвата и Војне крајине „пасти у руке као зрели плод“ (Крестић, 1976, str. 400). Нудећи Босну и Херцеговину Аустрији, бискуп је желео те области да отргне од Турске, али и да их у оквирима Монархије што више приближи, а, ако је могуће, у погодном тренутку, и припоји Хрватској. Он је сматрао да је Босна Хрватска, па је стога 1879. године и написао бањалучком бискупу Маријану Марковићу: „Што је Босне, то је и Хрватске, а што је Хрватске, то је уједно и Босне (Миџић, 1969, str. 29).

Великохрватска настојања дошла су до изражаја и у програму Странке права, који је састављен почетком новембра 1893. године. У првој тачки тог програма речено је: „*Хрвајиско државно и њриродно њправо* имаде се оживотворити: узпоставом цјелокупности краљевине Хрватске сједињењем Хрватске, Славоније, Далмације, Риеке, Међумурја, Босне, Херцеговине, Истре, Крањске, Корушке и Штајерске у оквиру Хабсбуршке монархије.“ (Mazzura & Derenčin, 1894, str. 12; курзив – В. К.).

Кад се каже „узпоставом цјелокупности краљевине Хрватске“ и сјединити је с поменутиим областима, то претпоставља чињеницу да су те области некада биле заједно. Међутим, у жељи да створе велику Хрватску, праваши су не само у овом програму већ и у многим другим случаје-

вима фалсификовали историјске чињенице. По територијалним захтевима Хрвата могу се разликовати три категорије земаља. У прву спадају земље које чине „реални опсег“, а то су ондашња Хрватска и Славонија са градом Ријеком и околином. У другој су земље на које је полагано тзв. виртуално право, а то су: Међумурје, Далмација, Кварнерска острва, део Истре и северозападни делови Босне. У трећој категорији су земље које су великохрватски кругови желели да виде у саставу Хрватске на темељу „хрватског државног и природног права“. У такве су праваши у програму из 1893. године уврстили Штајерску, Корушку, Крањску и читаву Босну и Херцеговину, премда оне никада нису биле у саставу Хрватске. У сваком случају, план о изградњи велике Хрватске, која би настајала у фазама, потпуно је уобличен у другој половини XIX века. У потоњим деценијама само су разрађиване и дограђиване стратегије и тактике којима би могли бити остварени жељени циљеви.

За сваку своју геоманију, на пример за Босном и Херцеговином, за Војводином, за деловима Словеније, за Црном Гором, Хрвати су имали многа оправдања: историјска, природна, етничка, географска, економска, геополитичка и друга. У том погледу разрадили су читав добро развијен и уходан систем. Сваки туђи захтев или претензију на територије на које су бацили око, Хрвати су жестоко нападали и осуђивали. Између осталог, баш у вези са геоманијом, од средине XIX века до наших дана Хрвати су се служили, као што се и данас служе,

демонизацијом Срба. По њима Срби су хајдучки и разбојнички народ, византијски препредени и лукави. Они су шумадијски бандити и четници, Хрвати су културни, хумани и миротворни, њима, по разним основама, припадају територије које желе а Срби хоће да их се домогну без основа, зато што су грабежљивци, што су реметилачки чинилац, извор криза, немира и рата (в. Südland, 1990, str. 383; Pavelić, 1977, str. 486; Vučić, 1995, str. 165). На тај начин, задивљујућом упорношћу, добро разрађеном тактиком, ничим неометани, а често и помогнути кратковидом и малоумном политиком Београда, уздигли су своје великохрватске захтеве на степен оправданих и легитимних права. Кад су то постигли, нису крили да су спремни своје националне и државне захтеве да остваре по сваку цену, па и најбруталнијом силом.^[4]

За такво понашање Хрвата Срби нису нашли адекватне одговоре. Занети идејом југословенства, искрени и лаковерни поборници братства и јединства, они су у свему каснили, истину откривали са запрепашћењем и детињастом збуњеношћу питали се зашто их Хрвати мрзе и из којих разлога им наносе зла.

Лист босанско-херцеговачких Хрвата, *Hrvatski dnevnik*, који је заступао чисто расни приступ у решавању територијалних питања, објавио је серију чланака о припадности Босне и Херцеговине. Та серија је 1907. године штампана у Сарајеву у посебној књижици под насловом *Hrvatska Bosna (Mi i „oni tamo“)*. На првим страницама те франко-фуртимашки затроване

[4] Још 1911. године старчевићевска омладина је у Младохрватском програму, под тачком 7 истакла: „Младохрватство, као најизразитији поборник радикалне великохрватске пропаганде, која ће обухватити све хрватске земље, споменуте у

књижице каже се: „Дијелим низом увјета географске, етнографске и хисторичке ситуације Босне јасно је обиљежен политички положај њен према монархији, а још јасније политичко знаменовање Хрватства у Босни. Оно представља културну везу између Европе и истока, везу између монархије и Босне, која је за најтежих хисторичких катастрофа можда попустила, али се никад није прекинула. Оно представља етничку везу између оног територија, на ком је хрватско племе засновало своју прву и ако још малену државу са данашњом Хрватском; оно представља везу, која у виду државноправном даје нашем краљу право, да се у Босни осјећа владаром, а не мандатаром, једном ријечи: само Хрватство, било оно Крстове или Исламске вјере, представља онај елемент, који је зван, да зајази онај јаз, што постоји између Европе и Балкана.

Тај осјећај у свакоме од нас тиња и живи, он нам јасно установљује нашу задаћу у тијеку хисторичког и културног развитка: *зближити њије свеја Босну Хрвајској, уирији онај њији до монархије и у срце Евроје, који куд јод из Босне кренеш, води само њреко Хрвајске. Хрвајсџиво ће џиме изнова ускрснуџи, јер џврђа веза но челична је веза крви!*

Да ћемо у томе наићи на борбе, то свако зна: *еџо нас одавна у вечној борби џроџив оних елементџа, који џравџиџирају с ону сџрану оџисаној фџиџалној јџа, које некаква неодољива ценџири-фџуџална сила џони из државне заједнице са монархијом, који су јучер среџџали власџи џод кринком*

лојалностџи, а данас џлеџу ниџи, џе их баџају џреко Дрине, који нас Хрваџе зову браћом, да нам у браџском заџрљају оџму хистџоричка наџа џрава и нашу народностџи, не би ли је с чаром продали – на Теразијама! Али још стојимо ми с ову страну размеђа, а они тамо остати ће с ону!“ (сав курзив В. К., в. Demetrović et al, 1991, str. 5-6).

Оваквим духом су били прожети великохрватски кругови, а какви би односи владали у тој фантазмагоричној вековима жељеној великој држави, одговор налазимо у листу *Hrvatstvo*. У првом броју тих новина, које су се појавиле у Загребу 2. маја 1904. године, у уводном чланку, насловљеном са *Наџи џроџрам*, између осталог стоји: „Борит ћемо се за самосвојност цркве римокатоличке, за њезина права и институције проти свакому нападају, дошао он с које му драго стране. Наша ће бити задаћа, да се све у свим границама јавнога друштвенога живота обнови и препороди у Исусу Криту [...] Настојат ћемо, да уставним путем получимо што веће органичко проширење хрватскога државнога права [...] У хрватским земљама признајемо само један политички народ: *хрвајски*, само једну државну заставу: *хрвајску*, само један службени језик: *хрвајски*.“ Жестоко се окомљујући на Хрвате који су били спремни на сарадњу и слогу са Србима, *Hrvatstvo* је писало: „Туј Криту, а тамо Антикриту. Туј под хрватском заставом чисто и славно хрватство, а тамо хаос безглавних начела и збрка разних застава. Туј понос, баштињен од старих Хрвата, који нису допуштали, ни да

им се педаљ земље отме без крви, а тамо људи, који даривају хрватске, хрватском крвљу орошене земље, као какове старе крпе, све у хатар тобожње слоге онима, који ни чути неће о слози са својим братом, осим ако си даде одсјећи десну руку. Лијепа ли братства!

Јаз између Срба и Хрвата да ће ради нас постати већи! И то нам довикујете.

А тко је тај јаз доселе премостио? Зар ви? Када и гдје? Имали сте доста времена! Па гдје је слога? Онакову слогу, какову неки Срби хоће с вама углавити, такову може постићи сваки вол са својим месаром. Треба само да му главу даде под сјекиру. Такове слоге напросто не требамо, јер бисмо престали бити оно, што јесмо и што хоћемо да будемо – Хрвати [...] Што се пако тиче њихових [српских – В. К.] политичких усурпација, ми се тако дуго с њима не можемо сложити, док хрватским земљама не признаду оно, што нас и по нагодби [од 1868. године – В. К.] иде: једну заставу хрватску, један језик хрватски, речју један *џолиитички народ хрвајски*."

Поред сталних претензија на Босну и Херцеговину, које су биле камен спотицања међу Хрватима и Србима, и Срем је постао јабука раздора после Револуције 1848/49, а посебно после 1860. године. Не обазирјући се на то што је становништво Срема у националном и верском погледу било претежно српско и православно, Хрвати су на ту област истицали своје историјско право желећи и њу да уграде у велику и етнички чисту а верски – католички јединствену хрватску државу, која је већ у то време, као и много касније, своје јасне обресе добијала на географским картама. У спору око припадности Срема сукобила су се два принципа, два права.

Срби су истицали савременије – природно и етничко право, доказујући да је Срем њихов. Хрвати су томе супротстављали времену мање сходно, у феудалном друштву настало – историјско право. Колико су та два права међусобно била супротстављена – толико су и односи Срба и Хрвата, кад је реч о Срему, у прошлости били и до данас остали спорни и тешко решиви.

Великохрватске тежње нису биле пригушене ни кад је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. У новим, у многочему измењеним околностима, великохрватство је не само у потаји већ и јавно испољавано. Тако је, примера ради, Стјепан Радић, председник Хрватске републиканске сељачке странке у изјави датој лондонском листу *Daily News*, објављеној 22. јула 1922, са јасном тенденцијом изнео неистините податке да су у областима Бачке, Барање и Баната, за које је рекао да их „неразумно и нелогично називају Војводином“, „Срби према Хрватима у посве незнатној мањини“ (!), да се тим областима не сме управљати као чисто српским земљама, „већ се у њима мора спровести плебисцит (под надзором Лиге народа), с једним питањем: 'Србија – Београд или Хрватска – Загреб'" (Kulundžić, 1989, str. 177).

Годину дана касније Радић је из Лондона, у писму које је послао 23. септембра 1923. године Председништву Хрватске републиканске сељачке странке, захтевао да се изради „Земљовид Хрватска и Хрвати“ и у њему да буду уцртане, поред Хрватске, Славоније, Далмације, Међумурја, Прекомурја „с Крком и Каством“ и све бивше земље Аустро-Угарске (Босна и Херцеговина, Бачка, Банат и Барања), па чак и Црна Гора и Македонија. Дајући упутства како да се изради

тај „земљовид“, који би био намењен и иностранству, јер је морао бити пропраћен тумачењима на француском или енглеском језику, Радић је нагласио: „На подручју од Суботице до Јадрана треба све котаре с више од 50% Хрвата (у Босни се муслимански и католички Хрвати рачунају наравски заједно) модрим потезима, а православни црвеним“ означити.^[5]

Наследник С. Радића, Влатко Мачек, доследно је наставио да води великохрватску политику свог претходника. Њему је био циљ да од свих „пречанских крајева (бивших југословенских земаља Аустро-Угарске) образује државу под вођством Хрвата и евентуално је повеже са Србијом у ’асоцијацији интереса“. Попут Радића, и он се залагао за неку врсту плебисцита, све са намером да се Југославија подели на два дела, до Дрине и преко Дрине. По једној његовој изјави из 1936. године свака покрајина: „Војводина, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија, па и Далмација, могле би да се одреде како оне хоће, односно, како одлуче посланици дотичних покрајина, који би били изабрани на изборима за конституанту. Другим речима: ако Војводина хоће са Србијом – добро, ако хоће посебан положај у Србији, добро је и то. А ако хоће *изван ње, добро је*, ако хоће *са Хрватском заједно* или посебно опет добро [...]“ О Мачековим територијалним захтевима оставио је забелешку Јован Јовановић Пижон, шеф Земљорадничке странке, којем се поверио кнез Павле Карађорђевић. У једном сусрету између кнеза и Мачека, до којег је дошло пре споразума Цветковић–Мачек, на

питање кнеза „Шта је за Вас Хрватска?“, Мачек је одговорио: „То су Приморска и Савска бановина“. При другом сусрету Мачек је тражио Дубровник, а потом и Врбаску бановину, са 90 посто српског становништва. У трећем разговору апетити су порасли, па је Мачек захтевао Срем, до Илока, Брчко са околином, Бијељину, Травник, Фојницу и Херцеговину (Beleška J. Jovanovića Pižona od 26. 3. 1939, Arhiv Jugoslavije, Zbirka J. Jovanovića, 1939).

Стално настојање да се Хрватска распростре на што ширем географском простору дошло је до изражаја и у време већ успостављене Независне Државе Хрватске. Незадовољни и њеним обимом, усташе су, посредством доглавника Славка Кватерника, покушале да је увећају. У брзојаву од 14. маја 1941. немачки посланик Зигфрид Каше пренео је свом Министарству иностраних послова жељу Кватерника да се „хрватске“ територије прошире до албанске границе, укључујући градове: Прибој, Пријепоље и Пљевља. Каше је подржао овај захтев с образложењем да су ту „већ стациониране хрватске трупе“. Међутим, Италија се томе супротставила. Гроф Ђано назвао је овај захтев С. Кватерника „хрватским империјализмом“. У свом *Дневнику* записао је 30. јуна 1941. године: „Сад би Павелић хтео Новопазарски Санџак. Бесмислени, неоправдани захтев. Спремио сам, од Дучеа потписано писмо, којим одбијамо ове претензије.“ (Avramov, 1992, str. 265).

Један од кључних људи у гарнитурџи Брозових политичара из Хрватске, Иван Стево Крајачић

[5] Оригинал овог писма у поседу је др Александра Влашкалина, чијом љубазношћу сам га и добио на услугу, на чему сам му захвалан.

је, према писцу књиге о деловању немачке тајне службе БНД (Bundesnachrichtendienst) Ериха Шмита Енбома, у време пуне Титове снаге и неограничене власти, саставио план о стварању „суверене Хрватске са Босном и Херцеговином“, у границама некадашње Независне Државе Хрватске из 1941. године (Schmidt-Ecnboom, 1955, str. 213; Avramov, 1997, str. 193–194). То је још један од многих непобитних доказа да постоји доследност у великохрватским тежњама, посебно оним које се тичу претензија на Босну и Херцеговину. Политички системи, државноправни оквири, облици државног и друштвеног уређења и људи су се мењали, али је хрватска политика била и остала доследна када је реч о претензијама да се границе Хрватске поставе на Дрини.

Међу многобројним питањима која су оптерећивала, која оптерећују и која ће оптерећивати и реметити односе између Хрвата и Срба је геополитички положај Хрватске. По општој оцени свих хрватских политичара и геополитичара, како ранијег, тако и садашњег времена, геополитички положај Хрватске је такав да личи, како је написао познати хрватски историчар Вјекослав Клаић, на „добро раскречену кобасицу“. Изглед Хрватске неки пореде са бананом, или младим месецом. Таква Хрватска, по општем уверењу свих политички мислећих Хрвата, уопште нема услова за опстанак и напредак. Антун Радић је објаснио да би „уједињена Далмација са Хрватском сличила на корице круха, а она средина што бисте ју изрезали, то сте из хрватскога круха изрезали Босну и Херцеговину [...] а хоћемо ли се најести, треба нам и средине, треба нам Херцег-Босне“ (Dom, 4. 4. 1901, бр. 7, 101). За Антуновог брата Стејапана Босна је „као утроба ос-

талој Хрватској. А извади човеку утробу и онда му реци нека живи“ (Radić, Predavec, Novljanin, 1910, str. 146). По виђењу Франа Супила: „Хрватска без Босне била би увијек играчка у рукама онога који би владао у данашњим окупираним покрајинама“, тј. у Босни и Херцеговини (Supilo, 1970, str. 179). Да би добили трајну привредну и финансијску самосталност, хрватски политичари проценили су да морају посегнути за новим територијама. *Hrvatski dnevnik* из 1940. године о томе је написао: „Хрватска у својем садашњем опсегу не може трајно опстати, јер су јој потребни још неки крајеви за властиту господарску изградњу“ (*Hrvatski dnevnik*, 330. 1. 1940, бр. 1346).

Најпознатији и најуваженији хрватски геополитичар др Иван Пилар, познат под псеудонимом *Südland*, др Јуричић и Florian Lichtträger записао је да „са геополитичкога гледишта троједница без Босне и Херцеговине нема никаквог изгледа да се народнополитички као ни господарско-политички одржи“ (Pilar, 1918, str. 21). По оцени Пилара: „Хрватска и Славонија, одијељене од Босне и Далмације, својих природних саставних дијелова, јест уобће торзо неспособан за живот“ (*Südland*, 1990, str. 319). Др Иван Пилар, писац књиге *Južnoslavensko pitanje*, која је у размаку од неколико деценија доживела четири издања, два на хрватском и два на немачком, у брошури *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, објављеној 1915. и 1917, отворено и јасно ставио је читавој јавности на знање шта је и шта мора бити стратешки циљ Хрвата. У тој брошури др Пилар, тј. др Јуричић, написао је: „Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација са својим дугачким уским територијем врло мале

дубине, који се протеже у два смјера (Далмација местимице само неколико километара) саме за себе у опће нису способне, да буду поприште икакве државне и политичке творбе, те у том облику као народно-политичко тијело у опће не имају никакве будућности. Ово спознање било је по нашем увјерењу узроком оном грчевитом тражењу једног ширег оквира за наш народни развој прије године 1878, било је задњим узроком обликовања Илирства и Југословенства. Троједна краљевина добива своје елементарне увјете живота тек онда, кад јој се прикључе Босна и Херцеговина. Хрватски народ на самом територију Троједне Краљевине има врло мало наде, да се одржи, и Босна и Херцеговина приказују се као један битни увјет за народно одржање и политички развој хрватскога народа. Ограничен на саму Троједницу, хрватски народ може само животарити, живјети може само онда ако има и Босну и Херцеговину“ (Südland, 1990, str. 65). По оцени др Пилара, Хрватска, Славонија и Далмација чине љуску, а Босна и Херцеговина језгро Хрватске (Pilar, 1918, str 26).

Држећи се ове оцене о језгру и љусци, Лексикографски завод ФНРЈ из Загреба, под руководством Мирослава Крлеже, у четвртој књизи *Енциклопедије Јуџославије*, која се појавила 1960. године, у одредници Хрватска, израдио је географску карту те републике и при томе јој је придружио читаву Босну и Херцеговину, све до Дрине, не изостављајући ниједан делић земље

на левој обали те реке. Када је исти тај Завод, у седмој књизи *Енциклопедије Јуџославије* објављеној 1968, у одредници Србија, приложио и географску карту те републике, није се послужио истим методом. Србију је зауставио на Дрини, једва прелазећи на њено лево приобаље. Само наивни и ступидни, или, можда, корумпирани и политички љигави српски чланови редакције *Енциклопедије Јуџославије* могли су прогутати ову безочну хрватску геоманију према Босни и Херцеговини.

То што је урадио Лексикографски завод током шездесетих година нашег века није ништа ново и неуобичајено када је реч о апетитима Хрвата према Босни и Херцеговини. У том погледу имају они више него столетну традицију. Још 1862. године Јосип Парташ је, према нацрту Фрање Кружића, приредио географску карту која носи назив „Хисторички земљовид целокупне Краљевине Хрватске са означањем граница сада обстојећих покрајинах и наведеном знаменитијих старијих и новијих места“. Ова карта штампана је у познатој загребачкој штампарији Драгутина Албрехта. Њоме су захваћене, као земље Краљевине Хрватске, Босна и Херцеговина, Црна Гора, југозападни делови Србије и југоисточне области Словеније.^[6]

У складу са великохрватским тежњама да источна граница Хрватске треба да буде постављена на Дрини је и етнографска карта Николе Звонимира Бјеловучића. У књижици

[6] Нужно је забележити да је на првом Хрватском католичком конгресу, одржаном у Загребу 1900. године, нацртана географска карта на којој су уцртане границе велике Хрватске од Котора на јадранској обали, до Земуна на ушћу Саве у Дунав. Хрватски историчари су тада, ради тога, „засукали руке да докажу да је то у историји био хрватски етнички простор“ (в. Екмеčić, 1992, str. 98).

Етнографске границе Хрватска и Словенаца, која је објављена у Дубровнику 1934, приложена је карта „Етнографске границе Хрвата у Краљевини Југославији и околним земљама“, коју је саставио Бјеловучић 1933. године. Са не малим територијалним проширењем, та карта неодољиво подсећа на Павелићеву НДХ. У састав Хрватске уцртане су у целини Босна и Херцеговина, Бока Которска до испод Бара, предели западне Бачке, област Баје у ондашњој и садашњој Мађарској, делови Мађарске југоисточно од Печуја, дугачак појас уз леву обалу Драве, од Светог Мартина на истоку до Доње Лендаве на западу, и читав Срем. Намерно нацртана у глобалу, непрецизно, Бјеловучићева карта више је израз великохрватских територијалних тежњи него одраз стварних етничких односа. Њоме су обухваћене све земље које су по хрватском државном и историјском праву припадале Хрватској. Етнички односи послужили су Бјеловучићу да на замагљен начин јавно искаже великохрватске државне и политичке циљеве (Krestić, 1994, str. 286).

Кад имамо у виду само ово што је саопштено укратко, у есенцијалном облику, премда би о томе могле бити написане обимне студије, и мање упућени читалац, који није имао прилике да се упозна са великохрватским амбицијама претходних генерација, лако ће закључити где су извори и инспирације данашњих хрватских политичара, који Хрватску желе да бране на Дрини, попут академика Далибора Брозовића, који се позивају на хрватско државно и повијесно право, како то чини др Фрањо Туђман, па својатају Боку Которску, посежу за Бачком, а у исто време желе да сачувају и авнојевске административне међурепубличке границе.

У програму некадашњих праваша и франкофуртимаша, тих претеча Павелићевих усташа, који су се залагали за то да у великој хрватској држави буде само једна застава – хрватска, крије се и одговор на кључно питање данашњих односа између Хрвата и Срба а крију се и узроци због којих је међу њима дошло до рата.

Идеје др Ивана Пилара прожеле су читаву хрватску политику. Оне чине основ националне мисли и геостратешких циљева хрватског народа. Стога није случајно што је савремени писац књиге *Politička sudbina Hrvatske. Geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske* (Загреб, 1995) Петар Вучић, без устезања, јавно и отворено написао да је НДХ, после капитулације Италије септембра 1943, и поништавања римских уговора, територијално била сасвим уобличена, да је Хрватска по величини, облику и смештају, по свим геополитичким и геостратешким ознакама, остварила свој геополитички и геостратешки идеал. Проблем је био само у томе што је у тој идеалној Хрватској било „превише нехрватског становништва“ (Vučić, 1995, str. 221). У вези са овом констатацијом поменути аутор Петар Вучић, о хрватској усташкој држави уобличеној септембра 1943, нагласио је: „Иако је умногоме остала само неостварени идеал, она је свеједно остала трајним свједоком високог државотворног хтијења и морала усташког револуционарног покрета, који је таквим државотворним нацртом (иако непотпуно оствареним) постао истински баштиник хрватског повијесног државотворног идеала и мисли“ (Vučić, 1995, str. 221). У овај начин размишљања савршено се уклапа позната изјава др Фрање Туђмана да је Независна Држава Хрватска стварно била из-

раз „повијесне и тисућљетне тежње хрватског народа за самосталном државом“. Наивне и неупућене, ова изјава је изненадила и узнемирила, премда је она у потпуном складу са столетним тежњама и токовима хрватске политике.

Да је велика Хрватска, са читавом Босном и Херцеговином, до Дрине, државнотворни идеал и мисао водиља Хрвата доказ је и то што се ових дана, са предикаонице цркве Рањенога Исуса, усред Загреба, огласио и један свештеник. У својој проповеди он је тражио да Хрватска буде „љепша, боља, већа и сретнија“, да тој Хрватској средиште буде Бања Лука, како је то желео поглавник Анте Павелић. Проповедник, доминиканац Вјекослав Ласић, изразио је наду да ће се поглавникова жеља остварити, утолико пре што је „овај садашњи облик Хрватске мало чудан“ (Pilić, 1997).

Петар Вучић и доминиканац Ласић нису усамљеници и занешењаци. Они говоре оно што се и како се у Хрватској размишљало и како се размишља о будућности државе. Њима се придружио и извесни Радомир Милишић. У књизи *Stvaranje Hrvatske. Analiza nacionalne strategije* (Загреб, 1995) тај аутор је написао: „Како је судбина Босне и Херцеговине, односно судбина Хрвата у тој држави неодвојива од Хрватске, тј. Хрватска и Хрвати морају направити све да се она од Хрватске што мање одвоји (јер Хрвати су тамо суверен народ, а то своје право могу одбранити само уз помоћ Републике Хрватске), то ће Хрватска морати стално имати и око и ухо на том за њу тако виталном простору. Простори које су Хрвати у Босни и Херцеговини организовали и обранили и физички су основа хрватског суверенитета у тој држави,

као и доказ да се без Хрвата Босна не може стварати“ (в. Milišić, 1995, str. 12).

Илустрације ради навео сам само неке примере великохрватских територијалних претензија постављених на темељу хрватског државног и историјског права. Међутим, сви настављачи политике Еугена Кватерника и Анте Старчевића, а у Хрватској су они данас на власти, који су своје програме заснивали, како је написао И. И. Ткалац, „на старим хартијама и на 'виртуалним' територијалним тражбинама“, показивали су превелике територијалне апетите. Не треба ни трошити речи да би се доказало да су усташе Анте Павелића читаву своју политику заснивали на хрватском државном и историјском праву. Лице и наличје те политике, засниване на државном и историјском праву, исказало се у ратним годинама од 1941. до 1945. на најкрволочнији начин, пред читавом светском јавношћу. Иако је читав свет тим крволоштвом био изненађен, пренеражен и згрожен, оно је уследило као логичан исход једне вековне накарадне и у својој основи болесне политике, која и није могла да учини друго него да створи патолошку мржњу према Србима и да доведе до једног од најстрашнијих геноцида који је свет упамтио.

Упорним захтевима да Босна и Херцеговина буду саставни део Хрватске, „како она не би животарила већ живјела“, Хрвати су, по оцени Стјепана Радића, „научили тако мислити да слободне и уједињене Хрватске нема без Босне и Херцеговине“ (Radić, 1971, str. 289). Ако су Хрвати тако мислили док су се налазили у оквирима Аустро-Угарске и Југославије, а овом исказу Радића треба веровати, онда је сигурно

да је данас таква мисао још раширенија. Стварањем етнички чисте Хрватске, Хрвати су се примакли ближе остварењу својих геостратешких циљева који се тичу Босне и Херцеговине. Без Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији, без тог унутрашњег реметилачког чиниоца, како су их називали, они ће са више снаге, а мање сметњи и препрека, и са знатно повољнијим геополитичким положајем, кидисати на Босну и Херцеговину и на Србе и муслимане. Ако Срби то буду дочекали неспремни, ако поново буду дозволили да их неко заведе и обмане неким новим илиризмом, југославизмом, братством и јединством, или заједништвом, своју наивност, кратковидост, површност, неукост и плиткоумност платиће скупо и никад више неће се моћи опоравити, јер однос снага битно ће се изменити у корист Хрвата. Уз то, сасвим је сигурно да и Србија, као држава, попут Хрватске, мора „имати и око и ухо“ на подручју Босне и Херцеговине, на том за њу тако виталном подручју. Ако се она буде прегањала са тамошњим Србима из разноразних разлога (идеолошких, партијско-политичких и персоналних), а не буде водила рачуна о глобалним државним интересима, сигурно је да ће изгубити битку са Хрватима, јер такође је сигурно, Хрвати се неће смирити догод не допру до Дрине и догод се не подбоче под Београд и не домогну се Земуна.

На основу свега што се дешавало у прошлости и што се догађа данас, јасно је да Хрвати и Срби неће моћи да нађу језик споразумевања докле год се хрватска државна и национална поли-

тика буде темељила на хрватском државном и историјском праву и на установи хрватског „политичког“ народа. Историја је показала да друштвене и политичке снаге Хрватске, које су биле у стању да одбаце постулате феудалног друштва, могу да се договарају и споразумевају са Србима, па и да избегну сва, иначе неизбежна, сучељавања. Најбољи докази за ову тврдњу могу се наћи у заједничким иступима хрватских и српских политичара из времена постојања и деловања Хрватско-српске коалиције у раздобљу од 1905. до 1918. године. Друштвене групације и политичке странке Хрвата које су одустале од фикције да на хрватској државној територији постоји само један – хрватски „политички“ народ не само да су се измириле са Србима већ су са њима и кренуле у заједничку националнополитичку акцију, која је 1918. уродила стварањем заједничке државе. Супротно њима, групације хрватског друштва и политичке странке које су се постојано, па и ригидно, држале хрватског државног и историјског права, које су биле непопустљиве у ставу да у Хрватској постоји само хрватски „политички“ народ, а да су Срби заправо „православни Хрвати“, само део тог „политичког“ народа, били су стално у спору и сукобу, малтене у рату са Србима, спремни чак и најбруталнијим средствима да их приволе на политику за коју су се залагали. Такви су били праваши Анте Старчевића и Еугена Кватерника, франко-фуртимаша Јосипа Франка и усташе Анте Павелића, а данас су такви хадезевци Фрање Туђмана и многи други актуелни политичари Хрватске.

Ако све што је речено знамо, имамо ли право да се питамо зашто је дошло до распада Југо-

славије и зашто је дошло до рата између Хрвата и Срба на тлу бивше Републике Хрватске? Није ли лицемерно постављати питање ко је крив за тај рат? Сва та питања су излишна кад се зна да су још у оквирима Социјалистичке Републике Хрватске, из дана у дан, из недеље у недељу и из године у годину у самом Савезу комуниста Хрватске и под његовим окриљем, расле друштвене и политичке снаге које су налазиле упориште у хрватском државном и историјском праву. Како су те снаге расле и јачале – тако су слабиле, па су се постепено и кидале све везе између Хрвата и Срба. Било је само питање дана када ће доћи до потпуног раскида у међусобним односима. У иступима хрватских политичара, који су дошли на сцену после пораза комуниста, било је много појава и чињеница по којима су Срби из Хрватске, па и читаве Југославије, схватили да се приближава зло, да ће се догађаји из раније и новије историје поновити. Како је историја Срба у Хрватској била слабо проучена, или погрешно научена, што опет није случајно, мало је међу њима било оних који су могли да објасне узроке зла које се приближавало. Све је пукло онога часа када је Србе у Хрватској Сабор Хрватске, 22. децембра 1990. године, од конститутивног народа претворио у националну мањину. Тада је свима било јасно да је нова власт у Хрватској кренула путем којим је ишао Анте Павелић и сви његови претходници, који су водили политику на темељу хрватског државног и историјског права, који су установом „политичког“ народа намеравали да створе етнички чисту и на разним кривотвореним папирима вековима сањану велику, верски – католички – јединствену хрватску државу.

Баш зато што се сматрало, и што се у Хрватској још увек сматра, да се „хрватска мисао“ може остварити само уништавањем Срба, они су се нашли на удару екстремних и ексклузивних Хрвата који су се регрутовали из различитих друштвених слојева. Ти удари, са мањим или већим прекидима, зависно од околности, трају више стотина година, све до наших дана, а изводе се увек са истим циљем: на темељу државног и историјског права Хрватске створити етнички чисту и велику, верски – католички – јединствену хрватску државу. Само тиме могу се објаснити противсрпске демонстрације у Загребу 1895, 1899. и 1902. године, загребачки противсрпски велеиздајнички процес 1908/1909, погроми над Србима 1914/1915. и геноцид почињен над њима 1941–1945. године. Само тиме може се објаснити сецесија Хрватске и разарање Југославије 1991. године, као и намера да се Хрватска брани на Дрини. Претварање Срба у Хрватској, према хрватском Уставу из децембра 1990. године, од конститутивног народа у националну мањину наставак је политике која почива на идеји о само једном – хрватском „политичком“ народу. Резултат такве политике је и апсолутни изгон ћирилице и промена назива службеног језика у Хрватској, који је од хрватског или српског постао хрватски. Из тих разлога и Југословенска академија знаности и умјетности постала је Хрватска академија знаности и умјетности. Минирање и спаљивање српских кућа, издавање, или ускраћивање домовница, потписивање исказница о лојалности, избацивање из станова, отпуштање с посла, убијање и присиљавање на исељавање,

у служби је „хрватске мисли“, чије извориште је у државном и историјском праву Хрватске.

Сви Срби, не само они са подручја бивше Социјалистичке Републике Хрватске, морају једном за свагда да схвате и упамте где се крију узорци зала која су их снашла у „суживоту“ са Хрватима. Ако то не схвате и не упамте, објективна је опасност да поново, несмотрено и неодговорно, улете у неку нову државну заједницу са Хрватима. Догод се Хрвати не ослободе рецидива феудалног друштва, догод се једном засвагда не ослободе политике засноване на хрватском државном и историјском праву, догод не прихвате савремена грађанско-политичка начела, они неће бити подесан партнер за „суживот“ са било којим народом. То су на својој кожи већ осетили Мађари, Италијани и Срби. То ће, засигурно, ускоро осетити и муслимани, без обзира на то што их је још у прошлом веку отац домовине А. Старчевић прогласио са „цвијеће хрватског народа“. Хрватима треба омогућити да на свом етничком простору, не наносећи штете никоме, иживе своја хтења и

све своје амбиције. Кад се то деси, ако се деси, што ће просудити генерације које долазе, моћи ће се размишљати о могућем новом „суживоту“ са тим народом.

Циљ овог рада је да у главним потезима укаже на кључне моменте који су допринели настајању геноцидних идеја и да скрене пажњу на њихова разнолика испољавања. Такво сазнање – колико је значајно за научно расветљавање прошлости – толико може бити корисно у препознавању садашњих геноцидних мисли и њихових могућих исказивања у будућности.

На крају овог прилога историји геноцидне идеје над Србима у Хрватској, осећам потребу да нагласим да о тој теми није једноставно и лако писати. Рођена у далекој прошлости, развијана столећима, све до наших дана, идеја геноцида може се пратити само упоредним изучавањем историје Хрвата и Срба у Хрватској. Како је то упоредно изучавање тек у зачетку, тешкоће су огромне и вишеструке. Можда је то и разлог што је овај рад пионирски и што, као такав, вероватно, није без мана.

Sources / Извори

Archives of Yugoslavia, Collection of J. Jovanović Pižon, *Notes by Jovan Jovanović Pižon*, Note of 26 March 1939.
 Archives of Serbia, Collection of donated and purchased documents, v. LX, No. 39. Open letter to the most honorable
 Majkov, Professor at Moscow University, Zagreb, 25 January 1877.

References / Литература

- Avramov, S. (1992). *Genocide in Yugoslavia in the Light of International Law*. Beograd: Politika. [In Serbian]
 Avramov, S. (1997). *Post-Heroic War of the West against Yugoslavia*. Veternik: LDI [In Serbian]
 Brandt, M. et al. (1991). *Roots of Serbian Aggression*. Zagreb: August Cesarec. [In Croatian]
 Ćorović, V. (1995). Serbs and Croats towards the Question of Bosnia and Herzegovina. In: Z. Antonić (ed.) *Serbian Writers and Scholars about Bosnia and Herzegovina*. Beograd: Službeni list SRJ. [In Serbian]
 Demetrović, E. et al (1911). *Starčević's Youth to the Croatian Society and the Croatian People*. Zagreb: Tisak Pučke tiskare. [In Croatian]
Dom (1901), 4.4. (7). Zagreb: Tiskara i litografija Mile Maravića.
 Ekmečić, M. (1992). *Serbia between Central Europe and Europe*. Beograd: Politika. [In Serbian]
 Grmek, M., Đidara, M. & Šimac, N. (1993). *Le nettoyage ethnique, Documents historiques sur une idéologie Serbe*. Paris: Fayard.
Hrvatski dnevnik (1940), No. 1346, 30 January 1940.
 Jagić, V. (1930). *My Reminiscences*. Beograd: Srpska kraljevska akademija [In Serbian]
 Krestić, V. (1976). *Josip Juraj Strossmayer and his Views on the Eastern Question, The Bishop's correspondence with Austrian Prime Minister Count Rehberg*. *Istraživanja*, 5/1976, (347-426). Novi Sad: Institut za istoriju. [In Serbian]
 Krestić, V. (1994). *From the History of the Serbs and the Serbo-Croatian Relations (studies, articles, debates and essays)*. Beograd: BIGZ.
 Krestić, V. (1995). *Documents of the Serbs in Croatia: 1848-1914*. Vol. 1, 1848-1883. Beograd: BIGZ. [In Serbian]
 Kulundžić, Z. (1989). *Stjepan Radić and his Republican Constitution*. Zagreb: Nezavisna autorska naklada. [In Croatian]
 Mazzura, Š., Derenčin M. (1894). *Programs of the Opposition Parties in Croatia*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare [In Croatian]
 Milišić, R. (1995). *Creation of Croatia, an Analysis of National Strategy*. Zagreb: Izvori [In Croatian]
 Murgić, S., Bogdanić, T. & Budimir, S. (1997). *The Counterpoint of Freedom: the Critique of Ilija Garašanin's "Načertanije"*. Zagreb: Pisànni-Nikkal [In Croatian]
 Mužić, I. (1969). *Croatian Politics and Yugoslav Idea*. Split: I. Mužić [In Croatian]
 Pavelić, A. (1977). *In the Wake of the Croatian State Right*. Madrid: Domovina [In Croatian]

- Pilar, I. (1918). *Political Destiny of Croatia, Geopolitical and Geostrategic Properties of Croatia*. Sarajevo: Komisijonalna naklada "Hrvatske Knjižare" [In Croatian]
- Pilić, D. (1997, January, 6). Father Vjekoslav Lasić and his Deification of the Ustashi Ante Pavelić in the Church of the Wounded Jesus in Zagreb, *Feral Tribune*. [In Croatian]
- Radić, S. (1971). *Political Notes: Autobiography, Articles, Speeches, Debates*. Zagreb: Znanje. [In Croatian]
- Radić, S., Predavec, J., Novljanin, F. (1910). *Economy – Education – Politics*. Zagreb
- Schmidt-Eenboom, E. (1955). *Der Schattenkrieger*. Düsseldorf.
- Supilo, F. (1970). *Political Notes: Articles, Speeches, Letters, Memoranda*. Zagreb: Znanje. [In Croatian]
- Südland, V. L (1990). *The South Slavic Question*. Varaždin: HDS-Podružnica Varaždin.
- Šidak, J. (1972-1973). Contributions to the History of Early State Right. *Historijski zbornik XXV-XXVI*, 281-303. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. [In Croatian]
- Vučić, P. (1995). *Croatia and its Political Destiny, Croatia and its Geopolitical and Geostrategic Properties*, Zagreb: Mladost [In Croatian]

Vasilije Đ. Krestić

Serbian Academy of Sciences and Arts
Belgrade (Serbia)

The Idea of a Greater Croatia and Genocide as an Instrument for its Realization

Summary

The paper consists of two selected chapters from the author's monograph published under the title Through Genocide to a Greater Croatia. The text points to the development of the great state idea among the Croats, aimed at creating the ethnically pure and Catholic state of Croatia, which is followed from the middle of the 19th century to modern times. The genocide over the Serbian people perpetrated in the so-called "Independent State of Croatia" from 1941 to 1945 was also guided by that idea. The idea was continued during Tuđman's coming to power in 1990, and one of the first moves of the new government was to change Croatia's Constitution by turning the Serbs in Croatia as a constitutional nation into a national minority.

Keywords: Croatia, genocide over Serbs, continuity of the Greater Croatia state project

Бранко М. Ракић^[1]

Универзитет у Београду
Правни факултет
Београд (Србија)

УДК 341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"

316.75:323.14(=163.42)(497.5)"18/19"

Монографска студија

Примљен: 25.08.2022

Прихваћен: 26.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39804

Усташки геноцид над Србима – *dolus specialis* који траје^[2]

*Уз све различите идеолошке предзнаке
који су пратили геноцид над српским народом
1941. и 1991, постоји једна црвена нит
која их повезује. – Смиља Аврамов^[3]*

Сажетак: Кључна карактеристика кривичног дела геноцида, која га издваја од других кршења међународног хуманитарног права и диже га на ниво „злочина над свим злочинима“, јесте постојање тзв. геноцидне намере, тј. намере „потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве“. Тежина и монструозност садржаја такве намере, по правилу, захтевају да је она дубоко укорењена у свести припадника оне групе која је извршила оваквог злочина, а таква укорењеност подразумева и трајност такве намере, односно геноцидне идеје. Током Другог светског рата српски народ је, заједно са Ромима и Јеврејима, у Независној Држави Хрватској био жртва геноцида, злочина којег су се гнушали чак и нацисти. Идеја и намера искорењења српског народа са простора који су хрватски националисти сматрали за хрватски национални простор, иако је укорењена вековима уназад, добила је своје „теоријско уобличење“ у XIX веку, пре свега у радовима Анте Старчевића, који је још за живота назван „Оцем Домовине“. Своје одушевљење и инспирисаност Старчевићевим делом усташе су током Другог светског рата отворено исказивале, тврдећи да Независне Државе Хрватске не би било да није било Старчевића. Усташка идеологија је наставила да живи после Другог светског рата, пре свега кроз активности усташке емиграције, али је хрватски национализам, отворен за прихватање усташког идејног наслеђа, наставио да живи и на простору саме Хрватске. Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, са оживљавањем идеје о сецесији Хрватске и са њеном реализацијом, оживљава и идеја о Србима као „ремитилачком фактору“ у Хрватској и о нужности њихове елиминације са тог простора. Туђманова Хрватска се враћа усташкој идеологији у свим њеним елементима, укључујући у односу на Србе и геноцидну намеру, која је током Другог светског рата била у великој мери реализована. Поучени искуством из НДХ, Срби се организују и спречавају понављање судбине својих побијених предака и сродника из периода Другог светског рата, али не успевају да избегну „етничко чишћење“ са простора Хрватске. Начин на који се у

[1] branko@ius.bg.ac.rs

[2] Овај рад је урађен у оквиру Стратешког пројекта Правног факултета Универзитета у Београду за 2022. годину.

[3] в. Avramov, 2008 , str. 7.

данашњој Хрватској интерпретирају догађаји и из Другог светског рата и из деведесетих година XIX века показује да је усташка идеологија и даље дубоко укоренења у значајним сегментима хрватског друштва, укључујући практично целину хрватског државног врха. А битан, суштински елемент усташке идеологије је геноцидна намера према Србима која је још жива у Хрватској.

Кључне речи: злочин, геноцид, намера, уништење, група, Хрватска, усташе, континуитет

1. О ПОТРЕБИ ПОДСЕЋАЊА НА УСТАШКИ ГЕНОЦИД

70 | Према члану 1. Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида, државе потписнице су се обавезале да злочин геноцида спречавају и кажњавају. Као што је то случај и са свим другим кривичним делима, и када се ради о геноциду, спречавање будућих злочина је немогуће без јасног, недвосмисленог, сталног и систематичног указивања на случајеве истих злочина из прошлости. Ово утолико пре уколико постоји тенденција негирања неког од злочина те врсте из прошлости.

Јасно, недвосмислено, стално и систематично подсећање на злочин геноцида извршен над Србима, као и над Јеврејима и Ромима у Независној Држави Хрватској, није само правна обавеза већ и морални дуг према жртвама, њиховим породицама и блиским лицима, према народима чије су жртве и дуг према историји. Ова обавеза чак и надилази поменућу правну обавезу. И односи се не само на државе потписнице већ и на припаднике како нације која је била жртва тако и нације из које су извршиоци злочина.

Говорећи о дешавањима током рата у Босни и Херцеговини за време његовог мандата као команданта УНПРОФОР-а и истичући

да у то време а и касније током тог рата није било геноцида који је приписиван Србима („Са 28.000 војника под мојим надзором и уз сталне контакте са УНХЦР-ом и званичницима Међународног црвеног крста, нисмо били сведоци никаквог геноцида, већ убистава и масакра на свим странама који су типични за такве услове сукоба. Верујем да нико од мојих наследника и њихових снага није видео ништа у размерама како тврде медији.“), генерал Сатиш Намбијар је (у свом тексту од 6. априла 1999. године у коме се успротивио агресији НАТО према СРЈ) рекао и следеће: „Приказивати Србе као зле, а све остале као добре, било је не само контрапродуктивно већ и непоштено. Према мом искуству, све стране су биле криве, али би само Срби признавали да нису анђели, док би други инсистирали да јесу“ (Nambiar, 1999). Овај несклад не постоји само у погледу ратова из деведесетих година XX века, већ и у погледу Другог светског рата и историје нашег региона уопште. Срби треба да указују на своје злочине и да их осуђују. Али ако већ други народи одбијају да говоре о сопственим злочинима уопште, а посебно о оним злочинима чије су жртве Срби, сами Срби не смеју да остану неми или недовољно гласни и истрајни у указивању на злочине које су други извршили према њима. Ово утолико

пре што је током историје страдање Срба у злочинима које су над њима други починили, само због тога што су Срби, било драстично веће него страдање припадника других народа од српске руке.

Истина није истина ако није потпуна, а парцијална истина често уме да буде опаснија од тоталне неистине. Зато је једнострано приказивање ствари на које је указао генерал Намбијар нешто што се мора превазићи. Било би добро да се то стање превазилази позитивним поступањем свих народа из региона. Али ако други то неће, у чему имају и подршку из иностранства, Срби и Република Србија утолико пре морају да уложе максималне напоре да се потпуна истина чује и да буде доступна свима. Једино тако се може избећи понављање негативних дешавања и процеса из историје, понављање које смо више пута искусили.

Крајем XX века па све до данас спроводе се озбиљне, интензивне и веома опасне кампање ревидирања историје, како на плану медија, квазинауке и злоупотребљеног образовања, тако чак, тамо где је досад било могуће, и кроз окретање у пракси историјских токова у смер супротан од онога из прве половине XX века. Историјски ревизионизам је посебно усмерен према народима који су поднели највећи терет Другог светског рата, попут Руса и Срба (који су поднели највеће жртве и у Првом светском рату). Супротстављање ревизионизму који се одвија на вербалном и духовном плану предуслов је за успешно супротстављање ревидирању резултата историјских токова из прошлости, пре свега борбе против Централних сила у Првом светском рату и сила Осовине у Другом

светском рату. Српски народ је постао жртва агресивних аката на крају XX века управо у том ревизионистичком процесу, полазећи од процене носилаца тог процеса да је он, као мали народ који је играо велику улогу у два светска рата, најслабија карика у победничким коалицијама из тих ратова од које ревизија треба да крене.

Калкулисање и уздржавање од изношења истине о страдању сопственог народа током историје зарад добрих односа са суседима, неузмимиравања и неиритирања народа из чијих кругова су виновници злочина и слично, не само да је морално недопустиво него је и контрапродуктивно. А управо је недовољно истицање усташког геноцида над Србима, Ромима и Јеврејима и затим оживљавање привремено притајеног усташтва нешто мање од пола века касније најсликовитији пример да уздржавање од јасног и гласног изношења истине изазива супротан ефекат од очекиваног.

Не постоји „незгодно време“ за указивање на почињене злочине према српском народу, а посебно за усташки злочин геноцида над Србима, Ромима и Јеврејима током Другог светског рата. За такво указивање је време увек, нажалост, право и погодно, погодније јуче него данас, а данас погодније него што ће бити сутра. Континуитет постојања усташке геноцидне намере која је реализована током Другог светског рата и чија је реализација спречена (али не и ужасни злочини према Србима) захваљујући одбрамбеној акцији крајишких Срба на почетку деведесетих година XX века најбољи је показатељ те потребе. О том континуитету говори овај рад.

2. DOLUS SPECIALIS KAO ДИСТИНКТИВНИ ЕЛЕМЕНТ ПОЈМА ГЕНОЦИДА

Иако је током историје човечанства постојао велики број покушаја, нажалост некад и успешних, физичког истребљења расних, националних, етничких или религијских група, о геноциду као кривичном делу се говори тек од времена Другог светског рата, прецизније од момента када је правник пољско-јеврејског порекла Рафаел Лемкин сковао, 1943. године, овај назив од грчке речи *genos* – породица, племе, раса, и латинске речи *occidere* – убити, и њиме затим насловио поглавље IX своје књиге *Владавина Осовине у окупираној Европи*, објављене у новембру 1944. године. Иако је у припремама Нирнбершког суђења и током самог поступка у неким документима и ситуацијама коришћен Лемкинов термин, у Повељи Међународног војног суда и у пресуди од 30. септембра и 1. октобра 1946. године не користи се реч геноцид, а дела која одговарају појму геноцида, и то она учињена у ратним условима која су једино била предмет кривичног гоњења, подведена су под појам злочина против човечности. Генерална скупштина Уједињених нација је током свог првог заседања усвојила Резолуцију 96, од 11. децембра 1946. године, под називом „Злочин геноцида“, којом је потврдила да је геноцид злочин по међународном праву. Кривично дело геноцида је своје правно уобличиће добило тек усвајањем Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида, 9 децембра 1948. године, на трећем заседању Генералне скупштине Уједињених нација одржаном у Паризу, која је ступила на снагу, након депо-

новања тражених двадесет ратификационих инструмената, 12. јануара 1951. године. У оквиру међународног права одређење појма геноцида из ове конвенције деценијама је било усамљено, док су национални правни системи велике већине држава и сами инкриминисали ово дело, између осталог, поштујући и обавезу коју је државама потписницама поставила Конвенција, уносећи у одговарајуће одредбе одређене мање варијације које одражавају различита схватања овог кривичног дела у датим замљама. Тек у последњој деценији XX и почетком XXI века геноцид бива инкриминисан у статутима међународних кривичних судова и то како у Римском статуту Међународног кривичног суда, који је усвојен 17. јула 1998. године и ступио на снагу, након депоновања шездесет ратификационих инструмената, 1. јула 2002. године, тако и у статутима нешто раније основаних *ad hoc* кривичних судова за бившу Југославију и Руанду, при чему треба приметити да одредбе ових статута које се односе на геноцид не одступају од одредби Конвенције из 1948. године, оставивши изван обухвата кривичног дела геноцида злочине попут „етничког чишћења“, „културног геноцида“ („културоцид“) или физичког уништавања политичких противника („политицид“), сврставајући их у оквиру злочина против човечности или неких других кривичних дела (укључење наведених дела у инкриминацију геноцида покушано је иначе, без успеха, и након Другог светског рата) (Schabas, 2009, str. 33–46).

Конвенција из 1948. године, пошто у члану I предвиђа да је геноцид, било да је извршен у рату било у миру, злочин по међународном праву, у погледу кога се државе потписнице обавезују да

га спречавају и кажњавају, у члану II на следећи начин дефинише геноцид:

„Члан II

У смислу ове Конвенције као геноцид се сматра било које од наведених дела учињених у намери потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве:

- а) убиство чланова групе;
- б) тешка повреда физичког или менталног интегритета чланова групе;
- ц) намерно подвргавање групе животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења;
- д) мере уперене на спречавање рађања у оквиру групе;
- е) принудно премештање деце из једне групе у другу.“^[4]

Као и свако кривично дело, и геноцид има свој објективни и субјективни елемент, за који се у англосаксонском праву користе изрази *actus reus* (криво дело) и *mens rea* (криви ум). *Actus reus*, објективни елемент бића кривичног дела геноцида је заправо радња тог дела и могући облици те радње су побројани у горњим тачкама од а) до е). *Mens rea* овог кривичног дела састоји

се од два елемента. Први од та два субјективна елемента мора да постоји код сваког кривичног дела, само у различитом степену. Ради се заправо о виности, која може да има облик умишљаја, директног или евентуалног, и нехата, свесног или несвесног. Код кривичног дела геноцида тражи се највиши степен виности, директни умишљај, што значи да је неопходно да су извршиоци дела хтели да изврше радњу дела и произведу штетну последицу која проистиче из те радње. Дакле није довољно да су знали да њихова радња може да изазове штетну последицу и да су пристали на њу (евентуални умишљај), или, још мање, да су знали да штетна последица може да наступи али су олако држали да до тога неће доћи или да ће моћи то да спрече (свесни нехат – *luxuria*) или да нису знали, односно били свесни да њихова радња може да изазове штетну последицу иако су били дужни и према својим способностима могли то да предвиде (несвесни нехат – *negligentia*). Захтев за директан умишљај заправо проистиче из другог елемента из састава *mens rea* геноцида, тј. немогуће је да буде испуњен тај други захтев а да не постоји директан умишљај у односу на конкретне облике радње извршења и њихове последице. А тај други елемент је намера, за коју се користи латински израз *dolus specialis*. За разлику од захтеваног субјективног

[4] Члан III предвиђа:

„Члан III

Кажњива су следећа дела:

- а) геноцид;
- б) планирање извршења геноцида;
- ц) непосредно и јавно подстицање на вршење геноцида;
- д) покушај геноцида;
- е) саучесништво у геноциду.“

односа извршилаца према самој радњи дела и непосредној последици те радње, који није експлицитно наведен у одређењу кривичног дела у члану II Конвенције, *dolus specialis* код геноцида је експлицитно наведен у том члану, а то је да нека (неке) од радњи из оквира *actus rei* (тачке а–е) буде извршена „у намери потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве“. Ова намера се назива геноцидном намером.^[5]

Геноцидна намера представља намеру „уништења“ једне од наведених група или њеног дела. Под уништењем треба разумети физичко, односно биолошко уништење, мада последњи побројани облик извршења, онај под е), „принудно премештање деце из једне групе у другу“ (који су иначе власти НДХ примењивале над српском децом, пре свега оном са Козаре након немачко-ушашко-домобранске офанзиве скраја пролећа и почетка лета 1942. године; то премештање је комбиновано са убијањем деце, било директно било тако што су деца умирала у неподношљивим логорским условима), представља идентитетско превођење деце, која су за то подобна због могућности заборављања изворног и усвајања новог идентитета у свим његовим елементима.

Покушај да се у биће кривичног дела геноцида укључе „културни геноцид“ и „етничко чишћење“, као дела која не подразумевају физичко или биолошко уништавање није урдио плодом приликом усвајања Конвенције у Генералној скупштини 1948. године. Наиме, у нацрту конвенције коју је израдио *ad hoc* комитет налазио се предлог да се поред физичког и биолошког уништавања, тј. истребљења чланова дате групе, укључи и културни геноцид, који би се остваривао кроз уништавање специфичних својстава чланова групе без њиховог елиминисања у физичком/биолошком смислу. Шести комитет Генералне скупштине, приликом усвајања текста Конвенције, то није прихватио, мада су бројни учесници у његовом раду били за то да и културни геноцид буде укључен у биће злочина геноцида.^[6] Уношење злочина који ће касније бити назван „етничко чишћење“ у појам геноцида предложила је сириска делегација, и то амандманом према коме би у геноцид требало да спада и „наметање мера са циљем да се чланови групе обавезу да напусте своје домове како би избегли претњу од накнадног злостављања“, али и овај амандман је одбијен. Тако је присилно премештање деце у другу групу остало изузетак од захтева

[5] Намера представља захтевани елемент бића и неких кривичних дела у националним правима, попут рецимо кривичног дела преваре из члана 208. Кривичног законика Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019) где се тражи да радња дела (која се састоји у томе што извршилац „доведе кога лажним приказивањем или прикривањем чињеница у заблуду или га одржава у заблуди и тиме га наведе да овај на штету своје или туђе имовине нешто учини или не учини“) буде извршена у намери извршиоца „да себи или другом прибави противправну имовинску корист“.

[6] На заседању Шестог комитета Генералне скупштине, одржаног 25. октобра 1948. године, већина чланова је гласала за искључење културног геноцида из текста нацрта конвенције и то: „Са 25 гласова за, 16 против и 4 уздржана, при чему је 13 делегација било одсутно током гласања, Комитет је одлучио да не укључи одредбе које се односе на културни геноцид у конвенцију.“ (в. *Official Records of 1st Part of the 3rd session the General Assembly*, 1948, стр. 206)

да *actus reus* геноцида подразумева физичко или биолошко уништавање чланова једне групе (Schabas, 2009, str. 39). Ни каснији међународни документи којима је инкриминисан геноцид ни судска пракса како међународних кривичних судова тако ни Међународног суда правде нису изашли у сусрет захтевима да се обухват појма геноцида прошири на акте који не укључују физичко или биолошко уништење дате групе или њеног дела, попут културног геноцида или етничког чишћења, као и на друге групе које би биле предмет уништења, поред националних, етничких, расних или верских група, као што су политички опоненти, што би значило ширење геноцида на политичид. Све ово наравно није повлачило некажњивост за наведена дела која су остала изван обухвата геноцида, јер су она покривена инкриминацијом злочина против човечности или неких других дела (попут убиства више лица као вида тешког убиства) (в. Šuvaković & Rakić, 2017, str. 59–75).

Када се ради о броју жртава код кривичног дела геноцида, постављају се два питања. Како *dolus specialis* из цитиране одредбе члана II Конвенције представља намеру „потпуног или делимичног уништења“ неке од побројаних група, прво питање се односи на то колики је обим намераваног „делимичног уништења“, тј. да ли намера да се уништи неколико припадника или неки јако ограничен број припадника неке групе због тога што су припадници те групе (како Конвенција каже, „као такве“) представља геноцидну намеру или се тражи ипак

неки већи број жртава обухваћених намером уништења. Иако сама Конвенција не поставља никакву доњу границу делимичног уништења испод које геноцидне намере не би било, ипак се сматра да је неопходно да геноцидном намером буде обухваћен „значајан“, тј. „супстанцијалан“ (*substantial*) део групе. Тако Комисија за међународно право, образлажући појам геноцида из свог Нацрта Законика о злочинима против мира и безбедности човечанства (*Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind*), сачињеног 1996. године на захтев Генералне скупштине УН, где је дело геноцида одређено једнако као у Конвенцији из 1948. године, констатује:

„... намера мора бити уништавање групе ‘у целини или делимично’. Није неопходна намера да се постигне потпуно уништење групе са свих страна земаљске кугле. Без обзира на то, злочин геноцида по својој природи захтева намеру да се уништи барем значајан део одређене групе“ (*Yearbook of the International Law Commission 1996, 1998, str. 45*).

Овај став су одраније заступали стручњаци за геноцид, укључујући и самог Лемкина, који је 1950. године, током дебате у америчком Сенату о ратификацији Конвенције из 1948. године, рекао да „делимично уништење мора бити знатног карактера, тако да утиче на целину“.^[7]

Иако на крају изводи погрешан закључак о знатности броја сребреничких муслимана у

[7] Преузето из пресуде Жалбеног већа Међународног кривичног суда за бившу Југославију од 19. априла 2004. године у случају Тужилац против Радислава Крстића (предмет број: IT-98-33-A), параграф 10 (в. <https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/bcs/krstic-aj040419b.pdf>, приступљено 20. 8. 2022. године).

односу на читаву групу босанскохерцеговачких муслимана и, посебно, о значају мушких војно способних припадника тог дела босанскохерцеговачких муслимана за опстанак читавог тог дела групе, Жалбено веће Хашког трибунала у ставовима 12–14. наведене другостепене пресуде у случају Крстић износи правилан генерални став о томе како би требало утврђивати тражену супстанцијалност дела групе који је предмет уништења код кривичног дела геноцида (из одредбе члана 4. Статута МКСЈ, који одговара члану II Конвенције из 1948. године):

„12. Услов намјере за кривично дјело геноцида према члану 4 Статута задовољен је, дакле, када докази показују да је починилац намјеравао да уништи барем знатан дио заштићене групе. Да би се утврдило када је циљани дио довољно знатан да испуни тај услов може бити потребно да се узме у обзир више фактора. Бројчана величина циљаног дијела групе нужна је и важна полазна тачка, мада то није нужно и крај испитивања. Број циљаних појединаца треба оцијенити не само у апсолутном смислу, него и у односу на укупну величину цијеле групе. Осим бројчане величине циљаног дијела, може бити корисно узети у обзир и његов значај у оквиру групе. Ако неки дио групе на овај или онај начин

представља читаву групу, или ако је кључан за њен опстанак, то може ићи у прилог констатацији да се тај дио квалифицира као знатан у смислу члана 4.

13. Историјски примјери геноцида такође упућују на то да би у обзир требало узети и подручје активности и контроле починилаца, као и њихов могући досег. Нацистичка Немачка можда је имала намјеру да елиминира Жидове само у Европи; та амбиција вјероватно се није протезала, чак ни на врхунцу њене моћи, на предузимање таквог подухвата на глобалној разини. Исто тако, починиоци геноцида у Руанди нису стварно намјеравали да елиминирају припаднике етничке групе Тутси изван државних граница. Намјера починиоца геноцида да уништи увијек је ограничена приликама које му се пружају. Мада овај фактор не може сам за себе бити показатељ тога да ли је циљана група знатна, он може - у комбинацији с другим факторима - бити од помоћи приликом анализе.

14. Ово, наравно, нису сви фактори, ни ти пак наведени фактори представљају дефинитивно рјешење. Они могу послужити само као корисне смјернице. Примјењивост тих фактора, као и њихов евентуални значај, овиси о околностима појединог предмета.^[8]

[8] Параграфи 12–14. пресуде Жалбеног већа Међународног кривичног суда за бившу Југославију од 19. априла 2004. године у случају Тужилац против Радислава Крстића (предмет број: IT-98-33-A) (в. <https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/bcs/krstic-aj040419b.pdf>, приступљено 20. 8. 2022. године). Треба приметити да се овде ради како о критеријуму знатности дела у квантитативном смислу (за који се на енглеском користи реч “substantial”) и значају датог дела у оквиру групе у квалитативном смислу, о чему се говори у две последње реченице (а за шта се користи енглеска реч “significant”) (в. Schabas, 2009, стр. 39). Квалитативни значај (“significance”) убијања мушкараца за физички (не)опстанак сребреничких муслимана у параграфу 28. другостепене пресуде у случају Крстић описан је на следећи начин:

Друго питање које се поставља у погледу броја жртава везано је не за саму намеру (намеравани обим уништења чланова групе) већ на број лица која су у конкретном случају заиста и убијена. У том погледу Комисија за међународно право у наведеном извештају из 1996. године констатује:

„... намера мора бити да се уништи група, а не само један или више појединаца који су случајно чланови одређене групе. Забрањена радња мора бити почињена против појединца због његовог чланства у одређеној групи и као постепени корак у општем циљу уништења групе. Припадност појединца одређеној групи, а не идентитет појединца, одлучујући је критеријум у одређивању непосредних жртава злочина геноцида. Сама група је крајња мета или намеравана жртва ове врсте масовног криминалног понашања. Радња предузета против појединачних чланова групе је средство које се користи за постизање крајњег злочиначког циља у односу

на групу“ (*Yearbook of the International Law Commission 1996, 1998, str. 45*).

Дакле, ако је дошло до убиства мањег броја припадника једне националне, етничке, расне или верске групе као „постепеног корака“ у правцу уништавања те групе или њеног знатног дела као „крајње мете“, онда се може констатовати да се ради о геноциду. Ово утолико пре што је у члану III Конвенције инкриминисан и „покушај геноцида“ (при чему остаје да се разлучи када постоји покушај а када извршено дело геноцида). Број убијених припадника групе ће у сваком случају, у конкретним ситуацијама, бити значајан показатељ постојања намере да се физички или биолошки уништи, делом (знатним) или у целости, дата група као „крајња мета“ злочина.

Подсећајући да код геноцида, према самој одредби којом се одређује биће тог кривичног дела, намера мора да буде уништење групе „као такве“, Комисија за међународно право је у наведеном извештају подсетила и на то да је Гене-

„28. Претресно вијеће такође је с правом узело у обзир дугорочне посљедице које ће елиминација седам до осам хиљада мушкараца из Сребренице имати на опстанак те заједнице. Разматрајући те посљедице, Претресно вијеће се исправно усредоточило на шансе за физички опстанак заједнице. Како је констатирало Претресно вијеће, убијени мушкарци чинили су приближно петину цијеле сребреничке заједнице. Претресно вијеће је закључило да ће, с обзиром на патријархалност заједнице босанских Муслимана у Сребреници, уништење тако великог броја мушкараца 'неизбежно за посљедицу имати физички нестанак босанско-муслиманског становништва у Сребреници'. Докази предочени на овом суђењу иду у прилог том закључку показујући да се, с обзиром на то да се већина убијених мушкараца службено воде као нестали, њихове жене не могу поново удати и имати још дјеце. Физичко уништење мушкараца стога има тешке посљедице по стварање потомства у сребреничкој муслиманској заједници, уз могућност изумирања заједнице.“

Да и квалитативно својство („significance“) жртава има значај за оцену да ли је део дате групе који је изложен уништењу такав да су испуњени услови да се то уништавање квалификује као геноцид, то је сасвим тачно. Међутим потпуно је погрешна примена овог критеријума у конкретном случају на сребреничке војно способне мушкарце да би се натегло да је у питању геноцид а не ратни злочин над ратним заробљеницима.

рална скупштина у наведеној Резолуцији број 96, од 11. децембра 1946, под насловом „Злочин геноцида“,^[9] направила дистинкцију између геноцида, као акта негирања и ускраћивања да тој групи права на егзистенцију и хомицида, тј. убиства, као акта негирања и ускраћивања индивидуалним људским бићима права да живе (*Yearbook of the International Law Commission 1996, 1998, str. 45*).

Конечно, иако Конвенција предвиђа како одговорност појединачних извршилаца (члан IV) тако и држава (члан IX) за геноцид, при чему се појединцима суди пред међународним или националним кривичним судовима а одговорност држава утврђује Међународни суд правде, Вилијам Шабас са правом констатује значај плана и политике државе или другог одговарајућег ентитета код овог кривичног дела у оквиру међународног права:

„Међународни кривични суд за бившу Југославију усвојио је став да појединац, делујући сам, може починити геноцид у оној мери у којој учествује у убијању с геноцидном намером. Проблем са таквом анализом је у томе што се губи из вида значај плана или политике државе или аналогног ентитета. У пракси, геноцид у оквиру међународног права није злочин усамљеног девијанта, већ чин државе. Важност државне политике постаје очигледнија када се контекст помери са индивидуалног кривичног гоњења на шире и више политичко одређење“ (*Schabas, 2009, str. 41*).

3. УСТАШКИ ГЕНОЦИД У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ – ГЕНОЦИДНА НАМЕРА ИСКАЗАНА РЕЧЈУ И ДЕЛОМ

Иако је, у време социјалистичке Југославије, настојање, код неких искрено а код неких неискрено, да се међу југословенским народима граде односи „братства и јединства“ резултирало тиме да о усташком геноциду из Другог светског рата није било говора у оној мери у којој је нормално и неопходно да се говори о злочину тог обухвата и тежине, ипак током постојања те државе, па све до мало пре отпочињања непосредних припрема за сецесију Словеније и Хрватске, ни у политичким круговима у земљи ни у стручној литератури и публицистици није било битнијих покушаја да се доведе у питање чињеница да је над Србима, Ромима и Јеврејима у НДХ извршен геноцид, па чак није у битнијој мери довођена у питање ни процена броја жртава тог геноцида садржана у извештају Репарационе комисије при Влади Федеративне Народне Републике Југославије из 1947. године, насловљеном „Људске и материјалне жртве Југославије у ратном напору 1941 – 1945“ (с временом је питање броја жртава, како уопште у НДХ тако и у Јасеновцу, постало, може се рећи, централно питање у расправама, чак и у српским круговима, о усташком злочину над Србима, Ромима и Јеврејима, замагљујући на неки начин кључну суштинску ствар: да је у НДХ над припадницима наведених народа извршен у сваком случају масован и по бестијал-

[9] Резолуција 96 Генералне скупштине Уједињених нација (в. <https://digitallibrary.un.org/record/209873>, приступљено 20. 8. 2022. године).

ности, може се рећи, без премца злочин, који у свим елементима одговара бићу кривичног дела геноцида).^[10]

Обим усташког злочина над Србима, Ромима и Јеврејима (чак и када би се узеле у обзир само минималне процене њиховог броја, попут пописа жртава, именом и презименом, из 1964. године, а јасно је да код масовног злочина извршеног у ратним условима значајан део жртава мора да остане изван домета сазнања тела које врши попис), усмереност злочина на припаднике ова три народа као жртве управо због њихове националне (и верске) припадности, уклапање усташког злочина, извршеног у нацистичкој марионетској творевини НДХ, у шири контекст и у шире оквире геноцида који су нацисти извршили над Јеврејима и Ромима (уз проширење круга жртава на Србе, као категорију која је усташама била примарна циљна група за истребљење) и, коначно, недвосмислени искази усташких вођа о томе каква им је намера, једноставно нису остављали простора ни за какву сумњу у погледу квалификације овог злочина као геноцида.

Још за време Другог светског рата чак су и немачки окупатори указивали на тежину усташких злочина, показујући, упркос чињеници да им је кључна брига била то што су ти злочини за последицу имали јачање ослободилачког покрета, висок степен гнушања пред усташким зверствима.

Тако је већ 17. фебруара 1942. године, дакле тек десет месеци од формирања НДХ, у једном

извештају Гестапоа упућеном команданту Рајха Хајнриху Химлеру, написано:

„Као најглавнији узрок распламсавања активности банди морају се означити злочини које су усташки одреди извршили у хрватском простору над православним становништвом. Усташки одреди своја недела нису починили на бестијалан начин само над мушким и за војску способним православцима, већ нарочито и над немоћним старцима, женама и децом. Број православаца које су Хрвати масакрирали и на садистички начин кињили до смрти, износи око 300 хиљада. Због ових злочина многобројни православци су пребегли преко границе у преостали део Србије и они су својим казивањима изазвали велико узбуђење код српског становништва“ (Kazimirović, 1987, str. 128–129; Janjić, 2022, str. 192).

Наравно, појам геноцида у то време још није постојао, али су нацисти у усташком злочину препознавали чак и веће зло од онога што су сами чинили.

Специјални Хитлеров изасланик за Балкан Херман Нојбахер (*Hermann Neubacher*) у својим мемоарима из педесетих година XX века, поред осталог, о природи и обиму злочина НДХ против Срба написаће следеће:

„Рецепт за православне, који је применио усташки вођа и поглавник, председник Не-

[10] О штетности тенденције, присутне и у српској науци, да се умањује број жртава усташког геноцида, што из тежње да се буде „објективан“, што из других разлога, на веома разложен и убедљив начин говори Јован Јањић (в. Janjić, 2022, str. 189–216).

зависне Државе Хрватске, Анте Павелић, подсећа на најкрвавије религиозне ратове: 'Једна трећина мора да постане католичка, једна трећина мора да напусти земљу, а једна трећина мора да умре!' Последња тачка програма била је и спроведена у дело. Када усташке вође причају о томе да су заклали милион православних Срба, укључујући бебе, децу, жене и старце, то је онда, по мени, претеривање и самохвалисање. На основу извештаја који су стигли до мене, процењујем да број невиних, ненаоружаних, закланих Срба износи око 750.000.

Када сам, по ко зна који пут, у Главном штабу ставио на дневни ред извештај о истински ужасним стварима које се одвијају у Хрватској, Хитлер ми је овако одговорио:

'И ја сам поглавнику казао да није могуће само тако искоренити ту мањину, јер је она, једноставно, превелика!'

Да, када би човек знао где је граница уништавања једног народа! Није ли она пређена и када се убије и један човек? ...' (Nojbaher, 2004, str. 50).

„Рецепт за православне“ о коме говори Нојбахер одговара формули коју је изнео Павелићев близак сарадник (уз остало, био је министар богоштовља и науке НДХ, а затим и министар спољних послова НДХ) и један од усташких

идеолога др Миле Будака, у говору у Госпићу одржаном 22. јула 1941. године:

„Један део Срба ћемо побити, други ћемо раселити, остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате. Тако ће им се ускоро затрти сваки траг, а оно што ће остати, биће зло сјећање на њих.“^[11]

Предсједник законодавног повјеренства министар др Милован Жанић је на збору у Новој Градишки, 2. јуна 1941, рекао:

„Нема те методе коју нећемо употребити као усташе да начинимо ову земљу збиља хрватском и очистимо је од Срба“ (Davinić, 2018, str. 120).

Младен Лорковић, који је у НДХ био министар унутрашњих послова, министар вањских послова и министар за односе са њемачком војском, у јуну 1941. године је изјавио:

„Усташки покрет је у својим начелима истакао да хрватска земља мора припасти хрватском народу и да мора бити очишћена од оних који су за нас највећа несрећа“ (Davinić, 2018, str. 121).

А функционер из Босанске Крајине из времена НДХ, усташки повереник за Бањалуку,

[11] На овај говор Мила Будака и усташку формулу за решавање српског питања указују бројни аутори (в. International Court of Justice, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), Judgment of 3 February 2015, *Separate opinion of Judge ad hoc Milenko Kreća*, стр. 532, доступно на: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/118/118-20150203-JUD-01-12-EN.pdf>, приступљено 21. 8. 2022. године; Novak, 2011, str. 786–787; Gaćinović, 2018, str. 502; Davinić, 2018, str. 120).

Виктор Гутић, у говору у Санском Мосту, 30. маја 1941, позвао је своје следбенике на акцију против Срба следећим речима:

„Уништавајте их гдје год их сретнете, а благослов поглавников и мој су вам сигурни“ (Davinić, 2018, str. 121).

Исти тај Гутић је предложени план, који је горе наведеним речима исказао Миле Будак и са којим су били упознати и Немци, изразио нешто сочнијим речником:

„Ове српске Цигане послаћемо у Србију, једне жељезницом, а друге Савом без лађа. Непожељни елементи биће искоријењени тако да ће им се затрти сваки траг и једино што ће остати биће сјећање на њих. Сву српску гамад од петнаест година па навише ми ћемо поубијати а њихову дјецу смјестити у кластере и од њих ће бити добри Хрвати“ (Gaćinović, 2018, str. 491).

О циљу НДХ у погледу српског живља на њеној територији писао је, после рата (1945–1946), у затвору, генерал Едмунд Глез фон Хорстенау (*Edmund Glaise von Horstenau*), специјални опуномоћеник немачког Рајха у НДХ („опуномоћени генерал у Независној Држави Хрватској“):

„Павелић ... је имао сасвим другачије циљеве од мене. У новоствореној 'Независној Држави Хрватској' живело је 4.000.000 Хрвата, 1.800.000 Срба и 700.000 муслимана. Његове намере биле су следеће: један милион и осам стотина хиљада православних Срба хтео је да

побије, и то по сваку цену и свим средствима“ (Glez Fon Horstenau, 2013, str. 526).

А констатујући да су концентрационе логоре први створили Британци, у бурским ратовима, Фон Хорстенау каже следеће:

„Но, ова места страве и ужаса у Хрватској, под Павелићем, кога смо ми довели на власт, врхунац су ужаса. Најгоре, међутим, јесте у Јасеновцу ...“ (Glez Fon Horstenau, 2013, str. 526).

Иако и сами наведени немачки аутори нису претендовали да дају прецизан податак о броју жртава у НДХ (или Јасеновцу), при чему Гестапо говори о приближној цифри, Фон Хорстенау није изнео никакву процену а Нојбахер каже да се ради о процени која не проистиче из власти тог непосредног сазнања. Њихова сведочења су више него драгоцене, јер су захваљујући својим положајима сасвим сигурно имали широк увид у дешавања на простор НДХ, у неким елементима непосредан увид, а у неким посредан, преко информација које су од сарадника добијали са терена (непосредност сазнања је била већа код Фон Хорстенауа, будући да се он физички налазио у НДХ, док је Нојбахеру седиште било у Београду). У озбиљност и педантност немачких обавештајних извора не би требало имати много сумње. Оно што је пре свега значајно у овим сведочењима је недвосмислено сазнање обојице о усташкој намери физичког уништења Срба на простору НДХ и о чињеници да је та намера реализована на најсвирепији могући начин, који је и код самих Немаца изазивао гађење. Постоји одређена тенденција да се потцени „доказна вредност“

ових сведочења немачких високих званичника на Балкану, због претпостављеног мањка непосредности њиховог увида у детаље.^[12] Међутим, овде се ради о сведоцима са широким увидом који је неопходан за комплетну слику и који се мора комбиновати са сведочењима других сведока о детаљима. Коначно, у процесу стварања што потпуније слике о злочину о коме је реч, сви извори сазнања (сведоци догађања са разним нивоима сазнања, архивска грађа и други документарни материјали и налази статистичара, демографа и других експерата) имају своје место и свој значај.

На интернет сајту Ресурсног центра холокауста Меморијалног центра Јад Вашем (Yad Vashem SHOAH Resource Center), свакако једне од најкредибилнијих институција за питање геноцида у Другом светском рату, пре свега над Јеврејима, али и над другим народима, обим злочина у НДХ над Србима и Јеврејима описан је на следећи начин:

„Немачка је извршила инвазију на Југославију у априлу 1941. и поделила земљу међу својим савезницима. Подручје Хрватске било је уједињено са Босном и Херцеговином у Независну Државу Хрватску и стављено под контролу усташког покрета. Готово одмах, усташе су кренуле у кампању 'чишћења Хрватске од страних елемената'. То се углавном односило на православну српску мањину која живи у Хрватској, коју су католичке усташе веома

презирале. Више од 500.000 Срба је убијено на стравичне садистичке начине (углавном у лето 1941), 250.000 је протерано, а још 200.000 је приморано да пређе у католичанство.

Друга група 'страних елемената' коју су усташе хтеле да униште била је јеврејска популација Хрватске, која је бројала око 37.000. ... Све у свему, око 30.000 хрватских Јевреја је умрло током Холокауста – 80 одсто јеврејске популације у земљи.“^[13]

Чак и у време када је историјски ревизионизам – који је посебан интензитет на ширем плану добио након уједињења Немачке, а на југословенском простору у време припреме и отпочињања, од Немачке инициране и помогнуте, сецесије Хрватске и Словеније, а касније и БиХ (што је све заправо исти временски период), већ резултирао стварањем читавог покрета, на разним нивоима (у политици, квазинауци, медијима итд.) – почео отворено да минимизира и негира обим, значај и природу усташког геноцида из Другог светског рата, и у самој Хрватској су трезвени гласови наставили да указују на оно што је евидентно. Тако је веома прецизно одређење природе усташког злочина изнела хрватска историчарка и председница Савјета Спомен-подручја Јасеновац др Зорица Стипетић, на комеморативном скупу 2008. године, када је истакла да „... треба трајно понављати: Јасеновац је мјесто геноцида над Србима и Ромима, мјесто холокауста над Жидовима,

[12] <https://www.muzejgenocida.rs/2020/10/29/nemacki-oficiri-o-broju-zrtava-u-jasenovcu/> (приступљено 21. 8. 2022. године).

[13] https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205930.pdf (приступљено 21. 8. 2022. године).

мјесто ратног злочина над антифашистима и политичким неистомишљеницима Хрватима, Бошњацима и појединцима из других народа^[14] Дакле, иако у Хрватској постоји генерална тенденција релативизовања усташких злочина, па и понављања праксе, има још појединаца у Хрватској који не споре да је над Србима, Ромима и Јеврејима у НДХ почињен геноцид. Ако то могу да говоре Хрвати из Хрватске и чак и да инсистирају на „трајном понављању“ тврдње о усташком геноциду, зашто бисмо се од трајног и гласног понављања те тврдње уздржавали ми, чији су сународници, а многим од нас и рођаци, били жртве тог геноцида односно који смо припадници народа који је жртва тог „злочина над злочинима“.

Уништавање Јевреја у НДХ је било саставни део геноцида над јеврејским народом, Холокауста, који је вршен на свим просторима под управом нациста и њихових савезника и сарадника. Слично је и са геноцидом над Ромима, који је имао широке размере на територијама под нацистичком управом. У НДХ је из идентичних разлога (због припадности одређеном народу), од стране истих људи, истим средствима, са истом бестијалношћу и у значајној мери на истим местима, вршено и уништавање Срба. Ако се уништавање једних квалификује као геноцид, иста квалификација мора да важи и за уништавање других. А наведене изјаве усташких членика из времена НДХ више него јасно говоре о геноцидној намери која је спроведена у дело током трајања НДХ.

4. УСТАШТВО И НЕОУСТАШТВО – КОНТИНУИТЕТ ГЕНОЦИДНЕ НАМЕРЕ

Након слома нацизма, и у његовом оквиру и Независне Државе Хрватске, није дошло до нестанка усташке идеологије, па и идеје и намере физичког уништавања Срба са подручја онога што су усташе сматрале хрватским територијама. Упркос широким размерама извршеног геноцида, а и послератних пресељења пре свега на територију Војводине, део Срба (како песник Матија Бећковић каже „остатак закланог народа“), понајвише захваљујући чињеници да су се дигли на устанак, успео је да преживи и да опстане на тој територији.

Бакљу усташтва, па и геноцидне намере као његовог суштинског дела, у највећој мери су очувале преживеле усташке вође и други припадници усташког покрета који су, укључујући и самог Павелића, успели да пребегну на Запад (у Западну Европу, Северну и Јужну Америку), захваљујући помоћи и каналима Католичке цркве и западних обавештајних служби. И у самој Југославији је, током неколико година након рата, од 1945. до 1950. године, део неухваћених усташа и домобрана оформио герилске одреде, „крижаре“ и „шкрипаре“, који су се крили по забитима и спремали за оружане акције. Њихов предводник је био Вјекослав Макс Лубурић, који је током рата као официр НДХ управљао системом усташких логора и који ће касније емигрирати у Шпанију, где ће средином педесетих година

[14] <https://www.slobodnaevropa.org/a/1107525.html> (приступљено 21. 8. 2022. године).

основати терористичку организацију „Хрватски народни одпор“, на чијем ће челу бити до своје смрти 1969. године.

Усташки покрет у емиграцији, очигледно не само толерисан већ и подржаван на Западу, с временом је подмлађиван, а стари чланови, учесници Другог светског рата, своју идеологију су преносили на млађе генерације. У ограниченим условима за деловање, своју практичну, насилну активност свели су пре свега на терористичке нападе како у иностранству (рањавање југословенског конзула у Минхену Анте Кларића, 1965. године; убиство службеника југословенског конзулата у Штутгарту Саве Милановића, 1966. године; смртно рањавање југословенског амбасадора у Шведској Владимира Роловића, у нападу 7. априла 1971. године; подметање експлозива и рушење авиона ЈАТ-а на лету 367 из Стокхолма за Београд, 26. јануара 1972. године, итд.) тако и у самој Југославији (подметање експлозива на прузи Ријека–Загреб 1963. године од стране припадника организације „Хрватско револуционарно братство“ из Аустралије, подметање експлозива у биоскопу „20. октобар“ у Београду 13. јула 1968. и 25. септембра исте године у гардеробу Главне железничке станице у Београду од стране припадника организације „Хрватски ослободилачки покрет“ из Немачке итд.), а било је и покушаја да убачене усташке групе из иностранства подигну устанак у хрватским регионима у Југославији (први такав покушај десио се већ 1945. године, када је из Италије у

Југославију ушло 20 усташа који су убрзо откривени и савладани; посебно значајна акције те врсте покушана је 1948. године, када су у операцији названој „10. травањ“, којом је руководио Божидар Кавран, предратни усташа који је од 1943. године био заповедник свих усташких формација, у Југославију из Аустрије ушло око сто усташа, предвођених истакнутим и по злоделима прослављеним личностима из Павелићеве НДХ – Љубом Милошем, Антом Врбаном и Луком Гргићем, са планом да у сарадњи са локалним „крижарима“ подигну устанак, али који су савладани и похапшени у операцији „Гвардијан“ Управе државне безбедности; међу значајније покушаје ове врсте спада и онај из 1972. године, када је, након гушења „Маспока“ у Хрватској, група од 19 припадника усташке емигрантске организације „Хрватско револуционарно братство“, названих „Бугојанска група“, у уверењу да је преживео потенцијал за побуну Хрватске који је манифестован током Маспока, убачена у Југославију да би, у оквиру операције коју су назвали „Феникс“, подигла устанак, што су југословенске власти успеле да спрече у операцији „Радуша 72“ у којој су убачене усташе ликвидирани, итд.).^[15]

Појачани интензитет терористичких делатности, у време непосредно пре, током и недуго након Маспока, националистичког и сецесионистичког покрета с почетка седамдесетих година XX века указује на суштинску везу тог покрета и усташке емиграције, односно на сродност идеолошке подлоге која

[15] О терористичким акцијама усташке емиграције видети детаљније у: Ganović, 1979; Bulatović & Spasić, 1993.

стоји иза њих, без обзира на чињеницу да су најугицајнији „маспоковци“ потекли из редова припадника Савеза комуниста. Та ће се веза посебно јасно манифестовати крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, када ће у процесу хрватске сецесије значајну улогу одиграти синергија маспоковске и (нео)усташке традиције и идеологије. Водећа места у Хрватској демократској заједници, а након њеног доласка на власт 1990. године, и у Републици Хрватској имају људи који су били хапшени због учешћа у „Маспоку“, као што су нпр. сам Фрањо Туђман (који се у међувремену, као историчар, прославио и по историјском ревизионизму и, посебно, минимизирању усташких злочина), који постаје оснивач и председник ХДЗ, а затим и председник Републике Хрватске, затим Стјепан Месић, који ће најпре бити председник Владе Републике Хрватске, затим члан Председништва СФРЈ, председник Хрватског сабора, а након неког времена опозиционог деловања, због наводног разилажења са Туђманом, и председник Републике Хрватске (од 2000. до 2010), или Јанко Бобетко, који ће постати начелник Главног стожера (генералштаба) Оружаних снага Републике Хрватске (1992–1995. године) итд. Успону а затим и изборном успеху ХДЗ веома много доприноси финансијска подршка коју

су добијали од хрватске емиграције, пре свега оне екстремне, укључујући и отворено усташке организације.^[16] Веза између дела нових власти из саме Хрватске и проусташких емиграната материјализована је и укључењем у државни апарат Хрватске неких од припадника усташке емиграције, попут Гојка Шушка, који ће постати министар обране 1991. године и остати на тој функцији до смрти 1998. године. Чак и неке активне усташе из Другог светског рата, тада још увек у животу, добијају одређене функције. И Миро Барешић, убица Владимира Роловића, враћа се у Хрватску где учествује у рату и гине крајем јула 1991. године као командант једне јединице у оквиру Оружаних снага Хрватске, да би посмртно био унапређен у чин бојника, а 2016. добија и споменик у селу Драге код Пакоштана.

О оживљавању усташтва у Хрватској крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века Јелена Гускова каже следеће:

„Рехабилитована је усташка традиција: симболи нове Хрватске понављали су симболе фашистичке НДХ, формирано је друштво 'Хрватски домобрани', рехабилитовани поједини ратни злочинци из Другог светског рата (попут усташког министра просвете Мила Будака, Драгана Мујића који је убио

[16] Недавно је у интервјуу за *Глас Истре* познати хрватски адвокат, а негдашњи шеф Казненог одјела загребачког Окружног тужилаштва, Анто Нобило изјавио да је након Туђманове изјаве на Првом опћем сабору ХДЗ у дворани Лисински у Загребу, 24. фебруара 1990. године – да НДХ није била само фашистичка творевина, него и израз жеље хрватског народа за самосталном државом, као и због чињенице да је ХДЗ финансирала хрватска екстремна емиграција – постојала иницијатива за хапшење Фрање Туђмана и Јосипа Манолића и забрану ХДЗ. (в. <https://www.glasistre.hr/hrvatska/nobilo-za-glas-istre-mogao-sam-zatvoriti-tudmana-1990-i-staviti-hdz-van-zakona-specijalci-su-vec-bili-spremni-u-ilici-797695>, приступљено 22. 8. 2022. године).

око четири стотине Срба и других), оскрнављени споменици жртвама фашизма и партизанска гробља. Само у Далмацији порушено је преко 2.000 споменика жртвама фашизма. Мењани су називи села, улица, предузећа, где год је постојећи назив на овај или онај начин асоцирао на присуство Срба. Појавили су се кафеи и ресторани под називом 'У' (што је усташка ознака), у многим касарнама, јавним установама и на јавним местима окачени су портрети Анте Павелића. Функционерима усташког покрета из времена НДХ Фрањо Туђман је поверио високе функције: Иво Ројница, одликован од Павелића, произведен је у хрватског амбасадора у Аргентини. Ројница је изјавио како би све што је чинио од 1941. до 1945. опет поновио. Идеолог негдашње усташке омладине Винко Николић постао је члан парламента. Хрватска је чак и свој национални празник почела да обележава 10. априла, на дан проглашења некадашње НДХ. Политички секретар Хрватске странке права Иван Габелица истицао је: 'Из прогона, крви, и суза Хрвата уздигао се Анте Павелић. Тако и данас против Срба треба користити средства која је Павелић проповиједао и уз чију је помоћ довео до стварања НДХ'" (Guskova, 2003, str. 204–205).

Позитивних изјава истакнутих политичара о усташама и о НДХ било је још много. Широко је одјекнуо део говора Фрање Туђмана са Првог

опћег сабора ХДЗ, одржаног 24. фебруара 1990. године у дворани Лисински у Загребу:

„Поборници хегемонистичко-унитаристичких или југославенско великодржавних схваћања виде у програмским циљевима ХДЗ-а ништа друго до захтјев за обновом усташке НДХ. При том заборављају да НДХ није била само пука 'квислиншка' творба и 'фашистички злочин' већ и израз како политичких тежњи хрватског народа за својом самосталном државом, тако и спознаја међународних чимбеника, а у овом случају владе Хитлерове Њемачке, која је на рушевинама версајскога кројила 'нови еуропски поредак', тих тежњи Хрватске и њених географских граница. Према томе, НДХ није била само пуки хир осовинских сила већ је била посљедак посве одређених повијесних чимбеника.“^[17]

Када се има у виду тежина злочина који је над Србима, Ромима и Јеврејима, као и над хрватским и другим антифашистима извршен у НДХ у кратком времену постојања те творевине, што је чини практично синонимом за злочин, и то не било који злочин већ злочин бестијалног геноцида, потпуно је бесмислен покушај да се ова Туђманова изјава прикаже бенигнијом него што јесте, уз констатацију да „иако се несумњиво радило о спорној реинтерпретацији повијести, очито је да се није радило и о рехабилитацији НДХ“, те да „(г)лавни је циљ Туђманове политике био остварити идеју

[17] <http://free-zg.t-com.hr/zdeslav-milas/FT/ft-03.htm> (приступљено 22. 8. 2022. године).

националног помирења, а не рехабилитација усташтва“.^[18]

А у говору у Сиднеју, 30. маја 1992. године, на Дан државности Хрватске, Стјепан Месић је рекао:

„... и у Другом свјетском рату Хрвати су два пута побједили и то морамо рећи свима и нашим пријатељима и нашим непријатељима. Хрвати су побједили '41. године кад су десетог травња прогласили хрватску државу. Јер Хрвати нису ту државу прогласили зато што су фашисти, него зато што су имали природно и повјесно право на државу. Резултати Другог светског рата су познати. Али познато је и то да су Хрвати и други пута побједили у том рату јер су се нашли заједно са Савезницима за побједничким столом. И онима који сматрају Хрвате да су били с друге стране, који желе придобити те Савезнике и блатити хрватско дјело, морамо им рећи: Хрвати су били за хрватску државу, а Хрвати нису ратовали ни за бјеле ни за црвене барјаке. Хрвати су ратовали само за црвен-бјели-плави барјак.“^[19]

Познато је и обраћање хрватског генерал-бојника Бранимира Главаша, иначе једног од

оснивача ХДЗ и водећих људи те партије у Славонији, размењеним заробљеницима, припадницима Оружаних снага Хрватске у Неметину код Осијека, речима: „Слободно реците да сте усташе! И јесте! И дошли сте у своју домовину.“^[20]

Посебно индикативан поступак хрватских власти била је промена, 1990. године, назива до-тадашњег Трга жртава фашизма у Трг хрватских великана, која, може се слободно рећи, представља на симболичан начин поновно убиство тих истих људи и отворено стајање на страну њихових убица (Guskova, 2003, str. 204). Ипак и овде је, због очигледне штете коју је преименовање из 1990. чинило међународном угледу Хрватске, приликом враћања назива Трг жртава фашизма 2000. године, тај бесрамни чин из 1990. године једноставно окарактерисан као „погрешка бивших власти“, уз постојање и јасно израженог отпора враћању старог назива.^[21]

Занимљиво поређење различитих судбина нацистичких и фашистичких вођа, с једне стране, и усташког вође, с друге стране, и различитих судбина њихових покрета и идеологија, што није само поређење него у великој мери и објашњење различитих судбина тих покрета и идеологија, даје Петар Џацић:

[18] Говорећи о „искривљавању Туђманове интерпретације повјести“, овај аутор констатује да „Туђман, наиме, никада није подржавао усташтво, но његова идеја 'свехрватске помирбе' нужно их је на неки начин рехабилитирала или барем уводила њихову причу у јавни дискурс“. Па је л' их рехабилитирао или их није рехабилитирао? Толика мера контрадикторности и конфузије неизбежна је када се покушава одбранити неодбрањиво (и то у чланку, објављеном у Србији, који одише нетрпељивошћу према Србима) (в. Сipeк, 2008, str. 23).

[19] Снимак говора доступан на: <https://www.youtube.com/watch?v=x8JFNhylo9Y> (приступљено 22. 8. 2022. године).

[20] Снимак обраћања доступан на: <https://www.youtube.com/watch?v=ey9rpzpgpa8> (приступљено 22. 8. 2022. године).

[21] <https://net.hr/danas/zagreb-trg-hrvatskih-velikana-ponovno-postaje-trgom-zrtava-fasizma-oe4o5c5o-b1cf-11eb-a69c-0242ac140042> (приступљено 22. 8. 2022. године).

„Судбина нацистичких и фашистичких вођа у извесном смислу симболише судбину нацистичких држава и нациста у њима. Хитлер и Гебелс су извршили самоубиство и наложили да се спале њихови земни остаци не поштедевши тога ни своје најближе. Мусолинија су побуњени Италијани обесили наглавце на истом оном тргу са кога се орио Дучеов победнички олимпијски глас Цезара XX века. Само је Павелић нашао пут кроз иглене уши или кроз широм отворена тајна врата и римском се папинском везом, када је куцнуо час, пребацио на ону страну Атлантика. Само је он клонуо од старачке смрти, на јастуку. Кроз исте иглене уши, или кроз кришом отворена врата, провукао се и хрватски нацизам сачувавши себе и своје људе до бољих времена“ (Džadžić, 1995).

О томе какви су били планови хрватских власти у односу на српско становништво након победе ХДЗ на изборима 1990. године постоји низ доказа, укључујући и изјаве највиших званичника.

Тако су у јануару 1991. године јавности у СФРЈ приказани снимци који су настали као резултат тајног праћења од стране обавештајца ЈНА активности илегалног наоружавања Хрватске оружјем из иностранства крајем 1990. и почетком 1991. године. Међу застрашујућим изјавама „главног јунака“ тих догађаја, хрватског

министра одбране Мартина Шпегеља (по коме је читаво то дешавање названо „Афера Шпегељ“) о плановима за убијање припадника ЈНА и њихових породица, на тим снимцима се може чути и његова изјава о томе шта ће бити учињено са српским становништвом у Хрватској, пре свега у Крајини, чији је најзначајнији центар био град Книн:

„Книн ћемо ријешити на тај начин, што ћемо покасапити. У томе имамо међународно признање, онда ћемо их покасапити, поготово сада када је ова курва победио у Србији.“^[22]

Срећом, поучени искуством из НДХ, крајишки Срби су се организовали и спречили да из задеси судбина коју су им испланирали Шпегељ и остатак хрватског државног врха. Међутим, да су наведеним речима исказане намере хрватских власти биле веома озбиљне потврдило се у ситуацијама када би се десило да српско становништво у неким деловима Крајине остане без заштите и да буде препуштено милости и немилости хрватске војске и полиције. Тако су у трећој по реду значајнијој акцији извршеној кршењем мировних споразума од стране хрватских оружаних снага након доласка УНПРОФОР-а, агресији на Медачки џеп из септембра 1993. године, пре свега у селима Дивосело, Читлук и Почитељ, убијени сви затечени становници тих села, њих укупно 88, укључујући и жене и старце, убијене чак и све животиње

[22] Транскрипт са суђења председнику Слободану Милошевићу у Хагу, када је пуштен снимак разговора у коме је Шпегељ изнео наведени план. (в. <http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/Transkripti/Transkripti%20sa%20sudjenja%20Slobodanu%20Milosevicu%20%2825%29/Transkript%20sa%20sudjenja%20Slobodanu%20Milosevicu%20-%2025.%20januar%202006..pdf>, приступљено 22. 8. 2022. године).

и сравњено село са земљом. У документу УН насловљеном „Извештај о медачкој операцији и процени људских жртава и материјалне штете“ стоји:

„УНПРОФОР је спровео систематско истраживање стања на подручју Медака; а догађаји описани у извештају показују да је напад Хрватске војске на том подручју 9. септембра био у потпуности координисан и планиран. Наишао је на мали или никакав отпор Срба. Хрватске трупе су убиле већину оних који нису могли да побегну, без обзира на године, пол или статус; један број још увек недостаје. Масовно уништавање имовине извршиле су хрватске снаге током свог напредовања, а посебно приликом повлачења. Практично све куће и економске зграде у селима и околним засецима су уништене, многе експлозијом. Бунари су уништени или оштећени. Домаћинства су намерно уништавана, и скоро све преостале домаће животиње убијене. Током периода у којем је особље УНПРОФОР-а било спречено да се уђе у то подручје, у складу са претходним договором са Хрватском војском, уништење је завршено, припадници УНПРОФОР-а су чули експлозије и пуцњаву, а недуго затим посматрали куће у пламену. Тако је Хрватска војска применила свеобухватну политику спржене земље.“^[23]

Француски генерал Жан Кот (*Jean Cot*), који је као командант снага УНПРОФОР-а обишао подручје Медачког џепа, касније је изјавио:

„Нисам нашао знакова живота, ни људи ни животиња, у неколико села кроз која смо проšli. Разарање је потпуно, систематско и намерно.“^[24]

Посебно значајан показатељ постојања геноцидне намере у хрватском врху током деведесетих година XX века, а како је геноцидна намера постојала и у НДХ онда се ради о показатељу континуитета геноцидне намере (јер тешко да је могуће да се у истом народу у мање од пола века створе две одвојене, међусобно неповезане геноцидне намере према истој циљној групацији, тј. групацији жртви, а наведено оживљавање усташке иконографије и реторике и слављење усташтва из НДХ у деведесетим годинама показатељи су да се ради о истој геноцидној намери која траје), представља изјава Фрање Туђмана са састанка проширеног састава Главног стожера Оружаних снага Хрватске, одржаног 31. августа 1995. године на Брионима ради припреме операције „Олуја“:

„Ово бисмо морали рјешити. И југ и сјевер. Рјешити на који начин? То је сада тема наше данашње расправе. Да нанесемо такве ударце

[23] Report on the Medak Operation and Assessment of Human Casualties and Material Damages (в. <https://search.archives.un.org/uploads/r/united-nations-archives/5/e/1/5e1ad13153cfe245e6f43c47f33c167137342b55411bd093c4bdo7e8fa928df/S-1835-0032-0011-00002.PDF>, приступљено 22. 8. 2022. године).

[24] <http://www.srpska-mreza.com/Krajina/Medak-intro.html> (приступљено 22. 8. 2022. године).

да Срби практично нестану, односно да оно што нећемо одмах захватит да мора капитулират у неколико дана.“^[25]

Иако је акција Оружаних снага Хрватске за резултат имала протеривање са територије Крајине око 250.000 Срба,^[26] што је свакако било највеће етничко чишћење у читавој југо-словенској кризи, индикативна је чињеница да је циљ хрватских власти био да Срби „нестану“ са простора на којем су живели вековима и на који су се населили као на празан простор, не потискујући било који народ са њега и плативши цену тог простора својом крвљу, бранећи га од Отоманске империје.

Водећи светски стручњак за геноцид, Вилијам Шабас, изнео је следеће поређење и квалификацију наведеног Туђмановог иступа на Брионима:

„У вили Криминалистичке полиције нацистичке Немачке у Берлину на адреси Am Groen Wannsee 56–58, 20. јануара 1942. одржан је састанак водећих политичара нацистичке Немачке где је утврђено уништење јеврејског народа на подручју Европе. Састанак је водио Херман Хајдрих, а договорено је протеривање Јевреја са животног подручја

немачког народа и протеривање са појединих подручја животних интереса немачког народа. На Брионима, 31. јула 1995. хрватски председник Фрањо Туђман сазвао је скоро идентичан скуп завереника. На том састанку, Туђман је за циљ операције „Олуја“, одредио да Срби „нестану“ из Крајине. Он је видео геноцид као решење за дуготрајни проблем Срба и то недвосмислено пише у Брионским транскриптима.“^[27]

Овај однос према Србима као заједници која је морала бити елиминисана са територије о којој се говори потврдиле су и Туђманове речи из говора одржаног у Книну 26. августа 1995. године, у оквиру манифестације „Влак слободе“ којом је обележена како победа у „Олуји“ тако и отварање железничке линије Загреб–Сплит, када је, између осталог, рекао: „... више нема повратка на оно што је било, да нам усред Хрватске шире рак који је разарао хрватско национално биће, који није допуштао да хрватски народ буде заиста сам свој на својме...“ (Бекић, 2016, str. 20), да би, на прослави годишњице „Олује“, 5. августа 1996. године, констатовао: „Вратили смо Звонимиров хрватски град у крило мајке домовине Хрватске, и то онако чист какав је био у Звонимирово

[25] Снимак састанка, чији је ток садржан у „Брионским транскриптима“, доступан је у виду тонског снимка на следећој интернет адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=ELcS6CxxEVM> (приступљено 23. 8. 2022. године).

[26] <https://www.unhcr.org/news/latest/2005/8/42f38b084/home-10-years-croatias-operation-storm.html> (приступљено 23. 8. 2022. године).

[27] <https://www.novosti.rs/vesti/oluja-zlocin-bez-kazne/1142330/galbrajtovi-prsti-oluji-zapad-predumisljajem-zmurio-planiranje-proterivanja-srba-hrvatske> (приступљено 23. 8. 2022. године).

доба.“^[28] Реторика која неодољиво подсећа на напред цитирану реторику Мила Будака, Милована Жанића, Младена Лорковића, Виктора Гутића и других функционера НДХ. Јер ради се о истој матрици, о истој идеји и намери. Геноцидној.

5. ТЕОРИЈСКИ КОРЕНИ И ПОДЛОГА УСТАШКОГ РАСИЗМА И ГЕНОЦИДНЕ НАМЕРЕ

Као што је немачки нацистички расизам и антисемитизам тражио своју теоретску подлогу, на основу које је Хитлер своја расистичка гледања изнео у књизи *Моја борба (Mein Kampf)*, из 1925. године, тако је и усташком геноциду над Србима претходила изградња расистичке „теоретске“ подлоге обележене посебном мржњом према Србима (антисемитизам и расистички однос према Ромима усташе су углавном позајмиле од немачких нациста).

Мржња према Србима била је присутна код католичког клера у Хрватској и хрватских феудалаца вековима. О разлозима за ту мржњу и о томе до којег нивоа је она досезала веома речито говори следећи навод Василија Крестића:

„... српско православно становништво није, попут католичког, било обавезно да католичкој цркви и њеном свештенству даје разне

дажбине. Сачувавши статус слободних сељака и по преласку у Хрватску и укључујући се у војногранични систем, огроман број Срба нису постали кметови. Самим тим они нису, као већина хрватског становништва, били обавезни да плаћају бројне феудалне дажбине. Да би их на то приволели, хрватски феудалци служили су се свим расположивим средствима, не презајући ни од физичких обрачуна са живим и непокорним 'православним шизматичима'. У историји су познати многобројни примери драстичних притисака на православне српске становнике Хрватске, али је у изворима забележено и то да је управник имања Загребачке бискупије, Амброз Кузмић, у извештају сачињеном 13. новембра 1700. године, написао чак да би било боље 'Влахе' *vsze poklati nego ztaniti* (тј. настањивати). Разумљиво, требало их је поклати због тога што нису били кметови, што нису били католици, што никако нису хтели да прихвате статус феудално зависних подложника са свима теретима на које су ови били обавезни.

Свој предлог Амброз Кузмић обраложио је тврђом да 'Власи' *na veksu szuskodu plemenitomu orszagu* [држави – В. К.] *и ceszarovoi szvetloszti nego haszan* па да *niti ceszarova szvetloszt niti plemeniti orszag snimi nigdar ne bude ztalan niti miran*. Тако већ у освит XVIII века наилазимо на по-

[28] Већ у следећој реченици у овом говору Туђман, говорећи о расту удела Срба у структури становништва Книна, показује симпатију према усташким жртвама из Другог светског рата изједначајући их са хрватским жртвама које су биле на супротној страни у односу на нацисте и усташе: „Још и у Другом светском рату последице свих оних зала и жртава које је хрватски народ проживио, свих жртава које смо поднијели на једној и на другој страни, у Книну је још увијек била хрватска већина, али се постепено смањивала...“ (в. Bekić, 2016, str. 22).

датак да су феудални кругови Хрватске, из разлога класног и верског антагонизма, били спремни на геноцид против српског православног становништва, које је населило њихове поседе, али под посебним условима и мимо њихове воље, кршећи њихово право феудалних господара“ (Krestić, 1998, str. 4–5).

Иако је мржња према Србима присутна вековима код Хрвата, оцем хрватског антисрпског расизма сматра се др Анте Старчевић, хрватски политичар и писац из XIX века,^[29] оснивач, заједно са Еугеном Кватерником, Странке права, који се залагао за ослобађање од аустријске и мађарске власти и стварање хрватске државе. Хрватски књижевник Еуген Кумичић^[30] је Старчевића назвао „оцем домовине“^[31] (Džadžić, 1995, str. 310) и та му је титула постала и до данас остала широко прихваћена у хрватском народу (титула коју од деведесетих година XX века дели са Фрањом Туђманом). Анте Павелић је то Старчевићево родитељство над хрватском домовином везао за ону државу којој је он био поглавник („Ја вам кажем, да није било Анте Старчевића, не би било данас хрватске државе“), а Мирослав Крлежа га је описао као „најлуциднију хрватску главу“^[32] (в. *Ante Starčević*, 1942, str.

62). Једну од посебно значајних „похвала“ Старчевић је добио од усташког идеолога и оснивача хрватске Национал-социјалистичке партије Стјепана Бућа, који је о Старчевићу говорио као о претечи расне идеје Адолфа Хитлера,^[33] као и од Младена Лорковића, такође усташког идеолога и министра НДХ, који је о Старчевићу рекао следеће: „А колико је Старчевић био проти словенству толико је био проти социјализму те баш он спада у најраније претече расизма“ (в. Вућ, 1936; Džadžić, 1995). Поредећи Старчевића са његовим савременицима, теоретичарима расизма, Французима Жозефом Артуром де Гобиноом (*Joseph Arthur de Gobineau*) и Жоржом Вашеом де Лапужом (*Georges Vacher de Lapouge*) и британско-намачким аутором Хјустоном Стјуартом Чемберленом (*Houston Stewart Chamberlain*), кога су назвали „Хитлеров Јован Крститељ“ због великог утицаја његовог дела на Фирера, Петар Џацић примећује да је Старчевићев расизам, за разлику од Гобиноовог, имао наглашенију прагматичну природу, што га је заправо чинило отворнијим и опаснијим:

„Ако није био у претходници једном Гобиноу, који је упркос свему и пре свега, ипак, био један меланхоличан мислилац, Старчевић би

[29] 1823–1896.

[30] 1850–1904

[31] О Старчевићу као „Оцу Домовине“ говори се и у књизи *Анте Старчевић*, објављеној 1942. године у Загребу, у издању Накладе Главног усташког стана, уз напомену да је први Старчевића тако назвао Еуген Кумичић (в. *Ante Starčević*, 1942, str. 18).

[32] https://www.intermagazin.rs/koreni-genocida-ante-starcevic-i-hrvatska-genocidna-misao/#google_vignette (приступљено 24. 8. 2022. године).

[33] https://www.intermagazin.rs/koreni-genocida-ante-starcevic-i-hrvatska-genocidna-misao/#google_vignette (приступљено 24. 8. 2022. године).

могао бити претеча оног прагматичног расизма који је готово отворено позивао на обрачун са 'нижим' расама као што је то чинио Чемберлен имајући у виду Јевреје и као што је чинио сам Старчевић имајући у виду Србе.“

(Старчевић је иначе своје расистичке ставове изнео нешто после Гобиноа, али пре Де Лапужа и Чемберлена.) (Džadžić, 1995).

Поред тога што се у својим радовима бавио Хрватима као „вишом“ и „господујућом“ расом, која потиче из Ирана (дакле аријевска раса), Старчевић се бавио и нижим расама, у које је убрајао Словене, Јевреје и Роме, али је посебну пажњу и простор посвећивао Србима, оцрњујући их у већем броју својих радова, али посебну им пажњу посветивши у радовима *Би ли к Славству или ка Хрватству* из 1867. године, *Име Серб* из 1868. године, *Неколике напомене* из 1870. године, *Пасмина Славосербска по Хрватској* из 1876. године и *Писма Мађаролаца* из 1879. године (в. Starčević, 1867; Starčević, 1968; Starčević, 1870; Starčević, 1876; Starčević, 1879).

Да би се развила остварива геноцидна намера, тј. остварива „намера потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве“, по правилу је неопходно да се изврши психолошки утицај на припаднике групе која ће злочин извршити, а обухват злочина геноцида, који по природи ствари мора бити велики, захтева и широку распрострањеност злочиначке намере, да би се обезбедио и довољан број извршилаца и довољна мера подршке злочину. Потребно је дакле створити снажан мотив, снажан порив да се злочин тог степена ширине и монструозности

изврши. Старчевићево дело садржи битне елементе сензибилизовања и мотивисања довољног броја Хрвата за злочин геноцида, који ће се десити првом приликом када се створе објективне околности за то, нешто више од пола века након објављивања Старчевићевих текстова и његове политичке активности у којој је промовисао своје ставове.

Нужан елемент неопходан да би се створила могућност да припадници једне групе буду спремни да масовно убијају припаднике друге групе (то што *actus reus* извршеног злочина не мора да подразумева, теоријски посматрано, масовност реалних жртава, мада је у пракси таква масовност по правилу нужна да би се извукао закључак о геноцидној намери, није ни од каквог утицаја на чињеницу да геноцидном намером мора да буде обухваћена или целина групе која је жртва или значајан број њених припадника који би се могао сматрати „делом“ групе у смислу Конвенције) јесте стварање тако дубоког расистичког односа који подразумева дехуманизацију, рашчовечење припадника групе која је жртва злочина. Код цивилизованих народа убиство човека је уграђено у етички кодекс и у психу сваког појединца као нешто крајње негативно и недопустиво, а масовно убиство људи, укључујући децу, жене и старе особе (што се све код геноцида дешава) посебно је доживљавано као недопустиво. Зато је наведена дехуманизација неопходна – убијати створења која по својим својствима нису на људском нивоу, која су на нивоу животиња или чак и испод тог нивоа, не представља такво злодело које савест извршиоца не може да допусти. Радови Анте Старчевића обилују елементима дехуманизације Срба, које, као етничку

скупину назива Славосербима („Име „Славосерб“ етничко је за ту пасмину, оно се никаквим другим именом неда достојно заменити“),^[34] пре свега оних са подручја која сматра хрватским земљама. Поред констатације да су „Хрвати господујући народ, и да име Србија или, што је исто Сервија, од сужањах долази“,^[35] што је минимум ниподаштавања Срба у поређењу са оним што следи, Србима на више места приписује животињска својства. Тако, поводом српске негативне реакције на неки правашки предлог у Сабору, Старчевић пише:

„Том пригодом могаше се уман човек осведочити, да су у Славосербих чудне две нараве сдружене.

Нетко рече да је г. Стојановић казао, као да је народна политика погибелна народу, или нешто тога садржаја. На то зарокћаше Славосерби како и она животиња на којој сланина расте. А након неколика удараца, из оних истих Славосербих гледај праве псе, који сви беже док је један ударен. Неколиким речми умучкасмо Славосербе.

И ови штенци аустријански, изгубив још и тај бој, одоше из сабора“ (Starčević, 1876, str. 25).

Третирање Срба као свиња (којима не треба замерити што су такве какве су, али им „треба на пут стати“, а познато је како се то чини кад

су свиње у питању) присутно је и у следећим Старчевићевим речима (којима одговара на примедбу једног саговорника да Славосербима не треба замерити зато што им је природа таква каква је):

„... да чујем да су кога свиње разтергале, ја се неби чудило, и неби им замераво. Али одтуда неследи, да нетреба свињам на пут стати, за-да немогу људе драпати“ (Starčević, 1879, str. 11).

И опет свиње, али и криминалци:

„Да се потпуно разумимо. Знаш да је разлике н. пр. међу енглеском и међу туропољском свињом, итд. Тако је и код Славосербих. Ово је смеће сужањах Еуропе, Азије и Африке. Ну сви су Славосерби за сужањство, за свако зло, за сваку херђу, по нарави онако, како нпр. свиње за блато. Да се сброје све опачине ових злочинаца Лепоглаве, оне не би дале три постотка опачинах што их у потаји снује, и у згоди чини најбољи, најпоштенији Славосерб. Ако то нећете држати за недвојбену истину, ви ће будете вазда налазити превареними“ (Isto, str. 10–11).

Зоолошке компарације Славосерба су обогаћене и другим врстама, тек да би се доказало да од Славосерба човек не може бити:

[34] Треба овде приметити да реч „пасмина“ коју Старчевић користи нема никакав погрдан смисао и карактер. Он ту реч користи просто у значењу раса и користи је и за Хрвате и за друге народе (в. Старчевић, 1879, стр. 5).

[35] Ово је само једно од више места где Старчевић (овде се позивајући на једног аутора из XVII века) говори о Хрватима као господи, а о Србима као о слугама или сужњима (в. Старчевић, 1868, стр. 29).

„Нема истине о којој би ја тврђе био осведочен него-ли сам о тому што вам казах о Славосербих, ја нисам тако сигуран да из тог вижлета небуде коња, како сам сигуран да из Славосерба небуде ни најхерђавијега човека“ (*Isto*, str. 10–11)

или:

„Осведочен сам да Славосерби без разлога нерокћу и неблеје“ (*Isto*, str. 7–8)

или:

„Ја остадох код моје: ... да је исто, учити Славосерба или вола...“ (*Isto*, str. 19)

Међутим, Старчевић иде и даље у рашчовечењу Срба, па их сматра нижом врстом и од животиња:

„Они су сужањска пасмина, скот гнуснији од икојега другога. Узмимо у човеку три ступња савершенства: ступањ животиње, ступањ разбора и ступањ ума, душевности. Славо-

серби нису подпуно достигнути ни најнижи ступањ, а из њега немогу се дигнути. Они неимају свест; они незнаду као људи читат; њих се никакав наук неприма; они немогу бити бољи ни горји него-ли су; они су, изузев окретност и препреденост које даје вежбање, сви у свему посве једнаки; они о себи, били сити, били гладни, немогу мучат ни лајат, мироват ни скакат, него се у свему владају како им њихови пастири одређују“ (*Isto*, str. 10–11).

Ипак, чак ни Старчевић није могао да се не суочи са чињеницом да српски народ има славну историју и велике историјске личности, што је у колизији са његовим напред наведеним односом према Србима као пасмини на нижем нивоу од животињског. Решење за овај проблем Старчевић налази у тврдњи да су бројне значајне историјске личности из српског националног корпуса заправо Хрвати, што је у складу са његовом тврдњом да „(о)д Триглава до Солуна живи само један народ – народ Херватски“.^[36] Тако међу Хрвате он сврстава цара Душана и остале припаднике лозе Немањића,^[37] Милоша Обилића,^[38] Светог Саву,^[39] Арсенија Чарноје-

[36] <http://www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-yu-prostorima/ponosni-djaci-ante-starcevica.html?alphabet=l> (приступљено 24. 8. 2022. године).

[37] „У Стефану-Душану угаси се последњи трак прејасне херватске династије Неманићах, који кроз векове, и као краљи, владаху источно-северних покрајинах Херватске“ (в. Starčević, 1876, стр. 29).

[38] „Милош Кобилић показа се Херватом...“ (в. Starčević, 1876, стр. 30).

[39] „Кажу, и лако да истину, т. ј. да је св. Сава Неманић източну цркву херватску одцепио од патриарке цариградскога“ (в. Starčević, 1876, стр. 99).

вића^[40] итд., док је деспот Лазар Бранковић по њему „похерватјеник“.^[41] По Старчевићу, који је и сам био српског порекла, јер су му оба родитеља били покатоличени Срби, у источним деловима хрватског националног простора „хрватска пасмина“ била је превладана „нечистом пасмином“, „нечистом крвљу“:

„Биаше-ли Турчин XIV. и XV. века сбиља онако јак како се у повестницах и чином показао? Би-ли он био узнатредовао како јест, да не-буде хрватска пасмина нечистом пасмином у Арбанској, у Рашии и у Србији превладана, у Босни разтрована? Нека се суди: и са самом Херцеговином имадиаше Турчин премного посла, а по прилици за данашњу Далмацију од Котора до Задра, војевао је он од 1499. до 1570. Ту биаше турска моћ много веђја него одприе, пак итако, ту се отимало на стопе, ту бо браниаше људска пасмина“ (Starčević, 1876, str. 34–35).

Уз рашчовечење, неопходан елемент психолошке припреме за геноцид јесте стварање параноје, тј. свести о опасности коју за нацију из које су извршиоци представља нација жртва. На тај начин се, изградњом уверења да је неопходно отклонити опасност по властиту нацију, мотивишу, односно подстичу на акцију будући извршиоци злочина. Код Старчевића је прису-

тан и тај елемент, јер по њему су Славосерби „суставни, заклети издајице“, „који су се закле-ли народ хрватски сбрисати с лица земље, тер о тому и раде“, те је хрватски народ у великој опасности од Славосерба:

„Ја остадох код моје: да је хрватска пасмина у превеликој погибели; да ће се она тешко опоравити; да славеносербску пасмину, оруђе сужањства и херђе, сви туђинци неговашу, негују и буду неговати; и то јер ниједан туђинац неби могао овај народ сатерт како га Славосерби сатерше; да је исто, учити Славосерба или вола; да ће Славосерб, како хоћете, све признат, све допустит, и свакако говорити, ну итако по своју радит; да Славосерб, када год изустити речи н а р о д или д о м о в и н у, или с л о б о д у, или буди коју добру реч, или је већ народу нашкодио, или или управо гледа нашкодити...“ (в. Starčević, 1870, str. 25, 27, 28; Starčević, 1879, str. 19–20).

Према Старчевићу, наведена својства Срба, из којих проистиче опасност да хрватски народ буде збрисан са лица земље, непромењива су и непоправљива:

„Да би Славосерби имали искру ума и поштења, они неби били Славосерби, а да би имали искру отачбеничтва, они неби били

[40] „Арсениј Церновић биаше из виђене обитељи хрватске“ (в. Starčević, 1876, str. 68). „Арсениј Церновић, источне цркве герчког обреда надбишкуп, и Рацах патриарка“ (в. Starčević, 1876, str. 69).

[41] „По његовој смрти [цара Душана, Б. М. Р.] завлада у оних земљах неред, тер након прељута комешања, постаде владарем у веђини земљах, Лазар Бранковић, похерватљеник, ну по свој прилици нечисте керви. С њиме туђи живаљ надјача у оних крајих“ (в. Starčević, 1876, str. 29).

издајице народа херватскога“ (Starčević, 1870, str. 32).

У ситуацији када су изграђена два наведена елемента психолошке подлоге за приступање геноцидној акцији, дехуманизација жртве и параноја, и када нема начина да се ситуација измени блажим, мекшим средствима, онда припадницима наводно угрожене нације не преостаје ништа друго сем да насилним путем елиминишу извор наводне опасности. Старчевић упућује на такво средство, стављајући у задатак новом покољењу Хрвата да га примени:

„Народ је херватски познао нечисту керв која му је ону срамоту и несрећу задала; народ херватски сматра ту керв за туђу, славосербску; народ херватски неће терпити, да та сужањска пасмина оскверњује свету земљу Хрватах; народ херватски даде ново поколење које ће обновит и учверстит његову срећу...“ (Isto, str. 58).

Или нешто шире, са свим траженим елементима психолошке припреме:

„Славосерби су сметје народа, верста људих који се продавају свакому тко и по што их хоће, и свакому купцу давају Херватску у наметак; верста људих, које ће сватко, ако се не да више, купити и за зделу крумпирах; људих које имати сватко би се стидио осим Аустрије и других херђавих владах; људих којих најверстнији можда би добили од праве владе да чисте луле; људих који су по својој сужањској нарави проти свему што је добро, славно, величанствено; који су се као заклели народ херватски

сбрисати са лица земље, тер о тому и раде. То су Славосерби, то снага Аустрије у Херватској. Док небуде из народа изстребљена, нека Аустрији буде та помоћ, нитко јој ју ненавиди“ (Isto, str. 28).

Дакле, по Старчевићевом упутству новом хрватском покољењу, да не би скрнавела свету земљу Хрвата, пасмина Славеносербска треба да буде истребљена.

Идеолог таквог утицаја какав је био Старчевић, чије су извитоперене идеје обликовале политичку акцију стварања свих досадашњих независних хрватских држава имао је, наравно, и низ следбеника на пољу квазинауке. Најистакнутији међу њима је Иво Пилар, аутор књиге *Јужно-славенско њишање и свјетски рат*, објављене најпре 1918. године на немачком језику под немачким псеудонимом, да би превод био објављен 1943/1944, а затим и 1990. године (Südland, 1918). У Загребу је 1991/1992. године основан Институт друштвених знаности „Иво Пилар“. Такође је значајан идеолог хрватског расизма и фрањевачки свештеник и историчар Доминик Мандић (1889–1973), аутор већех броја књига попут: *Хрвајти и Срби, два сѝара различѝија народа*, *Бојумилска црква босанских крсѝијана*, *Црвена Хрвајска*, *Државна и вјерска ѝријадностѝ средовјечне БиХ*, *Еѝничка ѝовијесѝ Босне и Херцѝевине* итд. Ту је затим и низ активних усташа и усташких сарадника који су допринели, поред практичне примене, и теоријској разради и „обогаћењу“ расистичке антисрпске мисли чији је утемељитељ (мада не и најранији заступник) Старчевић, као што су већ поменути Младен Лорковић (1909–1945), који је, пошто је

учествовао у оснивању НДХ, 1941. године постао министар унутрашњих послова те злочиначке творевине, затим Крунослав Драгановић, католички свештеник који ће бити један од кључних организатора „пацовских канала“ којима ће део усташких вођа на крају рата успети да пребегне у иностранство, пре свега у Јужну Америку (у тој активности је учествовао и Доминик Мандић), Филип Лукас (1871–1958), професор географије и председник Матице хрватске непрекидно од 1928. до 1945. године, већ поменути Миле Будац итд. (Džadžić, 1995).

98 | Да је Анте Старчевић праидеолог усташа из Другог светског рата потврђивале су и саме усташе. Тако у књизи *Анте Старчевић*, коју је 1942. године у Загребу објавила Наклада Главног усташког стана, стоји следеће:

„И сада са захвалношћу се сјећамо Оца Домовине, који је први бунтовничком снагом распао праву хрватску народну свијест.

Старчевићев програм остварује данас Поглавник. Он, један од највјернијих његових следбеника Старчевићеве науке рекао је пристамама бивше хрватске Странке права у листопаду 1941. међу осталим ове значајне ријечи: ’Ја вам кажем, да није било Анте Старчевића, не би било данас хрватске државе. ...“ (*Ante Starčević*, 1942, str. 62).

Иако у наведеној књизи постоји покушај да се Старчевић, „Отац Домовине“, прикаже истовремено као хрватски националиста (у позитивном смислу) и као велики хуманиста, оно што је он говорио о Србима и једноставно што је Павелић радио Србима у тесној је корелацији једно са другим.

О утицају мисли Анте Старчевића и у данашњој Хрватској у самој хрватској литератури кажу следеће:

„Премда су политички назори Анте Старчевића и његово дјело десетљећима били потискивани, па и проскрибирани, зачуђујуће је колико је садржај његова научавања о хрватској државности ушао готово у подсвијест хрватских људи“ (Barišić, 1997, str. 129).

Да, управо у подсвјест. Када се има у виду садржај Старчевићевог „научавања“ о Србима (пре свега, али не само о њима), у контексту теме којом се бавимо, то је веома опасно.

6. ЗАКЉУЧАК

Да је у Независној Држави Хрватској током Другог светског рата извршен геноцид над Србима, Ромима и Јеврејима деценијама се сматрало практично неспорним, а политички разлози су налагали да се о тој теми говори у ограниченој мери. Да је хрватска расистичка мисао, која је реализацију нашла у том геноциду из Другог светског рата, имала свој корен у делу Анте Старчевића, а затим и Ива Пилара, то су потврђивале и саме усташе током трајања НДХ. Ни бројни хрватски политичари из деведесетих година ХХ века нису прикривали своју фасцинираност усташама и Павелићевом Независном Државом Хрватском, потврђујући свој следбенички однос према НДХ, како иконографијом тако и односом према Србима, који је подразумевао тежњу да они нестану као такви са простора те државе. И данас се у Хрватској слави и НДХ и злодела која су над Србима извршена како током Другог

светског рата тако и деведесетих година XX века. Осећај било какве кривице и одговорности практично је потпуно одсутан. Историјски ревизионизам, који се најпре појавио у виду умањивања броја жртава, да би касније прерастао у негирање злочина, сада добија све скандалозније размере. Тако је хрватски „историчар“, дугогодишњи равнатељ Хрватског повијесног музеја у Сплиту Стјепан Лозо објавио 2017. године књигу *Идеологија и њројајанда великосрпскоја ѓеноцида над Хрвајима – ѓројектј Хомојена Србија 1941*, у којој тврди да су у Другом светском рату Срби најпре, почев још од јуна 1941. године, спровели превентивну пропагандну акцију оптуживања Хрвата за геноцид, да би затим извршили геноцид према Хрватима. Да Стјепан Лозо није усамљени појединац извитоперених погледа на свет, потврђује чињеница да је промоција трећег издања наведене књиге била одржана у Хрватском државном архиву у Загребу и да је на тој промоцији говорио и подржавао Лозове тврдње и директор Архива Динко Чутура.

Историјски ревизионизам који је присутан у

Хрватској само је део ширег историјског ревизионизма пре свега у погледу улога које су кључни актери играли у Другом светском рату, са посебном тенденцијом да се негира кључна улога Совјетског Савеза у победи над фашизмом, па чак и да се тој држави припише део кривице за избијање рата.

При таквом стању ствари постоји повећана одговорност наше историјске, правне, социолошке науке и других наука да истрајним изношењем истине о дешавањима из даље и новије историје, посебно оним где је наш народ био жртва злочина какав је геноцид, допринесемо томе да покушаји кривотворења историјских чињеница не уроде плодом. Посвећеност истакнутих стручњака попут Виктора Новака, Смиље Аврамов, Василија Крестића и других теми усташког геноцида и резултати њиховог рада треба да нам буду путоказ у ком правцу треба да усмеримо нашу истраживачку активност.

Ово не само због истине као истине, већ због чињенице да геноцидна идеја и намера чији је наш народ био жртва и даље живи.

References / Литература

- Avramov, S. (2008). *Genocide in Yugoslavia: 1941-1945/1991...*, book 2. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost. [In Serbian]
- Barišić, P. (1997). Ante Starčević's Philosophy of Freedom. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XXIII (1-2 (45-46)), 129-146. Available at: <https://hrcak.srce.hr/81824>. [In Croatian]
- Bekić, J. (2016). Between Demos and Ethnos – the Concept of the Croatian Nation in the Speeches of President Franjo Tuđman. *Časopis za suvremenu povijest* XLVIII (1), 7-32. Available at: <https://hrcak.srce.hr/160570>. [In Croatian]
- Buč, S. (1936). *Fundamental Thoughts of Science; the lecture given by Ante Starčević, PhD, to the Croatian university youth on February 15, 1936*. Zagreb: Danica. [In Croatian]
- Bulatović, Lj. & Spasić, B. (1993). *Death is Their Craft (documents of Ustasha terrorism)*. Beograd: Politika. [In Serbian]

- Cipek, T. (2008). The Past Policy of the Croatian Democratic Union. "From 'Here Comes the Dawn' to 'Christ is Born'". In: Podunavac, M. (ed) *Political and constitutional integration of deeply divided societies* (17-27). Beograd: Fondacija Heinrich Böll. [In Serbian]
- Davinić, M. (2018). Legal structure and operation of the military and police forces of the Independent State of Croatia. In: B. Begović, Z. Mirković (eds.) *Legal order of the independent state of Croatia* (101-143). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Džadžić, P. (1995). Racism in Croatia in the 19th and 20th century. In: M. Bulajić (ed.) *Genocide against Serbs in World War II* (310-324). Beograd. Muzej žrtava genocida, Srpska književna zadruga. [In Serbian]
- Gaćinović, R. (2018). Violent Christianization of Serbs in the Independent State of Croatia. *Vojno delo*, LXX (3), 491-503. doi: 10.5937/vojdelo1803491J. [In Serbian]
- Ganović, D. (1979). *Terrorists from the sixth column*. Beograd: Borba. [In Serbian]
- Glaise von Horstenau, E. (2013). *Between Hitler and Pavelić*. Novi Sad: Pravoslavna reč. [In Serbian]
- Guskova, J. (2003). History of the Yugoslav crisis 1990-2000. Beograd: IGAM [In Serbian]
- Janjić, J. (2022). Rehabilitation of NDH by reducing the number of victims in Jasenovac. *Srpska politička misao*, LXXV (1), 189-216. doi.org/10.22182/spm.7512022.9 [In Serbian]
- Kazimirović, V. (1987). *ISC in the light of German documents and the diary of Glez von Horstenau 1941-1944*. Beograd: Nova knjiga - Narodna knjiga. [In Serbian]
- Krestić, V. Đ. (1998). *Through Genocide to A Greater Croatia*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Arhiv Srbije. [In Serbian]
- Nambiar, S. (1999). *The Fatal Flaws underlying NATO's Intervention in Yugoslavia*. New Delhi: United Services Institution of India. Available at: <https://www.srpska-mreza.com/Kosovo/hoax/articles/Nambiar1.html>
- Neubacher, H. (2004). *Special task Balkans*. Beograd: Službeni list SCG. [In Serbian]
- Novak, V. (2011). *Magnum Crimen, Half a Century of Clericalism in Croatia*. Jagodina: Gambit. [In English]
- Official Records of 1st Part of the 3rd session the General Assembly, 6th Committee, Legal questions, summary record of meetings, 21 Sept.-10 Dec. 61st-140th meetings* (1948). Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/604635?ln=en> [In English, French]
- Schabas, A. W. (2008). What is genocide? What are the gaps in the convention? How to prevent genocide? *Politorbis*, XLVII (2), 33-46 Available at: https://www.eda.admin.ch/dam/eda/mehrsprachig/documents/publications/Politorbis/politorbis-47_EN.pdf.
- S.n. (1942). *Ante Starčević*. Zagreb: Naklada Glavnog ustaškog stana. [In Croatian]
- Starčević, A. (1867). *Would it be towards Slavism or towards Croatia?* Zagreb: Tiskom Dragutina Bokana. [In Croatian]
- Starčević, A. (1868). *The name of Serb*. Zagreb: Slovi Karla Albrechta. [In Croatian]
- Starčević, A. (1870). *A Few Memories*. Zagreb: Tisak Narodne tiskarne. [In Croatian]
- Starčević, A. (1876). *Slavoserbian Breed in Croatia*. Zagreb: Tisak Lav. Hartmána i družbe. [In Croatian]
- Starčević, A. (1879). *Letters to Magjarolacah*. Sušak: Primorska tiskara. [In Croatian]
- Südland, V. L. (1918): *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*. Wien:

Manz Verlag.

Šuvaković, U. & Rakić, B. (2017). Genocide and ethnic cleansing or about disposition relation between one international-criminal act and one sociological-political science concept. *Strani pravni život*, LXI (2), 59-75 Available at: <https://www.stranipravnizivot.rs/index.php/SPZ/article/view/505> [In Serbian]

Yearbook of the International Law Commission 1996 (1998). New York, Geneva: United Nations. Available at: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1996_v2_p2.pdf.

Internet sources / Интернет извори

<https://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/bcs/krs-aj040419b.pdf>

<https://digitallibrary.un.org/record/209873>

<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/118/118-20150203-JUD-01-12-EN.pdf>

<https://www.muzejgenocida.rs/2020/10/29/nemacki-oficiri-o-broju-zrtava-u-jasenovcu/>

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205930.pdf

<https://www.slobodnaevropa.org/a/1107525.html>

<https://www.glasistre.hr/hrvatska/nobilo-za-glas-istre-mogao-sam-zatvoriti-tudmana-1990-i-staviti-hdz-van-zakona-specijalci-su-vec-bili-spremni-u-ilici-797695>

<http://free-zg.t-com.hr/zdeslav-milas/FT/ft-03.htm>

<https://www.youtube.com/watch?v=x8JFNhyl09Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=ey9rpzpgpa8>

<https://net.hr/danas/zagreb-trg-hrvatskih-velikana-ponovno-postaje-trgom-zrtava-fasizma-0e405c50-b1cf-11eb-a69c-0242ac140042>

<http://www.srpska-mreza.com/Krajina/Medak-intro.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=ELcS6CxzEVM>

<https://www.unhcr.org/news/latest/2005/8/42f38b084/home-10-years-croatias-operation-storm.html>

<https://www.novosti.rs/vesti/oluja-zlocin-bez-kazne/1142330/galbrajtovi-prsti-oluji-zapad-predumisljajem-zmurio-planiranje-proterivanja-srba-hrvatske>

https://www.intermagazin.rs/koreni-genocida-ante-starcevic-i-hrvatska-genocidna-misao/#google_vignette

<http://www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-yu-prostorima/ponosni-djaci-ante-starcevica.html?alphabet=l>

<http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/Transkripti/Transkripti%20sa%20sudjenja%20Slobodanu%20Milosevicu%20%2825%29/Transkript%20sa%20sudjenja%20Slobodanu%20Milosevicu%20-%202025.%20januar%202006..pdf>

<https://search.archives.un.org/uploads/r/united-nations-archives/5/e/1/5e1ad13153cfe245e6f43c47f33c167137342b55411b1d093c4bd07e8fa928df/S-1835-0032-0011-00002.PDF>

Branko M. Rakić

University of Belgrade
Faculty of Law
Belgrade (Serbia)

The Ustasha Genocide Over the Serbs – the Continuing *Dolus Specialis*

Summary

102 | The key characteristic of the criminal aspect of the genocide, which distinguishes it from other violations of international humanitarian law and raises it to the level of the “crime above all crimes”, is the existence of the so-called genocidal intention of “complete or partial destruction of a specific national, ethnic, racial or religious group”. The gravity and monstrosity of the content of such intention, as a rule, require that it is deeply rooted in the conscience of the members of the group perpetrating this crime, while such inveteracy also implies the permanence of the intention, or genocidal idea. During World War II, the Serbian people, together with Jews and Romas, in the Independent State of Croatia were the victims of the genocide, the crime that abhorred even the Nazis. The idea and intention of the extermination of the Serbian people from the territory considered as Croatia’s national territory by the Croatian nationalists, although existing for centuries in the past, got its “theoretical formation” in the 19th century, primarily in the works of Ante Starčević, who was called the “Father of the Fatherland” while he was still alive. The Ustasha openly showed their enthusiasm and inspiration by Starčević’s works during World War II, claiming that there would not have been the Independent State of Croatia if it had not been for Starčević. The Ustasha ideology persisted after World War II, primarily through the activities of the Ustasha emigrants, but Croatian nationalism, open to accept the Ustasha ideological legacy, also persisted in the territory of Croatia itself. At the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, the revival of the idea about the secession of Croatia and its realization also led to the revival of the idea of the Serbs as a “destructive factor” in Croatia and the necessity of their elimination from that territory. Tuđman’s Croatia resumed the Ustasha ideology in all its elements, including its attitude towards the Serbs and the genocidal intention, which had been largely realized during World War II. Drawing on the experience from the ISC, the Serbs became organized and prevented the repetition of the fate of their ancestors and relatives killed during World War II, but did not succeed in avoiding the “ethnic cleansing” from the territory of Croatia. The manner in which today’s Croatia interprets events both from World War II and from the 1990s shows that the Ustasha ideology is still deeply rooted in the significant element of the Croatian society, including practically the entire top government of Croatia. An essentially important element of the Ustasha ideology is its genocidal intention towards the Serbs still living in Croatia.

Keywords: crime, genocide, intention, destruction, group, Croatia, Ustasha, continuity

Саша С. Марковић^[1]

Универзитет у Новом Саду,
Педагошки факултет
Сомбор (Србија)

УДК 316.75:323.14(=163.42)(497.13+497.15)"1941/1945"

323.1(=163.4)(497.5)"1941/1945"

Оригинални научни рад

Примљен: 08.08.2022.

Прихваћен: 23.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39547

Идеолошка саможивост и терет жртава. Осврт на случај НДХ

Сажетак: У раду намеравамо да представимо упоришне тачке усташке идеологије која је била темељ Независне Државе Хрватске. Ова марионетска творевина, настала на развалинама југословенске монархије, промовисала је националистичку острашћеност. Њена намера је била да створи чисту етничку државу на простору где то геополитички није било могуће без егзодуса и егзекуције становника других националности. Приврженост атнисемитизму, овој држави био је подстицај за националну нетрпељивост према Србима и она је увелико превазилазила задати образац нацистичког Холокауста. Стварана је култура сећања која је прошлост представила као вишевековну борбу против ропства којем су Срби највише доприносили. Кулминација је била југословенска тамница. Млади нараштаји су васпитавани и образовани да представљају национално чистунство и да одано служе Поглавнику. Култ личности је био круна једне острашћене идеологије која је, у својој одсудној намери да се оствари, упркос отпору стварности, користила сва расположива средства. Рат и неконтролисана мржња били су повољне околности за коначно решење хрватског питања које је, у усташкој идеологији, било немогуће без одсудног решења српског фактора. Последица тога су биле небројене жртве.

Кључне речи: идеологија, мржња, усташе, Срби, жртва

Национално чистунство и прилагођена тумачења

Одлуком да се спроведе „Директива број 25“, нацистичка Немачка, предвођена фирером Адолфом Хитлером, намеравала је да одлучно и енергично, у што краћем временском периоду казни пучистичко руководство Краљевине

Југославије и српски народ^[2] због одбијања да приступи Тројном пакту, и то упркос уверавањима у супротно владе Душана Симовића. Ова одлука није настала на брзоплетости нацистичке срџбе према Србима, иако је њоме била руковођена. Идеја о уништењу Југославије као версајске и великосрпске творевине била је окосница новог светског поретка на југоистоку

[1] milnik.markovic@gmail.com

[2] „Немачка војска Хрватима, муслиманима и Македонцима не долази као непријатељ. Жели их сачувати од српских шовиниста“ (в. Николић, 2009, стр. 12.).

Европе. С тим у вези, агенти немачких служби радили су годинама уназад на унутрашњој дестабилизацији југословенске монархије (Marković & Vučković, 2021).

Један од најзначајнијих сегмената који је доприносио развоју кризе, упркос намерама југословенске владе Цветковић–Мачек и Споразуму који је потписан, била је ескалација националистичке нетрпељивости код Хрвата. Њу су поспешивали милитантни одреди Хрватске сељачке странке, као и све изразитија активност усташког покрета. Њихове недвосмислене „живе симпатије“ биле су упућене борби нацистичке Немачке за „Нову Европу“.

Нови поредак, у интерпретацији усташа, значио је пад постојећег поретка и „тамнице Југославије“, као и отпор статусу „плена и колоније Срба“ (Novak, 1986, str. 531) јер „усташтво ствара новог човјека у новом поретку“ (Bzik, 1944, str. 21). С надом да ће „нови поредак“ убрзо наступити и на геополитичким просторима југоисточне Европе, очекивао се напад Немачке на Краљевину Југославију. Он је уследио 6. априла 1941. године и одвијао се у појединачним беспризорним примерима херојства, са једне стране, и изненађујућом брзином пропадања и расула одбрамбеног, људског и војног потенцијала југословенске војске, с друге стране.

Охрабрени уверењем да се победа „тоталитарних држава Немачке и Италије“ (Novak, 1986, str. 531) не доводи у питање, усташе, на развалинама још постојеће државе, промовишу своју творевину. Становиште Анте Павелића да ће „Хрватска бити усташка држава“ (Bzik, 1942, str. 42) отпочело је са реализацијом. Увод у остварење ове политике био је „отпор србијанској

непријатељској сили... која држи у срамном ропству хрватски народ и хрватску домовину“ (Bzik, 1942, str. 72). Слом и распарчавање Краљевине Југославије, у интерпретацији новостворене националистичке идеологије, био је пораз „жидовско-демократског и версајског света“ (Bzik, 1942, str. 30), чији су експоненти на Балкану били Срби и њихова национално-асимилаторска амбиција.

Независну Државу Хрватску, односно „Axis creation“ (Trifković, 2020, str. 209) прогласио је Еуген Кватерник у одсуству поглавника Анте Павелића, уз подршку Немаца и без учешћа и уз сумњичавост италијанског вође Бенита Мусолинија, који је чврсто веровао да је Павелић његов „једини пиун на Балкану“ (Matković, 2002, str. 64). По доласку у Загреб, Анте Павелић је положио заклетву у којој је, између осталог, напоменуо да ће се у свом раду придржавати „усташких начела“ (Novak, 1986, str. 548).

Сврстана у 17 тачака, ова начела, у памфлетној форми са наглашеном националистичком реториком и кроз демагошку садржину, промовишу „да Хрватски народ има своје врховничко (суверенитет) право по коме једини има владати у својој држави“ (Pavelić, 1941, str. 8). Осим тога у „Независној држави Хрватској не смије одлучивати нитко тко није по кољенима и по крви члан хрватског народа“ (Pavelić, 1941, str. 9). Била је ово својеврсна „смена парадигми“ (Mitrović, 2001), односно одбацивање јединствене југословенске државе и истицање потребе за националном државом која је, својим границама и тумачењима, постала националистичка претензија и наметљива хомогенизација. Ова потреба је јасно ставила до знања да држава и

нација представљају јединство, иако то историјски процеси у потпуности и код свих нација и држава не потврђују. Инсистирање на тој вези нације и државе, како пише Ернест Гелнер, ствара национализам који их „судбински окреће једну другој“ и где су „један без другог непотпуни, а то је трагедија“ (Gellner, 1998, str. 26).

Стварање национално хомогене државе био је програмски интерес Независне Државе Хрватске. Овај „поглед на свет“ свакако није „недужан“ и истиче ирационални моменат у формирању националне идеје који настаје кроз снажну борбу са „дијалектичком методом“, односно методом критичког приступа реалним историјским процесима, без самообмана и самозававања у стварању уобразиља о сопственој величини. Интелектуалци који популаришу овај приступ тумачењу друштвених појава и развоја националне идеје и државе „срзавају разум и ум, некритички се диве интуицији... стварају митове“ (Lukács, 1966, str. 14). У тој митолошкој катарзи националне идеје највише пажње било је посвећено идеолошком развоју младих. Кроз милитаристичку обуку и дисциплину привржености покрету стварала се атмосфера патриотског набоја са намером да, уколико је потребно, не устукне пред потребом жртвовања.

Идеологија национализма представљена је као вера чија догма упозорава на обнову паганизма и ритуалности те оличава хрватски идентитет. „Национализам у својој бити није тек љубав према земљи и народу – него је у првом реду вјера. Свака религија има нешто недовитљиво и непротумачиво умом, има оно што се узима као готова и непорецива истина – или боље узима се као стварност; била та стварност истинита

или измишљена, али је стварност која делује на умове и душе... Национализам је вјера јер вјерује ... у своје посланство, то значи у своју посебну, богодану и вишу вриједност“ (Karamarko, 1941, str. 14).

Емотивни однос националисте према територији и спремност да се за њу жртвује била је порука усташке идеологије и у том контексту представљала је део искључивих начела „Нове Европе“ у нацистичкој режији... „Земља и крв је она силна снага која је покретала и покреће народе и појединце у борби за њихова права. Земља и крв је онај извор снаге, који је и нас преко тисућу година одржао на овоме тлу и коначно довео до остварења властите државе“ (Oršanić, 1941, str. 3). Символ „крви и тла“ постао је потпуна идеологија тек са отелотворењем и симболизмом националног вође, односно Поглавника. Њему је био посвећен развој култа личности и безгрешних и узорних поступака који су требали да мотивишу револуционарни идеализам младих уз истовремено инсистирање на њиховој безрезервној лојалности. „Усташка младеж мора свој смисао живота и рада и стварања пребацити у свијет вјечних идеала – јер само они стварају борце који вечно живе... Поглавникова младеж мора скупа са њиме стварати Хрватску онакву какову Он хоће. А Поглавникова Хрватска није подручје личних иживљавања и богаћења и материјалички пијаних људи – већ Хрватска где су светиње вечне вредноте: правда, истина, поштење, ред, рад и закон“ (*Ustaška mladež*, 9. 11. 1941, str. 2).

Био је то пут продубљивања геополитичке неизвесности коју је јачала искључивост режима инсистирајући и истрајавајући на јасним етнич-

ким и хомогеним територијама које се поклапају са државним границама. Оне су се у свом „убилачком *reductio ad absurdum* национализму“ (Hobsbawm, 1993, str. 147),^[3] како истиче Хобсбом, или „национализму судњег дана“ (Екмечић, 2008, str. 392), како га описује Екмечић, ослањале на „масовно протеривање или истребљење мањина“ (Hobsbawm, 1993, str. 147).

Промоција националистичке острашћености и чистокрвности суочила је новоформирану државу са демографским стањем у којем трећину становника, односно близу два милиона становника, представљају Срби. Срби су представљани као реметилачки фактор развоја идеологије Независне Државе Хрватске. Решење овог проблема постало је једно од најважнијих интереса државног симулакрума који се развијао. С тим у вези било је потребно стигматизовати историјску улогу Срба као противника у развоју хрватске државне и националне самосталности. „Наводна српска превласт“ (Hobsbawm, 1993, str. 149) постала је доктринарна опсесија којом се руководила државна политика НДХ. Тумачење прошлости развијало се у правцу изразите србофобије. Срби су постали архетип непријатеља и фокално место еруптивне националне нетрпељивости. Ограђивање од Срба ишло је до размера негирања сопственог расног порекла. „Вредно је споменути једну чињеницу која показује да су иза престанка источнототске државе остале живе успомене тог народа код њихових непосредних насљедника Хрвата“ (Дугаčki, 1942, str. 25).

Југословенска држава била је симбол хрватског насилног потчињавања, а краљ Александар Карађорђевић најодговорнија личност за национални суноврат. „Србијанско је насиље било постигло свој врхунац у крвавој диктатури што ју је био увео српски краљ, а којом је хтио, не само заувјек силом упокорити хрватски народ, него избрисати са лица земље његово име и сваки траг његове опстојности“ (Bzik, 1942, str. 69). Стварање заједничке југословенске државе одвијало се, у контексту овог тумачења, насупротив тежњама политичке и хрватске националне елите. Из тог разлога је пажња процеси-ма супротстављања интеграцији из 1918. године била наметљиво наглашена.

Њена медијска заступљеност нарочито је видљива кроз подсећање и ламент над догађајима од 5. децембра 1918. године, када је на улицама Загреба пружен оружани отпор уједињењу. „Повиест 5. просинца 1918. године знаде сваки Хрват ... тог дана је изашло неколико постројба хрватске војске у Загребу на Јелачићев трг да изведу преврат против удруживања са Србима и Словенцима у заједничку државу“ (*Ustaša*, 5. 12. 1943, str. 1). Пораз који је тада доживљен представљао је почетак насилне владавине и окупације која је ускратила право хрватском народу на самоопредељење и државу. „У просиначким данима 1918. године Хрватска је тражила живот. Хрватска је тражила будућност. Хрватска је тражила слободу, она ју је тражила у жртви и у револуционарном походу, она ју је тражила у крви“ (*Ustaša*, 7. 12. 1941, str. 5). Искључива одго-

[3] Хобсбом истиче да су се усташе самопрогласиле већим нацистима од СС-а (в. Hobsbawm, 2002, str. 105).

ворност за ове драматичне процесе приписана је „некултурном српском народу“ (*Ustaša*, 6. 12. 1942, str. 8) и „нежељеној заједници тобожњег југословенства“ (*Ustaša*, 6. 12. 1942, str. 8) коју је освајачки и лицемерно он наметнуо. Осим тога у Усташким погледима из 1944. године читамо да је највећи непријатељ Хрвата „пучистичко српство и великосрпство“ ... које „је годинама и годинама у нашим крајевима одгајало, на све могуће начине своје јаничаре, наоружавало их и одредило им да у часу када дође хрватска држава морају узети скривено оружје у руке и на све могуће начине онемогућити изградњу хрватске државе“ (Bzik, 1944, str. 66).

Био је то сугестиван и сведен поглед на вођења који је у блиској прошлости негирао сву комплексност појава свестан да свој „врли нови свет“ управо гради на одбацивању „непријатних историјских чињеница“ (Huxley, 1977, str. 12). Стварање самосталне државе одвијало се кроз мукотрпну борбу и херојство античких размера, а против непријатеља који је остао идентичан. „У почетку ове борбе коју је започео хрватски народ одмах по оснутку НДХ ни један Хрват није био у сумњи и недоумици размишљајући против кога се бори. Знали смо, осећали смо да борба која је започела између хрватског народа с једне стране и партизана, четника-комуниста са друге стране, није била ништа друго него борба хрватства са великосрпством које је суставно кроз године припремало планове

за уништење хрватског народа“ (*Ustaša*, 7. 3. 1943, str. 1).

Заслепљеност строго одређеним непријатељем, који је виђен као српски народ, стално се и изнова истицала. За њом се трагало и у развоју „историјског памћења“. „Хрватски народ је добио своје државно крстно име прије тисућу година. То му је име било признато у међународном свиету без прекида све до 1918. године, а од 1918. године покушали су га Србијанци прекрстити по свом источном светосавском обреду надјенувши му име Југословена“ (*Ustaša*, 1. 4. 1945, str. 2). Српска узурпација слободе Хрвата био је континуитет историјског развоја овог народа. „Срби су нам већ три стотине година највећа сметња на врату. С њима, тако намноженима и такви-ма какви јесу, никад среће у нашој хрватској држави... Морамо их трећину побити, трећина ће побјећи, а трећина ће се покатоличити и постат ће Хрват!“ (Goldstein, 2012, str. 113).^[4] У овом процесу насилног духовног однарођавања постојао је својеврстан ривалитет са намерама појединих локалних хоџа, нарочито у области Поткозарја, да Срби „приме ислам“ (Arbutina; Bogunović-Ljubičić; Radaković, 2022, str. 7).

Надовезујући се на овај наратив, у складу са актуелним геополитичким прегруписавањем, развијана је слика о новим-старим савезништвима на Балкану. „Вихор сеобе доводи нас Хрвате као и Бугаре на Балкан. Ми смо запосјели западни руб Балкана, а Бугари источни. ...Бијасмо

[4] Како Славко Голдштајн наводи, ово су речи Владе Сингера, усташког часника који се одрекао свог јеврејског идентитета и у многим је злочинима, као што су убиства у Глини 1941. године, ради доказивања своје правоверности, предњачио. Ипак, то му није било довољно за стицање поверења јер је идеологија Холокауста нетрпељива према Јеврејима колико год они били предани и лојални. Затворен је у Јасеновцу и, неколико месеци касније, убијен.

сусједи преко двјесто година од 803. до 1018. године... Балкан представљају та два братска народа и пријатељска народа и по своме положају и по својој снази... Срби се утиснуше током повијести између нас као клин, бацајући појудно око на наше националне територије.... У новијој повјести Бугари и Хрвати увек наступају раме уз раме. Имају заједничког непријатеља у Србима и онима из Лондона и Париза“ (*Ustaška mladež*, 16. 11. 1941, str. 1–2).

У складу са потрагом за „новим човеком“ новог европског и светског поретка, на челу са нацистичком Немачком, било је потребно оптужити Србе и за најгрубља културна и идентитетска својатања. „Као што све велике људе својатају многи народи за себе, тако их Бугарима желе отети Грци и Срби. Ми добро знамо да Срби својатају и драгог Бога за себе говорећи: 'Бог је Србин'. Зато ћемо им витешки препустити и даљне вруће прижељкивање за Св. Кирилом и Методијем“ (*Ustaška mladež*, 16. 11. 1941, str. 11). О реалној ситуацији у којој се одвијао процес насилне бугаризације није се писало јер је он био близак и упоредив са процесом насилне кроатизације и покатоличавања. Културни и идентитетски геноцид, као и насилно покрштавање приписани су жртви и на тај начин је уобразиља, кроз обрнути процес супротстављен стварности, добијала сатисфакцију.

Она је нарастала упоредо са силином злочина који је према истом том непријатељу заиста спровођен. Тако је накарадна свест националистичке шизофреније излазила на крај са крвавим пиром који је чинила. Била је то „болест која замрачује спознају и блокира свијест“ (Goldstein, 2012, str. 112). И као таква она је била доктрина

која је, у одређеним сведочанствима, постала „фетишизам државе“.

Представа да су жртве заправо целати прихватала се као мотив за претрајавање убистава и припрему за нове подухвате. „Дух разарања и уништавања, безгранична и пакленска мржња према хрватском народу и хрватској држави“ био је циничан изговор за идентичан осећај који је негован према Србима. Док је приписивање злочина у којем „одметници људе кољу, пеку на ражњу, живима копају очи, ломе кости, у горућу ватру бацају људе, жене и дјецу, деру са њих кожу, живима ваде срце, мажу смолом и пале, одрезују удове, нос, уши, људе напола живе бацају у јаме и затрпавају, девојке оскврњују на очи родитеља, дјецу однашају мајкама из наручја и натачу на нож, људе поткивају као коње, убијају појединачно и у скупинама“ (*Ustaša*, 22. 8. 1943, str. 6), заправо детаљно истицање сопствених нељудских подухвата уз незајажљиву потребу да буду приписани управо онима над којима су почињени.

У том контексту је и очување недопустиве претенциозности сопствених мегаломанских националних и државних интереса било видљиво кроз приписивање таквих тежњи онима који су процес велике и чисте националне државе угрожавали једино својим историјским присуством, приморани да се бране. „Српски шовинисти, ваља незадовољни својим уским подручјем настоје прећи своје границе и проширити се...“ Та „Велика Србија бит ће етнички чиста ... ставили су циљ своје борбе очистити Санџак од муслиманског живља, а Босну и Херцеговину од муслиманског и католичког живља ... они тај муслимански и католички живаљ мисле пресе-

лити под земљу, да онда ту земљу они населе“ (*Ustaša*, 4. 8. 1943, str. 6). Ова медијска пажња и притворна слика која је из ње проишталла била је део пројекта о разложној потреби постојања самосталне и етнички чисте државе НДХ.

Иако ју је стварност, како је време пролазило, све мање подржавала, а пораз се неминувано приближавао, нарастала је њена потреба за неговањем медијских самообмана. Врхунац ове фикције постало је суочавање са најбешчаснијим и најбеспримеренијим подухватом који се одвијао у вишенаменском концентрационом логору Јасеновац. Марта 1945. године, када се државна грађевина искључивости и пароксизма распадала, настаје чланак о овом логору. Писан је кроз форму репортажног записа новинара који је, својим текстом, намеравао да покаже наизглед уобичајени дан и положај затвореника. Свакако да се иза овог писања крије потреба оповргавања оптужби за почињене злочине, али се она, доследно идеолошком наративу безгрешне националистичке идеологије, не признаје, већ се истиче њен васпитно-образовни карактер кроз саркастичне опаске о ништа мање необичној свакодневици која је приметна и ван логора. „Кад се пише и говори о Јасеновцу, тада се јавља са свих страна знатижеља, изведљивост... Међутим, ствари су тако једноставне и обичне. Народна и државна заједница морале су се на неки начин заштити од оних несавјесних, неваљалих, или макар само заведених појединаца, који не мисле и не знају поштивати ту заједницу“ (*Ustaša*, 4–11. 3. 1945, str. 4).

Већ на почетку овог текста релативизује се улога усташа у његовом раду, а рељеф који је у народу остао упамћен по злочинима истих наводи

се у контексту злочина непријатеља. „На улазу у логор и на појединим мјестима с појединим скупинама наилазимо и на усташе стражаре. То је овде једина њихова дужност. Ништа друго. Око логора велик зид од опеке и бодљикава жица... Негде у магли на сјеверу назиремо обресе Папука, а на супротној страни Козаре. Два појма која су значила партизански биес, власт и силу – а ето овде између њих мјесто где их се покушава учинити људима...“ (*Ustaša*, 4–11. 3. 1945, str. 4).

Истиче се моралност и дисциплина које импонују и којима су сви подређени. „Неизбежна и праведна строгост. За све. Укључивши и чуваре... Заточеника на улазу у логор преузимају такођер заточеници, логораша, кажњеници. Овдје наиме цела управа логора лежи у рукама самих заточеника... На приедлог заточеника надзорника дие ле се казне или награде. Казне: пребацивање на тежи посао, забрана писања, примања пакета... Међутим овде постоји једна зачуђујућа чињеница. Многи су изразили жељу да се више не враћају својим пријашњим пословима“ (*Ustaša*, 4–11. 3. 1945, str. 4).

Порука да су многи остали да живе „као слободни људи! Плаћени редовно као и сви радници њихове струке“ била је врхунац мимикрије и идеолошког цинизма. Она је, у брижљиво негованом наративу невиности достојна пролегомена за врхунац лажног исказа који говори о положају деце у логору. „Питање деце овде је решено. Малиши липо одјевени, пуних образа крај својих учитеља – заточеника уче сваки дан по неки занат. ...Прије подне су малишани на послу, а по подне у школи и на војној дужности. Истовремено се приправљају на живот као радници, развијају као борци, изграђују и одгајају

поштени Хрвати, Усташе!... Видио сам да имају настамбе далеко боље од већине избјеглица на свим странама хрватске... Ципеле сам видио и опет далеко боље од многих на слободи...“ (*Ustaša*, 4–11. 3. 1945, str. 15). Припаднике ове заједнице, која је више него задовољна својим положајем, надзире „један усташки часник – православац. Брат му је погинуо негде у борбама. Усташе су већ од 1941“ (*Ustaša*, 4–11. 3. 1945, str. 15). Непуна два месеца након овог текста уследио је очајнички пробој логораша из Јасеновца.

У ускршњем броју часописа, објављеном 1945, непосредно пред пораз који су малобројни у покрету желели да признају, није се одустајало од правоверности сопственог циља и великодушности који је он показивао према другим народима, укључујући и Србе. „Године 1941. пуштено нам је на вољу одабирати границу према Истоку. Ни педља више нисмо узели. Паче и мање него је наше! Исте године било нам је могуће насрнути усташким легијама на Србију и харати по њој. Пустили смо непријатеља и жалили смо његову лудост“ (*Ustaša*, 1. 4. 1945, str. 1). Није било довољно војно поразили ову државну творевину – „државу сулудих“ (Miletić, 1988, str. 7).

Било је потребно разобличити њену накардану идеологију и сазнањима о њеном стварном деловању информисати становништво које јој је било подређено. Истраживања су се наметала и као морална и као научна обавеза. Њихов размах зависио је од кредибилитета нове државе и спремности да се суочи са реалношћу, без обзира на сопствене идеолошке потребе и, с тим у вези, државне интересе. Уследила су избегавања јер је приоритет било ново заједништво које је

требало да ћути и у заборав однесе неизговорена сећања. Иако је писани траг био затиран, скроман и разбацан, у новој држави се наставило са немаром и неодговорним односом према њему (Milošević, 2021). Потискивања ипак нису могла да онемогуће речитост почињених злочина. Трагало се за начином да „мртви живима отворе очи“ (Vujošević, 1989, str. 400).

Реалност страдалништва

Насупрот идеолошкој уобразиљи о правдољубивости НДХ, стварност је сведочила, а историографија записала да је Јасеновац био највећи логор у Европи којим нису управљали нацисти, већ пароксизмом и србофобијом опседнути усташки покрет који је искористио повољне околности, формирао државу и своју острашћеност марионетски подредио силама Осовине.

Катастрофални жртвени биланс, на територији НДХ која је била „посућа стратиштива“ (Екмећић, 2008, str. 462), а који је до данашњег дана остао контроверзан и недоречен, предмет је бројних оспоравања и покушаја свођења броја страдалих на прихватљив ниво. Он, у савременом тренутку треба да сведочи у корист нове, опет притворне идеологије наводног суочавања са болним тренуцима у блиској прошлости сународника и покајања за почињена непочинства. Она се формира на основу прилагођавања доминирајућем тумачењу да савремено јавно мњење Европе негује потребу популаризовања и прихватања одговорности и критичког осврта према сопственим предрасудама.

Промовисан став је заправо фарса која не говори о модерном друштву и демократ-

ској зрелости, већ у озбиљнијој мери сведочи о суштинском ревизионизму који почињене злочине заташкава инсистирањем на сведочанству о злочинима и реваншизму Срба који је наводно спровођен над недужним цивилима крајем прошлог века. Градацијом наратива, тако „осведочени“ злочини српског народа рефлектују се на прошлост и ствара се једно врло неугодно предубеђење о континуитету потребе Срба за етнички чистом државом и за расељавањем неподобних и неасимилованих припадника других народа.

Тиме се враћамо у вртлог национализма из периода Другог светског рата, на основу којег данас идеологија усташтва о стигматизацији Срба добија на актуелности и веродостојности за њене нове присталице. Овај ревизионизам подупире и одређени део европске историографије (Zundhausen, 2009). Ово тумачење промовише став о претенциозним Србима који, у својој опсесији о стварању националне државе, прибегавају системском процесу етничког чишћења. На тај начин оно даје за право релативизацији несумњивих жртава које су Срби поднели, и то кроз процес оспоравања бројности јер бројност сведочи о мегаломанији и претеривању једног народа, реметилачки наклоњеног према стабилној геополитици Балкана.

У таквој атмосфери неповерења и подозривости отворена је „Пандорина кутија поређења злочина и броја жртава“ (Lajbenšperger, 2019, str. 124). Она је била условљена политичким приликама и, упркос раду бројних комисија, промотери сазнања о броју страдалих најчешће су били актуелни политички актери. Њихова манипулација, у зависности од идеолошке по-

требе очувања или преузимања власти, била је спремна на омаловажавање страдалих у Јасеновцу. Оно је заступало тезу о 1.000 умрлих – не убијених (Geiger, 2020, str. 534) или тезу да је у Јасеновцу страдало „највише Хрвата“ (Kaleb, 1971, str. 15).

Ипак, сачувана сведочанства поражавајуће звуче и за овакву врсту патолошког пароксизма и србофобије. Сведочења о убиствима и почињеним зверствима сублимирана су кроз нестварну мирноћу речи Вукашина из Клепаца код Чапљине: „Ради ти дјете свој посао!“ Оне су изазвале тренутни бес у крвнику Жилу Фрковићу који те ноћи није победио јер је колега приклао 1.350 логораша, истих оних који, на основу представљеног чланка, не желе да оду из логора и хумане социјализације коју он обезбеђује. Фрковић је имао ноћне море и сведочио о себи као о „последњој цркотини“ (Miletić, 1988, str. 94), којег прогања Вукашин, али су га избезумљеност и грч мржње нагонили на даље злочине.

Сугестивно свођење броја страдалих имало је потребу да дискредитује и утврђене демографске губитке (Lajbenšperger, 2019, str. 101) од близу два милиона становника после Другог светског рата. Док је српско инсистирање на преко 700.000 убијених у логору Јасеновац окарактерисано као опскурна и измишљена прича која је за Србе представљала „друштвени закон“ (Tomasevich, 2010, str. 813) који се не доводи у питање. Тиме се тумачење о српском погледу на број жртава омаловажавало као догма која подстиче самообману и развија патологију самосажаљења. Из ње проистиче неконтролисани нагон осветољубивости који је српски народ, наводно, ставио под режим

одговоран за ратни сукоб на простору југословенске државе последње деценије прошлог века.

Недоречени односи у вези са страдалима постали су снажан замајац националистичког

антагонизма. С тим у вези тешко да је прихватљив став да је „Јасеновац најдубља рана српске и регионалне историје“ (Marković, 2021, str. 5). Српске јесте, постојећег регионалног тумачења прошлости ипак није.

References / Литература

- Arbutina, B., Bogunović-Ljubičić M., Radaković, B. (2022). *Kozara 1942, Selected Testimonies and Documents*. Beograd: Muzej žrtava genocida. Available at: <https://www.2.muzejgenocida.rs/images/Kozara%20za%20sajt.pdf> [In Serbian]
- Bzik. M. (1942). *Ustasha Victory*. Zagreb: Naklada glavnog ustaškog stana [In Croatian]
- Bzik, M. (1944). *Ustasha Views*. Zagreb: Naklada i izdanje Ustaške tiskare u Zagrebu. [In Croatian]
- Bulgaria and Croatia. (16 November 1941). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta* (16). [In Croatian]
- Croatian Guard*. (19 October 1941). [In Croatian]
- Croatian Plebiscite. (1 April 1945). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (13). [In Croatian]
- Destructive and bloodthirsty outlaw spirit. (22 August 1943). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (34). [In Croatian]
- Dugački, Z. (1942). *Geography of Croatia, General Part*. Zagreb: Izdanje Matice hrvatske. [In Croatian]
- Ekmečić, M. (2008). *Long Movement between Slaughter and Plowing, History of Serbs in the New Century 1492-1992*. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Fifth of December 1918 (5 December 1943). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (43). [In Croatian]
- First Years of the Serbian Rule in Croatia. (6 December 1942). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (49). [In Croatian]
- Geiger, V. (2020). The question of the number of victims in the Jasenovac camp in Croatian and Serbian historiography, journalism and public after the breakup of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia – facts, controversies and manipulations. *Časopis za suvremenu povjest*, LII(2), 517-587. doi: <https://doi.org/10.22586/csp.v52i2.11253> [In Croatian]
- Gellner, E. (1998). *Nations and Nationalisms*. Zagreb: Politička kultura. [In Croatian]
- Goals of the Defeated Enemy. (4 August 1943). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (31). [In Croatian]
- Goldstein, S. (2012). *1941: the Year that Keeps Returning*. Beograd: Službeni glasnik; Synopsis [In Serbian]
- Hobsbawm, E. (1993). *Nations and Nationalism: Programme, Myth, Reality*. Zagreb: Novi Liber. [In Croatian]
- Hobsbawm, E. (2002). *The Age of Extremes*. Beograd: Dereta. [In Serbian]
- Huxley, A. (1977). *Brave New World*. Beograd: Kentaur. [In Serbian]
- I Was in Jasenovac. (4-11 March 1945). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (9-10). [In Croatian]

- Kaleb, V. (19 November 1971). I Am Speaking about Tolerance. *Hrvatski tjednik, novine za kulturna i društvena pitanja*, br. 31 [In Croatian]
- Karamarko, M. (1941). The Cult of Rakovica. *Plava revija, mjesečnik ustaške mladeži*, II (1). [In Croatian]
- Lajbenšperger, N. (2019). *Victims of the Second World War in the Politics of the Yugoslav State 1945–1980* (doctoral dissertation). Filozofski fakultet: Beograd
- Lukács, G. (1966). *The Destruction of Reason, the Road of Irrationalism, from Schelling to Hitler*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marković, P. (2021). (Un)counted Victims of Jasenovac. In: D. Nikodijević, *Jasenovac between the Number and the Victim, a Contribution to the Study of the Number of Victims in the Jasenovac Concentration Camp System*. Beograd: Muzej žrtava genocida. [In Serbian]
- Marković, S., Vučković, Ž. (2021). The Breakthrough of National-socialism – Germans in the Kingdom of Yugoslavia in 1941. *Sociološki pregled*, (3), 1165–1182. doi: 10.5937/socpreg55-32323 [In Serbian]
- Matković, H. (2002). *History of the Independent State of Croatia*. Zagreb: Naklada Pavičić. [In Croatian]
- Miletić, A. (1988). *Ustasha Death Factory, 1041–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar. [In Serbian]
- Milošević, T. (2021). Genocide of the Independent State of Croatia over the Serbian People in the Studies of the Military-Historical Institute. In: B. Dimitrijević, D. Tasić, D. Denda (eds) *The Second World War 75 Years Later, Volume II* (341–359) Beograd: INIS [In Serbian]
- Mitrović, A. (2001). *Clio before Temptations and Debates with Clio*. Beograd: Čigoja. [In Serbian]
- Nikolić, S. (2009). *Allies and the Resistance Movements in Yugoslavia (1941–1945)*. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Novak, V. (1086). *Magnum Crimen, Half a Century of Clericalism in Croatia*. Beograd: Nova knjiga. [In Serbian]
- Oršanić, I. (1941). Our Task. *Plava revija, mjesečnik ustaške mladeži*, II(1). [In Croatian]
- Pavelić, A. (1941). *Ustasha*. Zagreb: Ured za promociju glavnog ustaškog stana. [In Croatian]
- Resurrection and Peace. (1 April 1945). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (13). [In Croatian]
- Revolutionary Campaign on 5 December 1918, Bloody Protest against “Unification”. (1.12.1943). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (1). [In Croatian]
- Saint Cyril and Saint Methodius. (1941, November 16). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta*. (16). [In Croatian]
- Tomasevich, J. (2010). *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: EPH Liber [In Croatian]
- Trifković, S. (2020). Ustasha crimes, Serbian victims, numbers and politics: Toward a rational debate, *Istorija 20. veka*, XXXVIII (1), 203–222. doi: 10.29362/ist20veka.2020.1.tri.203-222 [In Serbian]
- Ustasha Youth and Idealism (9 November 1941). *Ustaška mladež, omladinski prilog Ustaše*, (15) [In Croatian]
- Vujošević, J. (1989). Suffering of Yugoslavs in the Second World War. *Vojnoistorijski glasnik*, XL (3), 393-401 [In Serbian]
- We Knew You (7 March 1943). *Ustaša, vesnik hrvatskog oslobodilačkog pokreta* (9). [In Croatian]
- Zundhausen, H. (2009). *History of Serbia from the 19th to the 20th Century*. Beograd: Klio. [In Serbian]

Saša S. Marković

University of Novi Sad

Faculty of Pedagogy

Sombor (Serbia)

Ideological Self-obsession and the Burden of Victims. Review of the ISC case

Summary

114 | In this paper, we intend to present the anchor points of the Ustasha ideology that used to be the foundation of the Independent State of Croatia. This puppet creation, made on the ruins of the Yugoslav monarchy, promoted nationalist fury. Its intention was to create an ethnically clean state in the territory where, in geopolitical terms, it was impossible without an exodus and execution of the population with other nationalities. Commitment to anti-Semitism was used by this state as an impetus for national intolerance towards Serbs and it largely exceeded the intended pattern of the Nazi Holocaust. The remembrance culture was created presenting the past as a decades-long struggle, the cause of which was mostly attributed to Serbs. The culmination was the Yugoslav dungeon. Young generations were brought up and educated to represent national purity and to serve the Supreme Leader loyally. The personality cult was the crown of such furious ideology that, in its decisive intention to reach its realization, despite the resistance of the reality, used all available means. The war and uncontrollable hatred were favourable circumstances for the final solution to the Croatian question that, in the Ustasha ideology, was impossible without the thorough solution to the Serbian factor. The consequences of this were innumerable victims.

Keywords: ideology, hatred, Ustasha, Serbs, victim

Јован Љ. Јањић^[1]
Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 271.222(497.11)-9(497.5)"1941/1945"
94:341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"
322:272(497.5)"1941/1945"

Прегледни научни рад
Примљен: 18.08.2022.
Прихваћен: 24.08.2022.
doi: 10.5937/napredak3-39697

Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској

Сажетак: Црква је духовна институција у којој верујући човек оstarује своје духовне потребе и, сходно томе, изграђује своје духовно биће. Цркву чини свештенство и верујући народ. Без верног народа нема Цркве. И зато, све што се тиче Цркве, тиче се верног народа; и обрнуто, све што се тиче верног народа, тиче се Цркве.

На подручју клерофашистичке Независне Државе Хрватске (НДХ) прогону, терору и убијању били су изложени и народ и Црква. Срби су убијани не само зато што су друге нације, због свог националног бића, него и зато што су другачије вере, због свог духовног бића. Убијани су и зато што су Срби и зато што су православни.

На то упућује и сам усташки програм, јавно декларисан кроз речи предводника усташке државе. Геноцидни усташки програм у односу на Србе – да се једна трећина побије, да се једна трећина протера, а да се једна трећина покатоличи – јасно упућује на планиране активности да се Срби и духовно и физички убијају. Ако се атакује на човекову веру, ако се рачуна с тим да ће човек бити наведен или присиљен да се одрекне своје вере како би примио туђу, то је онда духовно убијање – убијање човека онаквог какав је он до тада био. Управо то је био циљ наметаног покатоличавања православних Срба у НДХ.

Радило се по декларисаном усташком програму. А зарад његовог што већег остварења на удару је посебно била Српска православна црква.

Кључне речи: Независна Држава Хрватска (НДХ), Римокатоличка црква, геноцид, српски народ, Српска православна црква

Увод

Време окупације у Другом светском рату клерофашистичка Независна Држава Хрватска настојала је да искористи за остваривање свог приоритетног, геноцидног циља: уништење

српске нације и православне вере на широком подручју бивше Југославије, на којем је, сагласношћу нацистичке Немачке, успостављен њен марионетски режим власти. Срби, као најјачи етнос, уз Хрвате, на том подручју, третирали су као главни непријатељ – што ће, поред осталог,

[1] mjovanradj@gmail.com

показати и државне акције у духовном и физичком уништавању овог народа, као и сам број српских жртава. Из расно-нацистичких побуда усташке власти, жртве геноцида у НДХ, поред Срба, били су и Јевреји и Роми.

Генезу планираног злочина потврђује и сам след догађаја: Немачка напада Југославију 6. априла 1941, а већ после четири дана – 10. априла – успоставља се НДХ, која од самог настанка показује своје главне намере – обрачун са Србима и Црквом православном.

У сржи српског духовног идентитета јесте вера православна, и зато се у обрачуну са Србима креће од удара на њихово духовно биће, односно од напада на Српску православну цркву.

Припремљени геноцид

Већ првог дана по проглашењу НДХ, 11. априла 1941. године, загребачки радио саопштава грађанима Загреба да свечано дочекају немачку војску и прозоре иските цвећем. Осим тога, грађани се позивају да даља наређења и саопштења чекају са своје радио-станице. Народу изван Загреба се поручује да се одмах обрате на све жупне уреде, „гдје ће од свећеника добити упутства за даљњи рад“. Из тога следи јасан закључак да су жупни уреди, односно свештеници још раније, и пре проглашења НДХ, добили усташка упутства за оно што је планирано и што следи. Угледни професор историје др Виктор Новак, који је врло студиозно показао и доказао деловање хрватске усташке државе и Римокатоличке цркве у Хрватској, тим поводом записује: „То је најочигледнији знак да се целокупна црквена институција

у Хрватској ставила у службу велеиздајничког покрета и у службу новог створеног стања, да су црквене институције, првенствено жупни уреди, постали инструменат усташког система и усташке НДХ, очевидно раније припремљени за такав догађај. Јер, тко би се усудио савјетовати грађанство да се обраћају за сва, па и за повјерљива саопћења, установама за које се није било сигурно да ће извршити наређења тако важна у првим тренуцима преузимања власти? То су могли да буду само најповјерљивији“ (Novak, 1986, str. 542).

Усмерење и охрабрење римокатоличком клеру у будућем (ратном) деловању дао је први човек Цркве у Хрвата – надбискуп загребачки Алојзије Степинац. Већ првог дана по проглашењу НДХ, 11. априла 1941, на Велики петак, он посећује своје пријатеље и познанике који су заузели министарске положаје у првој провизорној владиној управи, пре него што ће Анте Павелић стићи у Загреб. Један од људи („крвавих терориста“) који ће „прославити“ својим делима „најкрвавији режим“ Хрватске био је др Милован Жанић, којем је тих дана у надлежност дато министарство полиције. Надбискуп Степинац га посећује, преноси му поздраве у своје име и у име Цркве у Хрвата, остајући са њим у дужем разговору, како је то радосно објавила усташка штампа.

Следећег дана, на Велику суботу, тадашњи поглавников заменик Славко Кватерник, самозвани „војсковођа“, касније и маршал, дошао је у посету врховном шефу Римокатоличке цркве у Хрватској, надбискупу Степинцу. Истог дана надбискуп узвраћа посету. Извештавајући о овој посети, *Католички листи* саопштава да

је надбискуп том усташком челнику изразио „не само своја честитања за објављивање НДХ“ него, у исто време, и изразио „своје жаљење“ поводом смрти његовог брата Петра Кватерника, који је као усташки одметник погинуо у борби са регуларним трупама југословенске војске у Цриквеници, у тренутку када је у том месту објављивао настанак НДХ и отцепљење од Југославије (*Isto*, str. 543).

Већ ти први дани НДХ, од Великог четвртка (када је створена) до ускршње недеље, показали су да усташка држава и Римокатоличка црква имају исто опредељење и да делују – у садејству. То с радошћу запажа и усташка штампа. Тако, *Хрвајске новоси*, у ускршњем броју, подвлаче значај узајамних посета усташких челника и надбискупа Степинца, па поводом сусрета Кватерника и Степинца, том приликом исказане срданости, као и то што је загребачки надбискуп поздравио заменика поглавника, пише: „Тим је успостављена уска сарадња између усташког покрета и највишег представника римокатоличке црквене власти у држави Хрватској“ (*Isto*, str. 543–544).

Нарочито велики значај усташка штампа дала је посети надбискупа Степинца усташком поглавнику Анти Павелићу, 16. априла. Потом, још већи одјек имала је вест, коју је и радио преносио, да је надбискуп у свом двору приредио свечани банкет усташким емигрантима-официрима, а што је у штампи било поткрепљено и врло речитим сликама.

„Сви ови наведени поступци надбискупа Степинца које је објавила загребачка штампа, а потом из ње и сва остала, били су објављивани

и преко радија како би клер у цијелој земљи знао какво гледиште заузима њихов духовни поглавар у Хрватској према новоствореном стању“, разумно и основано закључује професор Виктор Новак.

У прилог томе, професор Новак наводи следећи пример: „Велики је број очевидаца и поузданих лица која саопћују да је у Сплиту, на фрањевачком самостану, на обали, био монтиран микрофон који је преко читавог дана објављивао вијести, а међу њима и ове о држању загребачког надбискупа! Свима је било јасно, а тако су касније многи свећеници, како ћемо још видјети, изјављивали да се надбискуп Степинац свом душом приклонио новом стању“ (*Isto*, str. 544).

На Ускрс, као и обично, Степинац је одржао проповед у загребачкој катедрали, овога пута објављујући пастви велики дан успоставе НДХ. Тако се он идентификовао са творцима те клерофашистичке творевине.

У проповеди надбискуп казује да ће све бити боље када се буде поштовало име Божије, дан Господњи, отац и мајка, и „законити поглавари и одредбе свете Цркве...“; тек онда, каже, могу се очекивати дани мира. Он се моли васкрсом Исусу за хрватски народ, „на прагу новог раздобља живота“ (*Isto*, str. 545).

Уследила је кампања мржње (на темељи-ма лажи) против Срба, позиви за њихово истребљење, а потом, на тако припремљеном терену, прогони, хапшења и убистава, где год је било могуће масовна убиства, понајпре српско-православног народа, чинећи разноврсне бестијалне злочине, све зарад крајњег циља –

геноцида над тим народом, а онда и над другима који нису били по мери усташке власти.

Историографија, заснована на релевантним чињеницама, с разлогом говори о геноциду над Србима у НДХ. Притом, у још продубљенијем сагледавању тога погрома над једним народом, видеће се да су Срби тако масовно, листом убијани не само зато што су Срби, због свог националног идентитета, већ и зато што су носиоци православне вере, због свог духовног опредељења. Ишло се и на духовно и на физичко убијање православног српског народа.

118 | Показало се то још првих дана усташког режима, када се првим реформним полицијским мерама кренуло у обележавање и дискриминацију људи православне вере. Православним Србима у Загребу, као и у осталим градовима, наређено је да носе око руке плаву траку са словом П (P), чиме се стављало до знања да су они у усташкој НДХ – изван закона. Тако је овај знак P (П), којим је обележаван православни човек, постао знак прокажених.

Из изјава усташких челника јасно се види да њима смета и српска нација и православна вера. Њихово деловање ставља се у службу Римокатоличке цркве, па тако они себи за, тобоже, „свету дужност“ узимају задатак да искорене православље и да га претопе у римокатоличанство. Они своје намере отворено, на зборовима, исказују, а усташка штампа то преноси. На тај начин народ се масовно мобилише за деловање у правцу остварења исказаних намера.

Тако, усташки доглавник др Миле Будак, након посете Ватикану, одржао је у Крижевцима велику усташку скупштину 6. јуна 1941. Скупшти-

ну је сазвао после службе Божије, којој је морао да присуствује сав сазвани народ. Од тада ће се стално упражњавати таква пракса. Неретко се дешавало да се служба Божја одржи на отвореном простору, а онда олтар послужи као говорница са које усташе харангирају народ. На том скупу, Будак, тумачећи верске односе у НДХ, за Србе, поред осталог, каже: „Они су вјеру спојили с народношћу и говорили су: 'Наше цркве и наши манастири, то су наши камени међаши.' Зато их посадише у Цељу, Марибору, Сушаку и Сплиту. Међутим, ако Бог да, тај ће њихов камен међаш нестати из хрватске државе, јер не може се међашити по туђим њивама...“ (*Isto*, str. 603).

Тај усташки идеолог, Будак, потенцира да се идеологија и деловање усташке државе темељи на вери – римокатоличкој. Тиме, у подтексту – па онда, како ће се видети, све гласније и јасније, у главном тексту – захтева обрачун са носиоцима православне вере. На великом усташком збору у Карловцу, 13. јула 1941. године, Будак, поред осталог, казује: „Браћо и сестре! Цијели усташки покрет темељи се на вјери. То је прије свјега велика вјера у нашу праведну ствар, велика вјера у Свемогућега, који праведнога никада не оставља. На нашој оданости цркви и католичкој вјери темељи се цијели наш рад, јер нас је повјест научила, да кад овдје не бисмо били католици, да би нас давно нестало... Ја сам увјерен да бисмо ми иначе нестали, кад не бисмо били римокатолици. Ми то знамо и ових двадесет година [од настанка Југославије – прим. Ј. Ј.], без обзира на то што се сав наш клер није увјек држао како би се требало држати. Ипак, Београд није могао преко тог силног бедема прескочити.

Све је забранио, али ту вјеру, коју исповједа сав хрватски народ овдје, није могао забранити, и то је била наша снага. Усташки покрет зато и проповједа осјећај за ту вјеру, јер је она битна састојина наше душе и темељ усташког покрета. [...] Ето, браћо и сестре, на те светиње, на Цркву, вјеру и обитељ, највише наваљиваху наши највећи непријатељи, а то су православци свих класа и бољшевици. Прорачунати непријатељи траже увјек најосјетљивије мјесто и кушају на њ ударити. Али, баш се ту намјерио на највећи отпор, јер је на тим темељима базирана идеологија усташког покрета“ (*Isto*, str. 604–605).

Како се ишчитава из тадашње хрватске штампе, а педантно преноси професор Виктор Новак у свом капиталном делу *Magnum Crimen*, са зборовна на којима су говорили усташки челници, из свих њихових говора мање или више отворено одјекује позив на погром и прогон Срба, односно припадника православне вере. Тако, поменути Миле Будак, на збору у Вуковару, 8. јула исте године, за Србе говори: „Они су уједињени само с Православном црквом, а ми нијесмо успјели да их асимилирамо. Међутим, нека знају да је наша лозинка: или се поклони или се уклони.“ На ове алузије аплаудирала је огромна маса усташа.

Потом и на збору у Пакрацу, 20. јула 1941. године, Будак присутну масу народа потпаљује на мржњу и на обрачун са Србима. Вели: „Ви добро знате и за ону народну: ’Једнога Влаха посади и погости за столом, а другога свежи у врећу и сједни на њега. Што ти онај мисли за столом, исто ти мисли онај под столом.’ Зато запамти и ово: С Влахом (тј. Србима), једи само

пола здјеле, а од пола здјеле, уби га здјелом по глави, јер ће и он тебе..“

И, напoкoн, у Госпићу, на великој скупштини, Миле Будак сасвим јасно обзнањује усташки план за потпуно истребљење Срба. Најављује: „Један дио Срба ћемо побити, други раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“ (*Isto*, str. 605).

План геноцида. План истребљења једног народа.

У истом духу говоре и други усташки предводници. Помињани министар др Милован Жанић, на усташком збору у Новој Градишки, указује на немогућност заједничког живљења римокатолика и православних унутар граница једне државе, по мерилима власти којој припада, па овако казује: „Усташе! Да знате: Ја говорим отворено: Ова држава, ова наша домовина мора бити хрватска и ничија више. И зато они који су дошли овамо, ти треба и да оду. Догађаји кроз столећа, особито ових двадесет година, показују да је ту сваки компромис искључен. *Ово има бићти земља Хрвајта и никој другоја, и нема тје мейоде коју ми нећемо као усташе ујошредити да начинимо ову земљу збиља хрвајском и да је очистимо од Срба, који су нас сјошине јодина ујрожавали и који би нас ујрозили јрвом зјодом. Ми тјо не тјајимо, тјо је јолићтика ове државе и тјо кад извршимо, извршићемо само оно штјо тјише у усташким начелима.* Нека се не заборави да ми имамо ван наших граница, у самој Америци, око 800.000 Хрвата, па нећемо тај јадни свијет који је ишао у Америку трбухом за крухом, јер га није имао у својој домовини, нећемо заборавити тај свијет. Тај свијет треба

да дође натраг и да овдје настани огњиште које ћемо очистити.“

Усташки министар правде др Мирко Пук, на збору у Крижевцима, 6. јула 1941. године, Србе назива пљачкашима, талогом и смећем са Балкана. По њему, није могуће да у једној држави заједно живе два народа, поготово да оба владају. Он понавља Будакову претњу Србима да се уклоне или поклоне, па, уз велико одобравање крвожедних усташа, ту поруку прецизира: „Или се уклоните из наше домовине милом, или ћемо вас истјерати силом“ (*Isto*, str. 606).

120 |

Високи усташки функционер др Младен Лорковић, касније министар спољних послова, на усташком збору у Доњем Михаљцу, 27. јула 1941. године, отворено изјављује да се хрватски народ „мора очистити од свих оних елемената који су за тај народ несрећа, који су му туђи и страни, који у том народу растварају његове здраве снаге, које су тај народ кроз десетљећа и стољећа гурали из једнога зла у друго“. Па онда прецизира: „То су наши Срби и Жидови“ (*Isto*, str. 607–608).

Савременик тих страшних догађања проф. др Виктор Новак резимира такве изјаве, па каже: „Овако готово сви одреда, усташки функционери, лаици, али и свећеници.“

Мобилишу се поданици, хрватски народ и сви који следе идеологију и власт усташке државе, да раде на истребљењу Срба и православља. На томе отворено агитује поготово поглавников бањалучки стожерник др Виктор Гутић; на свом путу кроз Босанску Крајину он шири мржњу према Србима, позива следбенике да крену у прогон православног народа

и шири језу терора. Где год дође, дочекује га римокатоличко свештенство и поздравља као тобожњег спасиоца читавог краја. У Санском Мосту он држи говор, најављујући прогон и потпуно истребљење Срба. Каже: „Нема више српске војске! Нема више Србије! Нема геца, наших крвопија, нестало је циганске династије Карађорђевића, а и код нас – ускоро – друмови ће пожељети Србаља, ал' Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове за потпуно истребљење. Не будите слаби ни спрам једнога. Држите увијек на уму да су то били наши гробари и уништавајте их гдје стигнете, а благослов нашег поглавника и мој неће вам узмањкати. Сваки који се за њих буде заузимао, постаје самим тим непријатељем хрватске слободе... Срби нека се не надају ничему, и за њих је најбоље нека се иселе, нека их нестане из наших крајева“ (*Isto*, str. 608).

Те претње, на лажима и мржњи засноване, биле су, у ствари, програм истребљења српског, православног народа. Показали су то догађаји који су уследили. Уследио је погром. Хапшење, сабирање и одвођење у логоре, масовно убијање уз бестијалну свирепост, прогони, покатоличавање...

Страдање православних Срба на подручју клерофашистичке НДХ било је таквих размера да је тадашњи високи чиновник Трећег рајха, односно немачког министарства спољних послова, Херман Нојбахер – специјални изасланик за Балкан (1940–1945) – у својим мемоарима записао да оно „спада у најужаснија масовна убијања светске историје“ (Nojbaher, 2007, str. 85).

Асимиловање и убијање Срба

Од самог почетка рата у Српску патријаршију почеле су да долазе вести о страдању српског народа и Српске цркве у окупираним крајевима Југославије, поготово у НДХ. Избеглице које су пристизале у Србију доносиле су вести о страховотама којима је српски народ био изложен у тим крајевима. Многи од њих били су очевици, веродостојни сведоци страшног крволоштва и насиља над Србима (*Izveštaj Svetog arhijerejskog sinoda*, 1991, str. 99). Канцеларија Светог архијерејског синода Српске православне цркве добила је задатак да од сваког свештеника који је избегао прибави извештај о догађајима које је он преживео и под каквим околностима је избегао. То је био једини начин да се Свети архијерејски синод и српско друштво обавесте о приликама и догађајима у крајевима изван Србије (*Isto*, str. 100).

На тај начин створио се огроман документациони материјал, који синодска канцеларија није могла да савлада, да га среди и обради, како би се јавности предочило све то страдање. Зато је Свети архијерејски синод 1941. године образовао посебну комисију – *Комисију за прикупљање њодајшака о страдању српског народа под окупацијом* – са задатком да прикупља грађу о страдању Српске православне цркве, односно српског народа у областима Југославије које су остале изван територије централне Србије и Баната. На челу комисије стајао је прота Радослав Грујић, истакнути историчар и професор Богословског факултета у пензији. Комисија је, према упутствима које је сама дала, прикупи-

ла 4.504 извештаја. На основу тих извештаја, сабирани су, упоређивани и систематизовани подаци, од којих су потом прављени скраћени извештаји и меморандуми. Већ до краја 1942. године, састављена су три меморандума Српске православне цркве о злочинима над Србима у НДХ. У трећем, по хронолошком реду, *Меморандуму*, на првим страницама, састављачи испишују: „У овом Меморандуму узето је у обзир само једно краће време, углавном од априла 1941. до средине 1942. по прилици. [...] Ово је први део материјала који дајемо до знања, ради привременог обавештавања. [...] По оцени избеглица и по гласовима с друге стране, приближан број побијених Срба – људи, жена и деце – у ’Независној Држави Хрватској’ износи до почетка 1943. године 700.000. Тачан број данас није могуће одредити“ (*Jevtić*, 1990, str. 21).

У *Меморандуму* се најпре говори о „првим прогонима и мучењима Срба“ и о „рушењу и уништавању њихових домова, цркава и насеља“ у НДХ, па се, између осталог, предочава: „У беснилу рушења и истребљења српског народа попаљене су хиљаде српских кућа, уништена цела села, целе општине, тако да у њима није остало ни живе душе. Посебно су рушене српске цркве и манастири...“ (*Isto*, str. 21–22).

У извештају Светог архијерејског синода, за прво послератно редовно заседање Светог архијерејског сабора СПЦ, од 27/14. марта 1947. године, о страдању српског народа у Хрватској констатује се: „Основна тачка унутрашњег политичког програма новостворене државе (НДХ) била је интегрално елиминисање са њене територије православног српског елемента, који

је овде представљао респектабилну мањину 2.403.998 душа, према укупном броју српског становништва од око 7.000.000“ (Izveštaj Svetog arhijerejskog sinoda, 1991, str. 97).

„Црквена влада“ у свом извештају затим наводи: „Масовним убијањима претходила су разноврсна најварварскија мучења, каквих Срби у својој историји никада ни од најсвирепијег непријатеља претрпели нису. Број људских жртава, које се нису ограничавале на пол и узраст, обухвата све друштвене слојеве и све категорије позива. Претходно је процењен на око 800.000 лица“ (Isto, str. 97–98).

Затим се у извештају Синода Српске цркве каже: „У овом генералном прогањању православног српског становништва истицали су се у појединим местима, било као организатори, било као непосредни извршиоци најсвирепијих злочинстава, католички парохијски свештеници и калуђери и калуђерице (већином фрањевци).“

Синод констатује да је „главни удар“ власти НДХ, „на Римокатоличку цркву ослоњене“, против Срба био „уперен против саме Српске православне цркве и њене организације“, а што се закључује и по великом броју убијених (више од 170) и протераних и избеглих (599) свештеника, без монаха. А онда се предочавају и материјална разарања: „Убијањем свештенства, рушењем и пљачкањем катедралних, градских, манастирских, сеоских св[етих] храмова, те епископских резиденција, зграда у којима су се налазиле епархијске црквене установе, парохијских домова, црквено-општинских зграда, манастирских конака, црквених ризница, архива и библиотека, па и најтежим актима скрнављења наших светиња,

ишло се очигледно за тим да се онемогући свака егзистенција и функционисање епархијских и локалних црквених власти на територији новостворене Хрватске државе, а омогући акција на католичењу и унијаћењу православних Срба“ (Isto, str. 98).

Затим Синод Српске цркве записује: „Да је овако плански смишљена и систематски спровођена акција против Српске православне цркве и народа била базирана на претходном споразуму са римском куријом излази јасно из једног акта Конгрегације за Источну цркву у Риму, од 17. јула 1941. године, упућеног загребачком надбискупу, као председнику конференције хрватских бискупа. Овај акт садржи, наиме, по став Ватикана веома карактеристичне пасусе, као на пр[имер] да у Риму очекују велике успехе 'на обраћању неуједињених (тј. православних Срба у Хрватској) у покорност папи, да је захвална загребачком надбискупу на успесима у досадашњој његовој акцији на покатоличавању Срба, подстичући уједно њега и подручне бискупе да наставе свој рад у започетом правцу за правилан развој католицизма, 'пошто сада постоје толике наде за обраћање несједињених'" (Isto, str. 98–99).

У Српској патријаршији указују на то да је овај акт састављен у Риму након посете поглавника хрватске државе др Анте Павелића римском папи, у доба када су српски народ и Српска православна црква били стављени ван закона, а „несумњиво је проистекао као логична последица те посете, и приликом исте посете поднесеног папи исцрпног извештаја о унутрашњим приликама у Хрватској држави, те о смерницама

хрватске унутрашње политике у садашњости и будућности“.

Након те посете и пристиглог акта Конгрегације, уследила је појачана акција на покатоличавању Срба православне вере. У „Бискупској тискарни“ у Ђакову штампан је летак, потом растуран међу православним Србима у Славонији и Срему, којим се они позивају да приђу Римокатоличкој цркви. Притом се Срби упозоравају да ће једино на овај начин „моћи остати у својим домовима“, да „даље неће бити прогањани и убијани“, и, тобоже, на тај начин, „осигураће спас својих душа“. Резултат ове акције био је такав да је око 240.000 православних Срба прешло у римокатоличку веру (*Isto*, str. 99).

Неканонско оснивање Хрватске православне цркве

Синод Српске цркве записује да се илегална хрватска влада није задовољила учињеним, пошто „извршивши задатак да, према свом програму, једну трећину Срба поубија“, није сасвим остварен други циљ, да се једна трећина Срба примора на одлазак преко Дрине, у Србију; нити је у довољној мери остварен трећи циљ, да се једна трећина Срба покатоличи и поунијати, па је предузет нови задатак: да се „остатак православних Срба постепено лиши његовог народног обележја стварањем нове православне автокефалне цркве искључиво хрватског карактера“ (*Isto*, str. 99).

Није прошло ни месец дана од оснивања НДХ, а њен поглавник Анте Павелић већ 3. маја

1941. године издаје *Законску одредбу о њријелазу с јегне вјере на грѹиу* (*Narodne novine*, br. 19, od 5. 5. 1941), којом је поједностављен поступак промене вере (Јанјић, 2018а, str. 692). Те прве ратне године забележена су утркивања римокатоличких свештеника ко ће од њих више Срба превести у римокатолицизам. Један од разлога за покатоличавање био је и тај да се вештачки повећа број Хрвата за милион или више душа (Prodić, 2020, str. 33–34) На тај начин, с једне стране, јача хрватски (римокатолички), а, с друге стране, слаби српски (православни) фактор.

Иако су били масовни преласци из православне у римокатоличку веру, усташке власти почетком 1942. године увиђају да њихова верска политика не даје сасвим жељене резултате. Јер, примећено је да многи Срби неискрено прелазе у римокатоличку веру, из страха за сопствени живот и живот своје породице, из страха од усташког терора (Јанјић, 2018а, str. 693). Зато долази до промене плана у асимиловању и уништавању Срба, и разградње организације Српске православне цркве на подручју НДХ. Поглавник Анте Павелић 3. априла 1942. године издаје *Законску одредбу о оснивању аутокефалне Хрватске православне цркве*, а онда, на основу тога, 5. јуна исте године, бива проглашен *Устав Хрватске православне цркве*.

Сазнавши за тај чин, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, на својој седници 30/17. априла 1942. године, поступак оснивања те тобожње „цркве“ оглашава као „незаконит и противканонски“ (*Isto*, str. 693–694).

Усташке власти истрајавале су на томе. Покушавале су да нађу неког угледног српс-

ког православног монаха који би стао на чело „аутокефалне Хрватске православне цркве“. У Загреб из Сарајева, с циљем да се приволи да стане на чело те квазицрквене творевине, доведен је млади јерођакон Варнава (Настић), који је уживао углед и међу Србима, и међу Хрватима и муслиманима. Али, он је то отворено и одлучно одбио (Janjić, 2018, str. 19–21).

Потом су усташке власти приволеле руског емигрантског архијереја, бившег архиепископа јекатеринославског и новомосковског Гермогена да се стави на чело тзв. Хрватске православне цркве, с дужношћу митрополита загребачког. Он је устоличен у Загребу 7. јуна 1942. године. Након тога, Свети синод Руске заграничне цркве искључио је Гермогена из свог састава, осудио његов поступак и ставио га под забрану свештенодејства, али се он на то није обазирао. Две године касније, 15. августа 1944, Гермоген и изасланик румунског патријарха митрополит Висарион Пују, у Свето-преображенском храму у Загребу, хиротонисали су Спиридона Мифку, кога је усташки поглавник Анте Павелић именовao за епископа сарајевског (Janjić, 2018a, str. 694).

Српски православни народ је знао и осећао да та квазицрквена организација нема канонско утемељење и да у њој не може наћи спасење душе, па она, са тек неколико проблематичних свештеника, није могла да има неку значајнију улогу нити да заштити православни народ од страдања. И даље су чињени злочини над Србима, и даље су православни превођени у римокатоличку веру, а и даље је постојао „Уред за рушење православних цркава“ (Kašić, 1971, str. 203).

Трагови масовних злочина

Српска православна црква на подручју НДХ већ на почетку рата је обезглављена. Од осам епархија, само једна (Зворничко-тузланска), у току рата, имала је у активној служби свог архијереја. Тројицу епархијских архијереја – митрополита дабробосанског Петра, епископа горњокарловачког Саву и епископа бањалучког Платона – хрватске усташе свирепо су убиле још на почетку рата 1941. године. Митрополит загребачки Доситеј, заједно са својим ђаконом, ухапшен је истог дана када је проглашена клерофашистичка НДХ; у загребачком затвору је пребијан, мучен и злостављан; тако измрцвареног, 8. маја 1941. допремили су до железничке станице и убацили у воз за Београд; од последица тог пребијања у Загребу, преминуо је у Београду 13. јануара 1945. године. И епископа захумско-херцеговачког Николаја усташе су претукле и протерале у Србију; умро је у Сокобањи 26. марта 1943. године. Епископа далматинског Иринеја, на основу хрватских оптужби да је енглески агент, ухапсили су Италијани (с обзиром на то да је његово епископско седиште у Шибенику било у италијанској окупационој зони) 8. новембра 1941. и нешто касније га одвели у интернацију у Италију. Викарног епископа сремског Валеријана рат је затекао на лечењу у Сплиту, где је после краћег времена преминуо (Janjić, 2018a, str. 23–24).

Наставило се са урушавањем целокупног организма Српске православне цркве.

По завршетку рата, 10. јула 1945. године, Свети архијерејски синод у Загреб је упутио до-

тадашњег викарног епископа моравичког Арсенија. Он је преузео дужност администратора чак четири епархије: Загребачке, Горњокарловачке, Пакрачке и Далматинске.

Након што се упознао са стањем на терену, владика Арсеније извештава Синод: „Епархије Загребачка и Пакрачка [су] јако опустошене: многе цркве су порушене, а оне које су преостале опљачкане. Има намесништава у којима није остала читава ниједна црква. По појединим местима истребљено је по 50–80% Срба. Свештеници, уколико их је преостало у животу, вратили су се на своје парохије и отпочиње се с великим тешкоћама обнављање црквеног живота: постављени су по намесништвима архијерејски намесници, примају се на траг у православље они који су били приморани да пређу у римокатолицизам, обнављају се поједине црквене општине и постављају привремена повереништва; где је то могуће, оспособљавају се цркве за богослужења, али с великим тешкоћама“ (*Izveštaj Svetog arhijerejskog sinoda*, 1991, str. 119–120).

Свети архијерејски синод Српске православне цркве у Извештају о свом раду од 1941. до 1946. године, поднетом Светом архијерејском сабору за његово прво послератно редовно заседање, у мају 1947. године, о ратном страдању Горњокарловачке епархије овако извештава:

„У Епархији горњокарловачкој пре рата је било 220 цркава и капела. Од тога је срушено и попаљено од усташа, казних експедиција и услед ратних операција 188. Остало је у целој епархији само 23 цркве и 9 капела, али и оне су оштећене, нарочито је скоро у свима унутрашњост оштећена. Црквених утвари и

књига има само у Српским Моравицама и у Карловцу.

Једини манастир у овој епархији – Гомирје срушен је и спаљен. Земљиште и све манастирско добро у своје руке узеле су усташе 1941. године. Шума је посечена. Све су манастирске зграде спаљене и срушене. Манастир ни данас не ужива ни земљишта, ни шуме. [...]

Пре рата било је у Епархији горњокарловачкој 157 свештеника. Од њих је убијено 70 свештеника, док их је 86 остало у животу. Од тих 86 до краја 1945. године вратило се у Епархију само 17 свештеника, и то 16 мирских, 1 јеромонах и један мирски привремено примљен из Далматинске епархије...

Лика, Кордун и Банија су јако порушени. У срезовима Оточац, Бриње, Огулин, Глина, Костајница, Двор на Уни и Бос. Крупа уништено је преко 50% српских кућа, а у срезу Грачац преко 70%. У срезовима пак Лапац, Удбина, Кореница, Госпић, Перушић, Слуњ, Војнић, Вргин-Мост, Бихаћ и Цазин порушено је и попаљено преко 90% српских кућа.

Црквене општине су сопственици својих земљишта само у земљишним књигама. Уложне књижице неких црквених општина отеле су усташе и новац подигле. Преостале уложне књижице се морају, према новом закону, амортизовати, те ће те суме бити минималне.

Епархија горњокарловачка крајем 1940. године имала је 449.000 православних душа. Од тога броја је много света побијено, умрло од тифуса и других болести и изгинуло у борбама. Један део народа се сели у Срем, Банат и Бачку. До краја новембра 1945. иселило се око 60.000

душа. Ако се емиграција заустави, у Епархији би било отприлике око 240.000 душа. Дакле, око половине од оног броја из 1940. године. Нема парохије где усташе нису убиле бар 200 особа, већином одраслих мушкараца, а има места где су побили по 1.000–1.300 (Црквени Бок, Дубица, Бос. Добро Село), по 1.500 (Чемерница, Дивосело), па и по 2.000 (Плашки). Кад се покупе сви подаци, слика Епархије биће још потреснија и болнија.

Само у 20 парохија постављена су привремена повереништва. Поред тога је за црквену општину у Карловцу ОНО поставио комесаријат од 2 лица, а за секретара поставио једну женску. У осталим црквеним општинама нема ни свештеника нити какве црквено-општинске управе“ (*Isto*, str. 120–121).

О затеченом стању у Зворничко-тузланској епархији Синод извештава:

„Народ је у Зворничко-тузланској епархији, нарочито у источним крајевима, много страдао, села су попаљена, куће порушене; може се путовати по читав сат а да се на путу нико не сретне и не види. Свештенство је у овој епархији јако проређено: усташе су убиле 27 свештених лица, Немци 2, четници 1, партизани 10; у интернацији у Немачкој су умрла 2, за време рата је умрло 9, осуђено на казну 2, у затвору се налазе 3 – свега 56, што значи да је свештенство управо преполовљено.

Потпуно су срушене 3 цркве, а многе су оштећене и оскрнављене; црквене одежде, утвари и књиге уништене; парохиски домови неки попаљени, неки порушени, неки оштећени. Манастирски конаци су попаљени или толико

оштећени, да се без темељне поправке у њима неће моћи становати. Манастирске шуме су посечене и девастиране, манастирски намештај разнешен и упропашћен, живо благо отерано и поклано.“

По завршетку рата Свети архијерејски синод о приликама у Дабробосанској епархији исписује:

„Кад су Немци и усташе избачени из Босне, Његово преосвештенство епископ зворничко-тузлански г. Нектарије, администратор Епархије дабробосанске, посетио је први пут Сарајево (од 27. јуна до 5. јула)... На Видовдан, у Сарајевској саборној цркви, отслужио је Архијерејску литургију и одржао парастос погинулима за веру и отечество. Пре Литургије извршено је Мало освећење цркве, јер се у Саборној цркви није служило од почетка рата, изузимајући време док је у Сарајеву био Спиридон Мифка.

Стање у Епархији дабробосанској, у поређењу са другим епархијама Босне и Херцеговине, задовољава. Архива Црквеног суда и митрополитова је потпуно сачувана, библиотека, намештај чак и посуђе у Митрополији углавном су сачувани.

Али, и у овој епархији народ је доста страдао, особито у источној Босни и Санцаку. Страдао је и велики број свештеника. Усташе су убиле 11 свештеника, Италијани 2, партизани 7; у затвору се налазе 4 свештеника, док је за време рата умрло 8 свештених лица“ (*Isto*, str. 121).

Предочавајући затечено стање у Захумско-херцеговачкој епархији, Синод извештава Сабор да у згради епископије „није ништа остало: намештај, архива, библиотека – све је раз-

несено и уништено“, а да се по завршетку рата ту уселила ОЗНА (Одељење за заштиту народа – контраобавештајна служба). Затим се каже:

„Српски живаљ у Херцеговини је много страдао и материјално сасвим посрнуо, особито у градовима. [...] Некада богата црквена општина мостарска није више у стању да плаћа црквењака и звонара. Ништа није боље ни са осталим црквеним општинама у Епархији.

У овој епархији свештенство је сасвим проређено. Од 67 свештеника оба реда, колико је Епархија некада имала, налазило их се у месецу јуну 1945. на лицу места свега 9, од којих су тројица толико остарили и онемоћали да им је потребан помоћник, а један је постао министар у влади за Босну и Херцеговину.

Манастири су потпуно упропашћени или попаљени, намештај разграбљен“ (*Isto*, str. 122).

О стању у којем се по завршетку рата нашла Бањалучка епархија, Синод извештава:

„Религиозни живот православног живља у Епархији бањалучкој, као и у великом делу НДХ, био је за време окупације и усташког терора у својој спољашњој манифестацији паралисан, јер је све свештенство било изгнано. Ретку појаву свештених лица из редова НОВ или из четничких одреда народ је дочекивао са сумњом да су то у истини свештеници, па им није радо примао вршење свештенодејстава, нити је ова од њих тражио. Али, премда због

усташког терора и није могло бити испољавање религиозног живота, православни живаљ није престао бити дубоко побожан и одан својој Цркви. Његово унутрашње религиозно настрojeње избило је тек приликом појаве његовог свештенства које се враћало из изгнанства. Свет је плакао при сусрету са свештеником и не да му је љубио само руку, него и свештеничку хаљину.

Захваљујући томе што је свештенство благовремено отерано у Цапраг^[2] и после пребачено у Србију, Епархија бањалучка имала је само 5 свештеничких жртава (4 од усташа и 1 од Немаца). Поред тога, у избеглиштву је умрло 13 пароха. У Епархији има 107 пароха. У току 1945. године вратило се 58 пароха, а остало у Србији још 8. Поред тога, не зна се за боравиште 8 свештеника, а из заробљеништва се није вратио 1 свештеник... Задовољство народа што види свештенике у својој средини јесте појава која је пружила основни услов да се пароси осете морално јаки. Истина, то није свуда; у намесништвима бос[анско] дубичком, бос[анско]новском и јајачком, која су била поприште непрекидне акције, народ је мање загрејан за цркву, а особито омладина. [...]

Потпуно је порушено 20 цркава. Делимично је порушено и за службу онеспособљено 11 цркава. Антимиса, утвари, одежде и књиге углавном су уништени и тешко се где може наћи што од потребних за цркву утвари.

[2] Логор Цапраг, усташки концентрациони логор, код Сиска, где су на почетку Другог светског рата довођени углавном свештеници Српске православне цркве и чланови њихових породица, а касније и остали Срби, одакле су депортовани у Србију. Логор је постојао од јула до септембра 1941. године. Наместо протераних православних свештеника, довођени су и постављани римокатолички свештеници.

Многи парохиски домови су порушени и попаљени, а већина је без поправке неупотребљива. Обе цркве у Бањалуци су срушене и богослужење се врши у једној већој просторији митрополијске зграде, која је претворена у капелу и 16. децембра 1945. године освећена. Сама Митрополија је била доста оштећена, али је заузимањем Округног НО оправљена. Архива, библиотека, и стовариште богослужбених књига сарајевског издања су уништени.

Пре рата Епархија је бројала 416.000 православнодушних душа. Према још непотврђеним подацима, у Епархији је страдало око 100.000 лица т.ј. 1/4 становништва...“ (Izveštaj Svetog arhijerejskog sinoda, 1991, str. 122–123).

Клерофашистичка НДХ окупирала је и Срем у Србији, према црквеној администрацији, подручје Архиепископије београдско-карловачке. О овде затеченом стању Синод извештава највише црквено тело:

„У Срему је затечено 28 порушених, а 62 оштећена храма, не рачунајући манастире. Порушено је 23, а оштећено 56 парохијских домована. Порушени су и храмови и конаци манастира Кувеждина, Гргетег, Хопова, Бешенова, Јаска и Раковца. Порушен је још храм манастира Мале Ремете и конаци манастира Фенека. У манастирима Шишатовцу, Великој Ремети и Привиној Глави и храмови и конаци су делимично порушени. Мање су оштећени једино манастири Врдник, Крушедол и Беочин. [...]

Парохијским сесијама не рукују црквене управе, нити манастирске управе манастирском земљом, јер је и једну и другу земљу народ скоро сву самовласно приграбио и међусобно поделио

и пре Закона о аграрној реформи. Једино у два-три случаја црквена тела су била у могућности да своју земљу издаду у закуп и добију припадајући део у новцу и натури.

У манастирима Беочину, Јаску, Привиној Глави, Кувеждину, Малој Ремети и Фенеку налази се по један или два свештенмонаха, који су унеколико примили управу над манастиром, и станују у једној собици манастирског конака, пошто су остала одељења од месних власти. У манастир, пак, Шишатовац, Крушедол, Велику Ремету, Гргетег, Хопово, Врдник, Раковац и Бешеново не могу монаси ни да се приближе, него се налази по један од њих у неком оближњем селу, где му је дата парохија на опслуживање.

Стање затечено у Срему било је више него очајно и у духовном погледу. У појединим местима народ је сасвим био изгубио интерес за веру и цркву. Настојањем свештенства које се вратило, прилике су се у том погледу касније измениле на боље...“ (Isto, str. 118).

Епископу Арсенију, како је већ речено, поверена је на администрирање и Далматинска епархија. Према његовом извештају од 9. октобра 1945. године, „стање Српске православне цркве и српског народа у Далмацији боље је него у Лици, на Кордуну и Банији.“ То је због тога што је Далмација била под италијанском окупацијом.

Владика извештава црквене власти у Београду: „Италијани су чинили доста зла српском народу, али, ипак, ту усташе нису дошле до изражаја, те није било оних масовних покоља Срба као на територијама где су били на власти само

Хрвати. Нажалост, доста далматинских Срба погинуло је у међусобној борби. Рачуна се да је у Далмацији убијено или погинуло у борбама око 10 одсто српског становништва.

Пре рата у Епархији далматинској било је око 50 свештеника; 20 од њих је убијено, 10 је отишло у иностранство, а у Епархији је остало њих 20, те на сваког свештеника долазе две-три парохије.

У Шибенику је Саборна црква тешко оштећена од бомбардовања, те се служи у гробљанској цркви. У Сплиту се и даље служи у једној дворани, пошто је катедрала остала недовршена. У Задру је порушена од бомбе капела која је била везана са црквом, али су, благодарећи једном римокатоличком канонику, сачуване готово све утвари и драгоцености. У Книну је од бомбардовања порушена црква. Спаљена је црква у с. Брибиру. Остале сеоске цркве остале су неоштећене.

Манастир Крка је потпуно сачуван. Манастир је особито за време велике глади чинио много добра народу. Друга два манастира, Крупа и Драговић, су оштећена и у њима до доласка Његовог преосвештенства епископа г. Арсенија није било никога. Настојатељ манастира Крупе је погинуо, а настојатељ ман. Драговића је осуђен на 10 година присилног рада. Његово преосвештенство је поставио једног монаха за администратора парохије близу Драговића, а другог близу Крупе, како би истовремено водили бригу и о манастирима..." (*Isto*, str. 126–127).

По завршетку Другог светског рата, југословенске комунистичке власти, наметајући политику „братства и јединства“, која је подразумевала прикривање чињеница трагичне

прошлости, прикривање истине, избегавале су да обелодане размере ратног страдања изазваног „братоубилаштвом“, па и број уништених и оштећених православних црква и других црквених здања. А у једном материјалу поверљиве природе, пошто је био намењен само за интерну употребу, Државне верске комисије, 25. новембра 1963. године, наведено је да је у рату сасвим уништено или озбиљно оштећено 774 црквених објеката (црква 665, манастира 37 и капела 72). Од тога, само на подручју тадашње Социјалистичке Републике Хрватске (дакле, без Босне и Херцеговине и других области које су биле запоселе усташе) у рату је порушена 341 црква... (Perić, 1991, str. 7).

Једна од посебно упечатљивих слика страдања српског православног народа везана је за Цркву рођења Пресвете Богородице у Глини. Ту је у два наврата, крајем јула и почетком августа 1941. године, према проценама истраживача, убијено око 1.700 Срба, од којих је нешто више од хиљаду, заједно са породицама, на позив усташких власти, дошло на наводно покрштавање, на покатоличење.

Након месец дана, усташе су срушиле храм (из 1826. године) у којем су извеле те масовне злочине. По завршетку рата, припадници новог државног, комунистичког поретка иницирали су уклањање остатака срушене цркве, наводно зарад изградње одговарајућег спомен-обележја. Кад је то учињено, отпочело је одуговлачење с изградњом меморијала посвећеног жртвама умореним у глинској цркви. На црквишту 1972. године изграђен је спомен-дом који је имао функцију локалног дома културе, с различитим

културно-забавним садржајима. Крајем осамдесетих година двадесетог века поново је покренута иницијатива за изградњу спомен-обележја с уклесним именима жртава уморених у глињској цркви. Спомен-обележје завршено је крајем јула 1995. године, а већ почетком августа извршен је нови погром над српским народом, па је оно, тек што је подигнуто – порушено. Након тога је и Спомен-дом преименован у – Хватски дом! (Ћалија, 2021, стр. 7)

Закључак

130 |

Независна Држава Хрватска – кроз речи њених челника, а што је било видно и кроз само деловање – свој усташки покрет темељила је на римокатоличкој вери. Од самог настанка НДХ увиђа се да она и Римокатоличка црква на том подручју делују – у садејству. А сагласност међу њима била је приметна и у речи и у делу (чињењу или нечињењу) првог човека Римокатоличке цркве у Хрватској, надбискупа загребачког Алојзија Степинца.

Сам усташки план и програм убијања, прогона и покатоличавања Срба, подразумевао је и акцију Римокатоличке цркве. Јер, „покатоличавати“ може само неко ко је у тој служби. Кроз јавно истицану парољу, упућивану српском народу у НДХ – *или се њоклони, или се уклони* – од Срба је захтевано или да се духовно покоре, или да физички нестану. Покорност, која по природи својој подразумева духовно „повијање“ и „сламање“, првобитно је покушавана да се издејствује покатоличавањем, а кад то прозелитистичко дело није дало очекиване резултате, настојало се да се она издејствује кроз неканонски, на нецрквени начин створену „Хрватску православну цркву“.

Из тог разлога радило се на разарању организације Српске православне цркве на подручју НДХ, такође и на уништавању и убијању односно на уклањању Српске православне цркве са тог подручја.

Сходно таквим акцијама, Српска православна црква у току Другог светског рата највише је страдала на подручју клерофашистичке НДХ.

References / Литература

- Čalija, J. (2021, July 29). The Remembrance of Eight Decades from the Slaughter in Glina Church. *Politika*, p. 7. [In Serbian]
- Decree on the Conversion from One Religion to Another (1941, May 5). *Narodne novine*. [In Serbian]
- Janjić, J. (2018). *The Light Bearer in the Dark: Holy Confessor Varnava (Nastić)*. Belgrade: J. Janjić. [In Serbian]
- Janjić, J. (2018). *Serbian Church in Communism and Post-Communism (1945–2000)*. Belgrade: Novosti. [In Serbian]
- Jevtić, A. (1990). "Great Martyrdom of Jasenovac". In: *In Eternal Memory of Jasenovac – the Place Covered in the Blood of the Innocent 1941/1985/1991: Memorial on the fiftieth Anniversary of the great martyrdom of Jasenovac and the seventh anniversary of the consecration of the rebuilt Church of the Nativity of St. John the Baptist, the memorial temple in Jasenovac* (21–22). Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve. [In Serbian]
- Kašić, Lj. D. (1971). Serbian Church in the So-Called Independent State of Croatia. In: *Serbian Orthodox Church 1920–1970* (203). Belgrade: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve. [In Serbian]
- Novak, V. (1986). *Magnum Crimen*. Beograd: Nova knjiga. [In Serbian; Croatian]
- Perić, D. (1991, May 15). Legalization of Theft. *Pravoslavlje*, p. 7. [In Serbian]
- Prodić, S. (2020). *Retrofuturism of the Croatian Orthodox Church*. Jagodina: Gambit. [In Serbian]
- Serbian Church in World War II – the Report of the Holy Synod (1941–1946) (1991). In: Atanasije, Bishop of Banat (ed.) *Serbia and Comments for 1990/91* (97–100; 118–123; 126–127) Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog. [In Serbian]
- Živković, N. (ed) (2007). *Serbs in Hermann Neubacher's Memoirs*. Belgrade: Jasen. [In Serbian]

Jovan Lj. Janjić

Institute for Political Studies

Belgrade (Serbia))

Suffering of the Serbian Orthodox Church In the Independent State of Croatia

Summary

132 |

The church is a spiritual institution in which a believing man fulfills his spiritual needs and, accordingly to that, he builds his spiritual being. The church consists of the clergy and the believing people. Without a faithful people there is no Church. And therefore, everything that concerns the Church concerns the faithful people; and vice versa, all that concerns the faithful people, it concerns the Church.

In the territory of the clero-fascist Independent State of Croatia (NDH), persecution, terror and killing were burned and the people and the Church. Serbs were killed not only because they were other nations, because of their national being, but also because they have different faiths, because of their spiritual being. They were killed both because they are Serbs and because they are Orthodox.

The Ustasha program itself points to this, publicly declared through the words of the leader of the Ustasha state. Genocide Ustasha program in relation to the Serbs - to kill one third, to expel one third, and to one third converted to Catholicism - a clear reference to the planned activities to make Serbs both spiritually and physically kill. If a person's faith is attacked, if it is reckoned with the fact that a person will be induced or forced to renounces his faith in order to accept someone else's, then that is spiritual killing - killing a man as he is was until then. This was precisely the goal of the forced Catholicization of Orthodox Serbs in the NDH.

It was done according to the declared Ustasha program. And for the sake of its greatest possible achievement, the Serbian Orthodox Church was particularly under attack

Keywords: Independent State of Croatia (NDH), Roman Catholic Church, genocide, Serbian people, Serbian Orthodox Church

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 343.819.5(497.13)"1941/1945"(049.32)

341.322.5(497.13)"1941/1945"(049.32)

Осврт

Примљен: 05.08.2022.

Прихваћен: 22.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39511

Скривени Холокауст – документи, тумачења и сведочења

Сажетак: Студија *Јасеновац – Аушвиц Балкана* на једном месту обједињује бројне документе, тумачења и сведочења о злогласном систему логора на територији тадашње Независне Државе Хрватске. Иза овог дела, уједно првог тома трилогије, стоји име проф. др Гидеона Грајфа, израелског историчара и универзитетског професора, експерта за изучавање Холокауста, нарочито познатог у светским оквирима по истраживањима везаним за Аушвиц. Посебно је значајан рад аутора и његових сарадника управо на компарацији два синонима зла, где се на адекватан начин може видети размера онога што је неупоредиво мање видљиво у планетарним оквирима, са оним што је постало централна тачка сећања на Холокауст, уз наглашавање специфичности логора Јасеновац и давање ширег контекста кроз друге сегменте. Ово дело подстиче на размишљање и доприноси култури сећања, чиме се испуњава морална обавеза према жртвама, што истиче и ауторски тим.

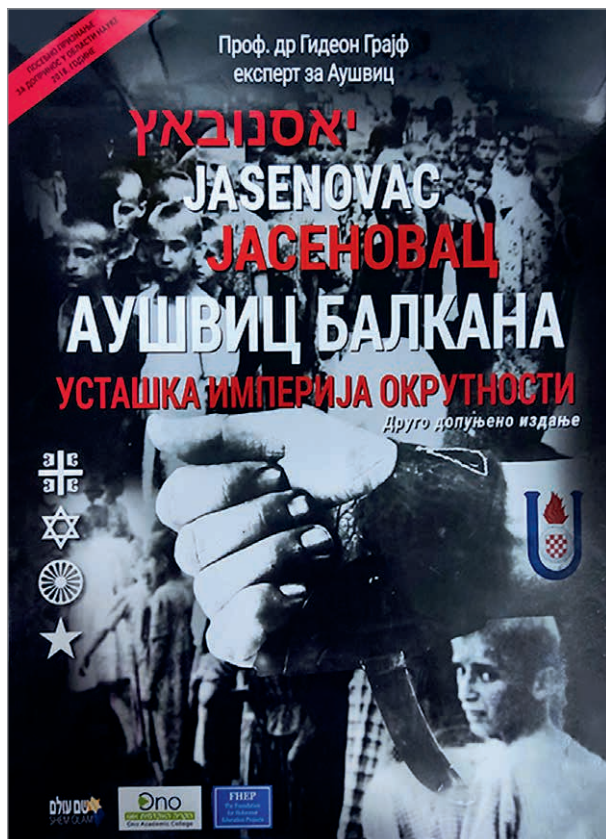
Кључне речи: Јасеновац, Аушвиц, Гидеон Грајф, геноцид, Холокауст

Када се спомене Јасеновац, иако дуже постоји као географски појам, далеко је познатији као историјски појам из четрдесетих година прошлог века – по стравичним злочинима и геноциду на том простору током Другог светског рата. Управо као таква тема и данас је предмет занимања како историчара тако и шире јавности, а с времена на време постаје и део медијске агенде, кроз обележавање годишњица, културне продукте, али и у контексту дневнополитичких садржаја. И, без обзира на све до сада

речено, остао је предмет одређених спорова, лицитирања бројем жртава и слично, па тако и покушаја ревизионизма.

Ради подсећања на старе и изношења нових факата, осам деценија по формирању злогласног система логора (основан у августу 1941, а расформиран у мају 1945. године) на територији тадашње Независне Државе Хрватске, објављено је друго, допуњено издање мултидисциплинарне студије *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, на близу 800 страна, уз бројне

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

фотографије и друге визуелне елементе, као и базу библиографских података за даље истраживање^[2] (Greif, 2021). Иза ове књиге стоји име проф. др Гидеона Грајфа (*Gideon Greif*), док су издавачи Институт за Холокауст „Шем Олам” (Израел), Академски колеџ „Оно” (Израел) и Фондација за пројекте едукације за Холокауст

у сарадњи са Пољским пројектом за рестаурацију јеврејских гробаља – *FNEP* (САД), као и „Књига комерц” за Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Македонију и Србију. Уједно, ова књига је део трилогије о страдању у Јасеновцу др Гидеона Грајфа, а у друга два тома је детаљнија пажња посвећена одређеним сегментима – „Усташко коначно решење пре нацистичког коначног решења” и „Алојзије Степинац, усташки викар: Покрсти се или умри – 101 разлог зашто не може бити светац” (Greif, 2020a; Greif, 2020b).

Ауторитет Гидеона Грајфа

Већ сам наслов првог тома, који је у фокусу овог осврта, говори о застрашујућим размерама злочина у Јасеновцу, свакако и као лакша идентификација односно разумевање на глобалном нивоу за људе којима су непозната или недовољно позната дешавања са ових простора из средине прошлог века, имајући у виду да је Аушвиц најзлоглашенији нацистички концентрациони логор у Другом светском рату, симбол Холокауста. А, управо је Грајф, израелски историчар и универзитетски професор, експерт за изучавање Холокауста, нарочито познат у светским оквирима по истраживањима везаним за Аушвиц. По сведочењима преживелих Јевреја из Аушвица, припадника „Радних одреда”, настала је његова књига *Плакали смо*

[2] Прво издање, *Јасеновац – Аушвиц Балкана. Усташка империја окрутности*, добило је посебно признање за допринос у области науке на 63. Међународном београдском сајму књига 2018. године. (в. <https://www.politika.rs/sr/clanak/414223/Najbolji-izdavaci-Prometej-i-Sluzbeni-glasnik> (приступљено 5. 8. 2022. године)

без суза, која је инспирисала мађарског режисера Ласла Немеша за филм *Шаулов син*, који је добио награду Америчке филмске академије „Оскар“ за најбољи страни филм 2016. године, као и бројна друга филмска признања (Greif, 2020c). Такође, овај признати научник, који се последњих година посебно посветио истраживању догађаја на овим просторима, први је међу концентрационе логоре за истребљење додао Јасеновац и Мали Тростенец, поред шест раније класификованих: Аушвиц, Хелмно, Треблинка, Собибор, Мајданек и Белзец.

У свом залагању за очување колективног памћења и значај студија сећања, између осталог, рекао је:

– Истина о Јасеновцу је од суштинског значаја за нашу генерацију и за генерације које долазе. Протест против истине о Јасеновцу, који је био један од најсуровијих логора за уништење у Другом светском рату, чини неправду жртвима, јер не може се „протестовати против историјских чињеница“. То је као да поново убијамо жртве и као да оправдавамо усташке злочине против човечности.

У ауторском тексту за дневни лист *Политика*, објављеном 17. фебруара 2021. године под насловом „Морамо бити глас невиних жртава Јасеновца“^[3] одакле је претходни цитат, Грајф истиче и опасност покушаја ревизионизма:

– Историјске чињенице не могу бити ствар никаквих „преговора“ нити предмет некакве „договорене историје“. Историјске чињенице су прецизне и не могу бити предмет политизације или неке дневне политике или прања ратних злочина из Другог светског рата;

– Ревизија историје не може се вршити. Јасеновац се заиста догодио. Аушвиц се заиста догодио. Стога морамо уложити све напоре да документујемо злочине које су починили немачки нацисти и усташе.

| 135

Против фашистоидних идеологија нацизма, фашизма и усташтва

Суштина таквог става се налази и на уводним странама књиге *Јасеновац, Аушвиц, Балкана*, у поруци на три језика (српском, хебрејском и енглеском)^[4] уређивачког одбора:^[5]

[3] <https://www.politika.rs/scc/clanak/473126/Moramo-biti-glas-nevinih-zrtava-Jasenovca> (приступљено 05.08.2022. године)

[4] За превод сегмената везаних за хебрејски језик заслужни су Савез јеврејских општина Србије и Душица Стојановић-Чворић, а за енглески и српски језик Хана Познановић.

[5] У одбору уредника, по подацима из импресума, нашли су се: проф. др Това Хартман, декан Академског колеџа „Оно“, Киријат Оно (Израел); др Давид Битон, експерт за јудејске студије (Израел); др Шимон Азулај, експерт за студије Холокауста (Израел); др Хаим Коен, форензички антрополог, Национални институт за форензичку медицину (Израел); проф. др Норјуки Иноуе, студије права, проректор, Универзитет у Кобеу (Јапан); проф. др Кијомитсу Јуи, социолог, Универзитет у Кобеу (Јапан); Ави Мизраки, извршни директор, *FHEP* (САД); Кетрин Горсач, *FHEP* (САД); Мирко Галасо, историчар (Италија); Кнут Фловик Торесен, историчар (Норвешка); Шимел Стефан Краковски (бивши директор архиве „Јад Вашема“); Роуз Стивенсон Гуднајт, потпредседник „Викимедије“, потомак др Давида Албале (САД); проф. др Израел Хершковиц, експерт за анатомију и форензичка испитивања (Израел). Такође, као почасни

– Ова књига није уперена ни против једног народа, религије ни државе, већ против фашистичких идеологија нацизма, фашизма и усташтва. Циљ ове књиге јесте да пробуди свест човечанства о потреби супротстављања свакој расној, религијској и идеолошкој искључивости и повреди људских права. Универзална декларација о људским правима је цивилизацијско достигнуће човечанства у коме су садржане универзалне вредности свих народа света. Порицање злочина је злочин! Овом књигом дижемо глас против ревизионизма злочина у Другом светском рату и сви заједно бранимо универзалне вредности човечанства!

Настављајући увод, Грајф је нагласио да је „Јасеновац дуго времена био сакривени Холокауст” и образложио шта га је додатно подстакло на истраживање и гласан став:

– Као експерт за Аушвиц који је посветио четрдесет година свог живота борби против неонацизма и порицања Холокауста, дубоко сам био забринут и шокиран покушајима садашње хрватске власти да умање пуни обим злочина усташког нацистичког режима током Другог светског рата и покушаја да се бруталности прекрију заборавом (Greif, 2021, str. 11). Нарочито је забрињавајући пораст неоусташтва у срцу Европе.

После више примера из прошле деценије које је навео у прилог том ставу, додао је и следеће:

– Као историчар и потомак преживелих из Холокауста, ја дижем свој глас против баука неонацизма који данас прети Европи, нарочито против најбруталнијег и најозлоглашенијег хрватског усташког неонацизма. Ова књига је посвећена мојем пријатељу, историчару при „Јад Вашему”, Менахему Шелаху, који је био највећи експерт за истраживање Холокауста у бившој Југославији и који је нарочиту пажњу посветио јасеновачком логору смрти, као и мојем Народу и мојим сународницима, Јеврејима свуда у свету, са намером да се очува трајно сећање на јасеновачке мученике који заслужују да буду запамћени у колективном памћењу човечанства.

Такође, да би се предупредиле било какве недоумице, и у уводном и у закључном делу студије се наглашава да ова књига „није књига против Хрвата”, односно да је то „протест против неоусташтва и усташке идеологије мрака и терора” (Greif, 2021, str. 15, 776).

Позив за буђење народима света

Поред Грајфа, већ у уводним сегментима налази се још цитата експерата и изводи из потресних сведочења преживелих, као и сегменти изложбе „Јасеновац – право на незаборав”, која је одржана у Уједињеним нацијама у Њујорку, јануара 2018. године, у оквиру обележавања Међународног дана сећања на Холокауст, а која се прожима и кроз

чланови су наведени: Моше Ха-Елион, председник удружења преживелих логораша и члан Међународног комитета за Аушвиц, „Јад Вашем” дирекције; Мордехај Чихановер, преживели из Аушвица; др Давид Алкалај, преживели дечији логораш, Раб и Паг; Ева Костабел Дојч, преживели дечији логораш, Сисак; Јелена Бухач Радојчић, преживели дечији логораш, Јасеновац, спасена захваљујући Дијани Обексер Будисављевић; Гојко Рончевић Мраовић, преживели дечији логораш, Јастребарско; Милинко Чекић, преживели дечији логораш, Јасеновац, којег је такође спасла Дијана Обексер Будисављевић (в. Greif, 2021, str. 7).

наставак књиге. Такође, ту се налази ауторски текст проф. др Давида Битона (*David Biton*), под називом „Позив за буђење народима света”, где се, између осталог, наводе и следеће поруке:

– Јасеновачке жртве и страдалаштво ни су и не смеју да буду само питање региона, па ни само историчара и академске и уметничке елите света, већ сваког понаособ, без обзира на интересовања и струку којом се бави. То је једноставно људско питање. На планети постоји само једна подела: на људе и нељуде, односно на оне који су човечни и оне који су нечовечни. Свако од нас има избор, да буде човек или нечовек, без обзира на околности у којима се налази, јер нечовечност нема оправдање. Нечовечност, зверство и крволочност су одлике животиња, а човек, када дође у фазу бестијалности, престаје да буде човек. Ствари су измакле контроли у Другом светском рату, у време владавине нацизма и усташтва;

– Дакле, не ради се о тамо неким људима са Балкана који „мрзе једни друге”, као што ни питање рехабилитације и канонизације усташког надбискупа Алојзија Степинца није „само” неко тамо питање две локалне цркве у Југоисточној Европи. Питање Јасеновца је зато суштинско питање како свих Срба, Јевреја, Рома, Хрвата и антифашиста, тако и читавог света, и пре свега питање подизања свести о потреби спречавања неофашизма, јачању капацитета антифашистичке јавности и допринос напорима Уједињених нација, као историјској организацији за

очување мира и слободе народа. То је питање одбране универзалних вредности против опасног преседана у ревизији и рехабилитацији неосташтва који би могао да охрабри неонацисте широм света (Greif, 2021, str. 13–15).

Компарација Аушвица и Јасеновца

Књига се може поделити на више целина, које обухватају прошлост и садашњост, с тим да се одређени садржаји, за које је ауторски тим сматрао да су кључни, сусрећу у различитим поглављима. Оно што даје посебан значај је управо компарација два синонима зла, названа „фабрикама смрти”, где се на адекватан начин може видети размера онога што је неупоредиво мање видљиво у планетарним оквирима са оним што је постало централна тачка сећања на Холокауст.^[6] Између осталих, закључци су:

– Аушвиц је развијен са великом пажњом посвећеном монструозној индустријализацији убијања и мучења. Безлични методи убијања у Аушвицу су се пре свега заснивали на познатом говору који је одржао вођа СС трупа, Хајнрих Химлер, у којем је нагласио следеће: „Ми никада нећемо упрљати своје руке, ми ћемо остати чисти.” Потреба да се остане чист усмеравала је понашање немачких нациста који су водили логоре. Немачки нацисти били су вероватно најокрутнији, најбестијалнији и најсадистичкији људи на овој планети јер су циљеви СС чувара били да створе патњу. За ово су ишли у шко-

[6] Истакнуто је да је површина логора Аушвиц била 40 километара квадратних, односно приближно 25 фудбалских стадиона, а да је површина Јасеновачког логора износила 240 километара квадратних, односно приближно 150 фудбалских стадиона (в. Greif, 2021, str. 128, 418–419).

ле, где су учили како да не показују милост и саосећање и како да буду што окрутнији. Они су били добри ђаци и усавршили су вештину свирепости;

– С друге стране, усташе су биле веома срећне да запрљају своје руке и, када је крв њихових жртава бојила у црвено њихове руке, они су били задовољни, а нарочито у најозлоглашенијем и најбруталнијем од свих логора уништења у Другом светском рату – Јасеновцу;

– Оба ова логора били су крвави, убилачки и свирепи, и док можда постоје неке разлике у методама, резултати су били исти – и Аушвиц и Јасеновац постали су отелотворење смрти савести и самилости и персонификација потпуног занемаривања достојанства човека и светости људског живота (Greif, 2021, str. 126).

„Коначно решење” пре „коначног решења”

Фокусирајући се на шири контекст дешавања на подручју Југославије, уз историјски пресек настанка НДХ и односа са фашистичком Италијом и другима, као и еволуције усташтва, изложена је генеза систематске припреме геноцида, поткрепљена бројним подацима и фото-документима, кроз наслов „Расна теорија и расно законодавство”, после чега следи „Коначно решење пре коначног решења”, где се говори о дефиницији геноцида у Другом светском рату. Потом, кроз више сегмената, говори се о „Усташком коначном решењу пре нацистичког коначног решења”, посебно о „Гудовцу 1941 – путу злочина”, затим о „Коначном решењу јеврејског питања у НДХ” и „Еволуцији

усташког антисемитизма” и документују бројни докази и издвојени примери судбина јеврејских породица на том простору. О генези злочина се говори и кроз „Коначно решење српског питања”, односно „Почетак масовне ликвидације Срба” (где се наводи да се коришћењем документације дошло до процене да је 180.000 Срба убијено од 13. априла до 26. јуна 1941. године) и „Масовне ликвидације на путу до Јасеновца”, затим и „Коначно решење ромског питања у НДХ” (Greif, 2021, str. 253). Имајући све то у виду, Грајф је нагласио следеће:

– Усташко коначно решење је започето пре нацистичког коначног решења. Досије о усташким злочинима сачињен од стране нацистичког Гестапоа шокантан је и непобитан доказ да су злочини почињени од стране хрватских усташа превазилазили бруталност нацистичких метода (Greif, 2021, str. 158).

Такође, значајно је и то што је у овој књизи, на једном месту, описан развој концентрационог логора, његова структура и функције, услови живота у логору, начини на које је функционисала „индустрија смрти”, да би у каснијим поглављима било истакнуто и следеће:

– Једна од специфичности логора у НДХ је и та што су логори вођени ван непосредног немачког и италијанског утицаја. Фашисти Италије и Немачке су се често бунили против усташа управо због вођења логора. Нацистички режим је захтевао да усташе усвоје антисемитске расне политике и прогоне Јевреје. Павелић и усташе су прихватили нацистичке захтеве, али њихова расна политика усмерена је била пре свега на елиминисање српског, јеврејског и ромског становништва (Greif, 2021, str. 479).

Историјски архиви Италије, Норвешке и Немачке

Управо су историјски архиви више других држава, поред оних са простора некадашње Југославије и Израела, кроз истраживања међународне експертске групе *GH7* против ревизије историје и за заштиту културе сећања, са Гидеоном Грајфом на челу, још један прилог у корист закључака изведених у овој књизи.

Када је реч о немачком утицају на овим просторима, наводи се да су „немачки водећи политичари, дипломате, изасланици и високи официри Вермахта на почетку безрезервно подржавали усташки покрет, као и њиховог вођу, Анту Павелића”, односно да је „пре свега, Павелић уживао подршку немачког ’Фирера’, Адолфа Хитлера лично, а Хитлер га подржавао у његовој нетолерантној антисрпској политици” (Greif, 2021, str. 684). Такође, даље се наводи и да је с временом дошло до промене таквог става:

– Након првих усташких крвавих масакра, поједини немачки званичници и официри почели су да се дистанцирају од усташа, а након масовних усташких злочина, они ће се чак згражавати над усташким нечовечним зверствима (Greif, 2021, str. 684).

Истраживачки тим је упознао и ширу јавност, имајући у виду да је фокус најчешће далеко од севера Европе, да су затвореници из Јасеновца стигли и до Норвешке:

– Током Другог светског рата, више од 4.000 заробљених мушкараца је послато из Србије и

Независне Државе Хрватске у Норвешку. Више од 90% затвореника су били Срби. Многи од њих су дошли из Јасеновца, а потом продати од усташа као робље за немачку ратну машинерију. Један од примера су српски сељаци из Јабланца који су ухапшени у априлу 1942. године и послати у Јасеновац, док су жене, деца и старци побијени. Мушкарци и младићи способни за рад послати су у Норвешку да раде као робови. 113 сељака из Јабланца су сахрањени на норвешком тлу. Услови у логорима у Норвешкој су били ужасни, многи су умирали од злостављања, глади и хладноће. У неким од тих логора број жртава је достигао и 75% (Greif, 2021, str. 698).

Када је реч о италијанским изворима, у бројним истакнутим сведочењима забележеним у књизи, налази се и следећи, који потврђују згроженост италијанских војника и власти размерама злочина њихових савезника:

– Покољи које врши усташки режим изазивају ужас код италијанских војника, који се, кршећи принцип своје ненадлежности коју је потврдио Рим, често супротстављају зверствима Поглавникових кољача, а у неколико случајева стају у заштиту прогоњених Срба и Јевреја. [...] У зони Госпића, (помоћни официр) Абате интервенише да би спасио од усташких војника групу српских жена и деце, и због тога бива убијен од хрватских војника, од којих тројица одговорних за његову смрт [...] бивају убијени од стране италијанских трупа – Марко Аурелио Ривели у књизи *Надбискуп геноцида*, 1999^[7] (Greif, 2021, str. 702).

[7] в. Rivelli, 1999.

Такође, наглашене су и речи Рафаелеа Казертана, италијанског министра у Загребу:

– Италијанске трупе пружају очите и сталне доказе саосећања са Србима и Јеврејима, штитећи их од усташких окрутних прогона и помажући им да се својим добрима пребаце преко границе (Greif, 2021, str. 704).

Посебност злочина: методи убијања и логор за децу

О стравичним мукама које су доживели затвореници говори 57 класификованих усташких метода понижавања, убијања и мучења до смрти у Јасеновцу, по сведочењима преживелих, подељених у пет сегмената:^[8]

– директни начини убијања жртава: давлeње у реци, тровање цијанидом, убијање чекићем, убијање маљем, убијање секиром, убијање српом, вешање, одсецање главе, масовно убијање „србосјеком”, гушење рукама, пререзивање гркљана, пробадање ножем до смрти, вађење срца из жртве, устрељивање, премлаћивање насмрт гвозденим шипкама, убијање трудница струјом;

– мучење жртава које у већини случајева доводи до смрти: бацање живих жртава у јаме, спаљивање живе жртве (поливање бензином), масовно спаљивање у пећима, набијање на колац, кување живих у казанима за сапун, вађење органа из живих жртава, бацање жртава псима

и свињама, бичевање до смрти, драње коже жртава, гажење до смрти, укуцавање ексера у главу, комадање тела жртава, копање очију, разпињање (са укуцавањем ексера), одсецање тестиса, ломљење костију, премлаћивање, набијање ексера под нокте, везивање жртве и њено ваљање по дасци са ексерима, вешање за ноге, организовање гладијаторских борби (брат на брата), засецање ради пијења крви, оживање ногу логораша букагијама (гвозденим ланцима), тровање хране каустичном содом, прогоревање жртве лемилицом;

– посебни начини убијања и мучења жена: вађење фетуса из стомака трудних жена, силовање и набијање на колац, силовање и одсецање дојки, силовање и стављање живих пацова у гениталије, силовање и стављање опушака у гениталије;

– посебни начини убијања и мучења деце: разбијање дечије главе о зид, разбијање дечије главе маљем, набијање деце на бајонет, ослепљивање деце тако што су терана да гледају сунце;

– стављање жртава у услове који несумњиво узрокују тешке болести и смрт: изгладњивање, држање затвореника без воде, недостатак тоалета, потпуно нехигијенски услови који директно доводе до заразних болести, стимулисање на канибализам у условима крајњег изгладњивања, робовски рад до смрти, смрзавање.

[8] Истакнуто је да је реч о анализи др Израела Хершковица (Israel Hershkovitz), професора анатомије и антропологије, форензичара и консултанта Међународне експертске групе GH7 из Израела, на основу истраживања проф. др Гидеона Грајфа, историчара и експерта за фабрике смрти, директора GH7 (в. Greif, 2021, str. 323–325).

Међу потресним сведочењима, налази се и реченица рабина Цадика Данона, једног од преживелих логораша Јасеновца:

– Када бих се поново родио и морао да идем у Јасеновац, са „задовољством бих извршио самоубиство” (Greif, 2021, str. 591).

Посебна пажња је посвећена специјализованом сегменту, логору за децу, где су наведени и следећи елементи, којима ауторски тим указује на размере злочина:

– Врхунац усташког злочина против човечности свакако представља успостављање посебног концентрационог логора смрти за децу (Greif, 2021, str. 382). Три таква логора су постојала: Сисак, Јастребарско и Јасеновац. У овим логорима око 20.000 деце је убијено или је умрло због недостатка услова за живот. Таквих логора никада раније није било и чак ни нацистичка Немачка није оснивала логоре само за децу;

– Још један аспект нацистичке и усташке идеологије био је окрутни, демонски покушај да створе нову генерацију деце која би била образована тако да постану поклоници ових злочиначких идеологија. Систем за постизање тог циља укључивао је слање те деце у посебне образовне институције где је вршена индоктринација у таквим идеологијама. Процес индоктринације су спроводили експерти који су испирали мозгове деци, која нису имала никакве одбрамбене механизме. Као део процеса покатоличења српске деце и прављења добрих усташа, деци су давана нова имена и морала су да забораве своју веру. Давана им је нова личност. Логор Јастребарско био је место где

су деца присилно образована у усташкој идеологији.

Лица зла и примери наде

Иза поменутих злочина налазе се конкретна имена и лица, а неки од њих су пописани и у књизи *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, названи и „весницима смрти јасеновачког рашчовечења”, кроз кратке податке или дуже осврте на њихове злочине и судбине, као и на чињеницу да је значајан број избегао хапшење и суђење преко тзв. пацовских канала (Greif, 2021, str. 291, 506). На челу НДХ се налазио Анте Павелић, о којем се у књизи наводи и следеће:

– Анте Павелић је један од највећих масовних убица у Другом светском рату – Ефраим Зуроф, директор Центра „Симон Визентал” из Израела (Greif, 2021, str. 526);

– Док смо разговарали, посматрао сам једну корпу од врбовог прућа, која се налазила на столу, лево од Поглавника. Поклопац је био подигнут, видело се да је корпа пуна плодова мора, тако ми се чинило, рекао бих остриге али ослобођене љуске [...] Казертано (италијански министар у Загребу) ме је погледао, намигнувши: „Свидела би ти се права супа од острига, је ли?” „Јесу ли то остриге из Далмације?”, упитао сам Поглавника. Анте Павелић је подигао поклопац корпе и, показујући ми те плодове мора, ту лепљиву и желатинасту масу острига, рекао, уз онај добродушан и уморан осмех: „То је поклон мојих верних усташа: двадесет килограма људских очију” – Курцио Малапарте, италијански новинар и дипломата, говорећи о

свом сусрету са Павелићем 1941, што је забележено у његовој књизи *Kaputt*^[9] (Greif, 2021, str. 706).

Посебан сегмент је посвећен улози Католичке цркве тих година у животу и поступцима НДХ, ултимативном пројекту „покрсти се или умри”, пре свега (и кроз посебан том трилогије) улози Алојзија Степинца, загребачког надбискупа и кардинала, подацима и ставовима о његовој објективној одговорности, контроверзама око питања канонизације и супротним примерима делања других људи у том периоду (Greif, 2020b) Грајфов став по том питању је јасан:

– Нема више сумње да је Степинац знао да су жива деца бацана у ватру и креч у Јасеновцу. На основу ове чињенице и још 11 кључних тачака он никада не треба да буде проглашен свецем, будући да је био сâм „анђео смрти” (Greif, 2021, str. 164).

Са друге стране, у књизи се налазе и примери оних који су ризиковали живот како би спасили што већи број деце, нагласивши како су „доказ да и у мрачним временима људски дух и милосрђе не умиру”:

– Занимљива заједничка тачка у повести јеврејске и српске деце јесу покушаји добронамерних људи у Србији и у окупираној Европи, нарочито у Пољској, да спасу јеврејску и српску децу од сигурне смрти (Greif, 2021, str. 385). Упечатљива прича о Јасеновцу представља и часни покушај Дијане Будисављевић. Ова жена је спасла 12.000 српске и јеврејске деце, ризикуюћи сопствени живот. Дијана Будисављевић

припада групи најчаснијих људи у историји, који нису могли да поднесу да мала, недужна деца умру страшном смрћу. Одлучивши да ће учинити све да их спасе, искористила је своје аустријско порекло да храбро спасе децу, користећи софистициране методе којима би им дала нови живот;

– Слична прича говори о јеврејској деци која су била заробљена у варшавском гету, гладна и болесна. Пољакиња Ирена Сендлерова је одлучила да помогне деци и то јој је успело, спасивши њих 2.500. Она је ухапшена у октобру 1943. и Гестапо ју је испитивао како би открила имена деце коју је спасла, али није поклекла и није одала њихова имена. Осуђена је на смрт, али је успела да побегне потплативши чувара. За своје велико дело, Сендлеровој је додељена титула „Праведник међу нацијама“ коју даје „Јад Вашем” у Јерусалиму и постала је почасни грађанин Израела.

Покушаји ревизионизма и лицитирање бројем жртава

Гледајући у ближу прошлост, у књизи се налази и издвојени део посвећен операцијама „Олуја” и „Бљесак” из 1995. године, кроз контекст „понављања тачка историје” и етничког чишћења. Такође, подсећа се и на одређене недопустиве симболе, на усташке и србофобне покличе који се могу видети и чути на манифестацијама почетком августа, односно у периоду када се у Хрватској слави дан победе (док се у Србији и

[9] в. Malaparte, 1946

на подручју Републике Српске обележава дан жалости). Уз то, на почетку тог поглавља књиге истакнута је следећа порука:

– Народи који не науче лекције из историје и не негују културу сећања на патњу у Другом светском рату ризикују да понове историјске грешке (Greif, 2021, str. 709). Највеће етничко чишћење у Европи после Другог светског рата поново се десило над Србима.

Управо се посебан сегмент, истакнут већ на почетку књиге, бави забором и покушајима ревизионизма, па тако носи назив „Баук нацизма поново прети Европи“, кроз садржај са истакнутим следећим насловима: „Усташка комеморација у Блајбургу – покушај стварања мита о 'усташким мученицима.' Највеће нацистичко окупљање у Европи“, „Марш смрти“, „Марш живих“ и „Проблем институционализованог неоусташтва у Хрватској“. Следе сегменти под следећим издвојеним насловима: „Суочавање са прошлошћу“ („Дан када је у знак пијетета клечао Вили Брант – *Kniefall von Warschau*“, „О ревизионизму: 'За дом спремни' и Блајбург“ и „Меморијална плоча Алојзију Степинцу у Јерусалиму“), „Апел и петиција председничког савета Светског јеврејског конгреса хрватској влади“ и „Порука председника Израела (изводи)“, где Рувен Ривлин говори о „Јасеновцу као Аушвицу Балкана“, као и обраћање Алоне Фишер Кам, амбасадорке Израела у Србији, приликом отварања изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, односно осуда хрватског документарног филма *Јасеновац – истина*, редитеља Јакова Седлара, кроз отворено писмо Зине Калај Клајтман, амбасадорке Израела у Хрватској.

И на самом крају, у закључном делу, истиче

се значај залагања за универзалне вредности човечанства и захвалност борцима против фашизма:

– Човечанство се кроз декларације Уједињених нација залаже за универзалне вредности човечанства, а борба против усташтва није и не може бити борба појединаца и група, она мора бити јединствена и солидарна као и борба против нацизма, расизма и сваког другог фанатизма са којима се свет данас суочава (Greif, 2021, str. 776).

Говорећи о „контроверзама, ревизионизму и намерном умањивању броја жртава“, Грајф са сарадницима наводи различите изворе, доказима потирући ревизионистичке ставове и документујући размере злочина. Тако се у рекапитулацији најчешће наводи да је у Јасеновцу страдало 700.000 људи, као процена Менахема Шелаха, историчара у „Јад Вашему“, експерта за Холокауст у Југославији, затим *Пинкас Хакехилот* – енциклопедије Јеврејске заједнице у Југославији, као и „Спомен-подручја Доња Градина“, док званична *Енциклопедија Југославије* (Загреб, 1962) говори да је било преко тог броја, а процене нациста иду у размери 600.000–700.000 (Greif, 2021, str. 428–445). Процене међу преживелима крећу се и до 1.400.000 жртава. С друге стране, наведено је да је цифра од 83.000 процена „Спомен-подручја Јасеновац“, а да је бивши председник Републике Хрватске Фрањо Туђман број жртава проценио на 3.000–4.000.

Ауторски тим истиче како, „колико год да је важан, број жртава се не сме сматрати најважнијим елементом стварности коју су

представљали Аушвиц и Јасеновац” (Greif, 2021, str. 410). Уз то, као опомињућа чињеница наведено је да се никада неће сазнати прецизан број убијених у Јасеновцу из више разлога, односно имајући у виду и следеће жртве: оне који су нестали у дубинама Саве, а којих је било толико да су тела динамитом дизана у ваздух како би се прокрчио пловидбени пут нацистичким ратним мониторима; оне који су спаљени у Пичилијевој пећи; оне који се никада нису родили јер су извађени из утроба својих мајки; оне који су скувани за сапун у казанима; оне који су разапети и ексерима заковани на тополу ужаса у Доњој Градини да полако умру и да им тела комадају животиње; оне којима су 1945. године усташе ископали гробове, те бензином спалили посмртне остатке да би уклонили трагове свог злочина; оне којима су кречом уништени посмртни остаци у масовним гробницама (Greif, 2021, str. 23, 448).

Спречавање манипулације прошлошћу у садашњости – за будућност

„У завршници књиге *Модерносѝ и Холокаусѝ*, у пренесеном поговору из издања 2000. годи-

не, под називом ’Дужност присећати се – али чега?’, Бауман подсећа на речи Џорџа Орвела (*George Orwell*) и истиче да ’ако Орвел има право када тврди да контрола прошлости омогућује контролу будућности, императив је за добро те будућности да се онима који контролишу садашњост не допусти да манипулишу прошлошћу на начин који има изгледа да учини будућност негостољубивом за човечанство и ненастањивом”^[10] (Вајић, 2022, str. 126).

Управо сличну поруку шаље и ауторски тим студије *Јасеновац, Аушвиц Балкана*, који истиче значај меморијализације Јасеновца и културе сећања уопште, па у закључку наводи:

– Уколико се о томе не буде причало, будуће генерације неће бити у могућности да препознају зло које се крије иза идеја које као каква змија отровница само чекају прави тренутак да опет изађу на светлост дана у истом или нешто измењеном облику (Greif, 2021, str. 772).

Због тога ова студија представља једно од дела која подстичу на размишљање и доприносе култури сећања, уз моралну обавезу према жртвама. Уједно, публикује на једном месту капиталну грађу – документе, сећања, анализе, уз опомену да се зло какво је донео Јасеновац као историјски појам, али и Други светски рат уопште, више никада не понови.

References / Литература

- Bajić, P. (2022). A Guide to Defending Humanity. *Napredak*, III (1), 123-126. doi: 10.5937/napredak3-36843. [In Serbian]
- Bauman, Z. (2017). *Modernity and the Holocaust*. Zagreb: TIM press. [In Croatian]
- Greif, G. (2020a). *Ustasha final solution before Nazi final solution*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust “Shem Olam”; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian]
- Greif, G. (2020b). *Alojzije Stepinac, ustashas’ vicar - Convert or die: 101 reason why he cannot be a saint*. Beograd: Knjiga komerc; Israel: Institute for Holocaust “Shem Olam”; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP. [In Serbian]
- Greif, G. (2020c). *We Wept Without Tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*. Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian]
- Greif, G. (2021). *Jasenovac - Auschwitz of the Balkans (second edition)*. Israel: Institute for Holocaust “Shem Olam”; Israel: Ono Academic College; USA: Foundation for Holocaust Education Projects in cooperation with the Poland Jewish Cemeteries Restoration Project – FHEP; Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian]
- Malaparte, C. (1946). *Kaputt*. New York: EP Dutton & Co.
- Rivelli, M, A. (1999). *The Archbishop of Genocide: Monsignor Stepinac, the Vatican and the Ustasha Dictatorship in Croatia, 1941-1945*. Nikšić: Jasen. [In Serbian]

Internet sources / Интернет извори

- <https://www.politika.rs/scc/clanak/473126/Moramo-biti-glas-nevinih-zrtava-jasenovca>
<https://www.politika.rs/sr/clanak/414223/Najbolji-izdavaci-Prometej-i-Sluzbeni-glasnik>

Predrag Đ. Bajić

Faculty of Sport
Union-Nikola Tesla University
Belgrade (Serbia)

Hidden Holocaust – Documents, Interpretations and Testimonies

Summary

146 | The study *Jasenovac – Auschwitz of the Balkans* gathers in one place numerous documents, interpretations and testimonies about the notorious camp system in the territory of the former Independent State of Croatia. Behind this book, at the same time the first volume of the trilogy, stands the name of Professor Gideon Greif, PhD, the Israeli historian and University Professor, expert for research of the Holocaust, particularly known worldwide for his research regarding Auschwitz. It is due to the comparison itself of two synonyms of evil, where the scale can adequately be seen of what is immeasurably less visible in the planetary framework, with what has become the focal point of the Holocaust remembrance, that the work of the author and his associates is of particular importance, with the emphasis on the specific features of Jasenovac camp and giving a broader context through other segments. This work encourages thinking and contributes to the remembrance culture, thus fulfilling the moral obligation towards the victims, which is also stressed by the author's team.

Keywords: Jasenovac, Auschwitz, Gideon Greif, genocide, Holocaust

Љиљана С. Никшић^[1]

Амбасадор, Министарство спољних послова
Републике Србије
Београд (Србија)

УДК 069.9:341.485(=163.41)(497.13)"1941/1945"

Информативни прилог

Примљен: 18.08.2022.

Прихваћен: 22.08.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39694

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста 2018. године

*Хрватски протест Србији због Јасеновца је
као да Немачка пише протест Јеврејима због Холокауста.
Александар Вучић,^[2]
председник Републике Србије*

Сажетак: Изложба „Јасеновац – право на незаборав“ била је прва изложба Републике Србије о Јасеновцу у УН, али и прва на тему Јасеновца након Другог светског рата и, са 7 тона опреме и експоната, најмонументалнија у историји Уједињених нација. Одржана је у УН у Њујорку, од 26. јануара до 2. фебруара 2018. године, на Ист Риверу. Директор ове изложбе био је проф. др Гидеон Грајф, светски признати историчар Холокауста, експерт за логоре смрти у Другом светском рату и шеф Међународне експертске групе историчара „ГХ7 – Стоп ревизији“, а координатор српско-јеврејске академске сарадње и свих сегмената припреме изложбе амбасадор др Љиљана Никшић. Изложбу је отворио први потпредседник Владе Србије и министар иностраних послова г. Ивица Дачић у присуству преживеле деце-логораша Јасеновца и дечјих логора НДХ који су први пут након Другог светског рата говорили у Уједињеним нацијама.

Република Хрватска (РХ) и Министарства вањских и еуропских послова послова (МВЕП РХ), у свом пуном капацитету, кроз све међународне организације, на све могуће начине покушала је да блокира одржавање изложбе, тако што је уложила и дипломатски протест Комисији УН, Стејт департменту, МИП Израела и ЕУ. Република Хрватска је своје протесте (безуспешно) заснивала на „територијалном принципу“ будући да се Јасеновац налази на њеној територији. Уједињене нације су стале на страну Републике Србије прихватајући аргумент да је сврха изложбе сећање на жртве нацизма и фашизма и да је то питање заштите културе сећања на жртве логора смрти у Другом светском рату којима је посвећен и Међународни дан Холокауста, који се одржава сваке године у Уједињеним нацијама. Хрватска дипломатија је водила упорну

[1] omd@mfa.rs

[2] <https://beta.rs/politika/82708-vucic-hrvatska-prottestna-nota-srbiji-kao-kad-bi-nemci-ulozili-prottest-jevrejima>
(приступљено 10. 8. 2022. године)

кампању код Комисије УН, условљавајући да о изложби треба да се „покрену преговори између Београда и Загреба“ и да треба српски амбасадор у Загребу да „добије одобрење“ од надлежних у РХ, па да се тек онда разговара о томе у УН. Након тога уследио је протест српске стране.

Изложба је била производ српско-јеврејског академског пројекта. Светске агенције, као што су Ројтерс, Асошијетед прес, Дојче веле, Вашингтон пост и друге, пренеле су протест МВЕП РХ, али и детаљно извистиле о изложби и о логору Јасеновац, као и о томе да је коришћено 57 метода бруталног убијања у логору, што је изложбу ставило у фокус светске пажње. Одмах након отварања изложбе, на маргинама ОЕБС-ове Конференције о антисемитизму у Риму, министар иностраних послова Србије сусрео се и са папом Франциском, али и са председником Светског јеврејског конгреса, преневши том приликом ставове Србије против иницијативе РХ за канонизацију усташког викара и надбискупа Алојзија Степинца и изразио забринутост поводом пораста неоушаштва у РХ.

148 |

Изложба у УН „Јасеновац – право на незаборав“ направила је значајне промене у приступу Јасеновцу и резултат је био прва званична посета једног председника Израела. Јула 2018. године председник Рувен Ривлин је постао први председник Израела који је посетио Београд и Загреб и том приликом обишао меморијални комплекс Јасеновац, поклонивши се сенима јасеновачких великомученика. Током посете Београду, заједно са председником Србије Александром Вучићем, открио је таблу са називом улице која је посвећена оснивачу модерног ционизма Теодору Херцлу, чији су отац и деда рођени у Земуну. Такође, резултат изложбе је и Апел Светског јеврејског конгреса упућен премијеру Републике Хрватске Андреју Пленковићу да донесе Закон о забрани употребе усташког поздрава „за дом спремни“ и о уклањању меморијалне плоче ХОС-а са угравираним „за дом спремни“ из Јасеновца.

Кључне речи: усташки логор за истребљење Јасеновац, изложба у УН 2018, протест Министарства вањских и еуропских послова Хрватске, култура сећања, међународне реакције и дипломатски резултати

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“
у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста
2018. године

| 149

Фотографија 1: Председници Србије и Израела, Вучић и Ривлин, на свечаном откривању табле за Улицу Теодора Херцла у Земуну уприличеном у част историјске, прве посете једног председника Израела Србији, 26. јула 2018, само шест месеци после изложбе о Јасеновцу у Уједињеним нацијама

Фотографија 2: Под насловом „Ривлин поручио Хрватској да се суочи са својом фашистичком прошлошћу“, израелски дневник „Тајмс оф Израел“ пише да је Рувен Ривлин управо приликом посете јасеновачком „логору смрти“ из периода Другог светског рата апеловао на Хрватску да се „позабави својом прошлошћу“.^[3]

[3] <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/3213288/izraelski-dnevnik-rivlin-u-jasenovcu-ocitao-lekciju-hrvatima.html>

Реакције и дипломатски резултати Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, прве у УН

Координација Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“ била је поверена Министарству спољних послова Србије и представљала је својеврстан дипломатски изазов и одговор на изложбу Републике Хрватске у Европском парламенту о „блаженом“ Алојзију Степинцу – „стубу људских права“ (одржаној 2016. године) и изложбе о „Великосрпској агресији у Домовинском рату“ у резиденцији амбасадора Хрватске у Мароку (2017). Настала је након темељних припрема у склопу реализације двогодишњег српско-јеврејског академског пројекта, који је започет 2016. године и крунисан „Споразумом о сарадњи“ између Министарства просвете Србије – министра Шарчевића и проф. др Грајфа – Института за Холокауст Шем Олам из Израела. Изложба је резултат рада историчара из седам земаља, чланова Међународне експертске групе ГХ7 – Стоп ревизији коју предводи светски признат експерт за фабрике смрти проф. др Гидеон Грајф, директор Изложбе о Јасеновцу. Координатор свих активности на реализацији српско-јеврејског академског пројекта била је амбасадор др Љиљана Никшић. Изложбу је отворио тадашњи први потпредседник владе и министар спољних послова Србије Ивица Дачић, а први пут у Уједињеним нацијама говорили су преживела деца-логораши НДХ: др Давид Алкалај из Њујорка, преживео логоре на Рабу и Пагу; Ева Костабел Дојч из Њујорка, пре-

живела логор у Сиску; Смиља Тишма, оснивач Удружења Јасеновац; преживело дете-логораш Јелена Бухач Радојчић, по чијој животној причи је снимљен први и до сада једини филм о Јасеновцу *Дара из Јасеновца*; као и Гојко Рончевић Мраовић, дете-логораш који је преживео логор Јастребарско.

На самом улазу испред сале Генералне скупштине Уједињених нација стајао је плакат на коме је на српском и енглеском језику писало да изложба није уперена ни против једног народа, религије нити државе, већ да је допринос УН у напорима да се заштити култура сећања на Србе, Јевреје и Роме и све антифашисте који су мучки убијени у једном од најбруталнијих и најзлоглашенијих логора за истребљење од укупно њих осам у Другом светском рату.^[4]

Почасни гост била је госпођа Роуз Стивенсон Гуднајт, потпредседница Викимедије (*Wikimedia*) и потомак чувеног српског дипломате Мојсијеве вере, др Давида Албале, који је издејствовао да Србија буде прва земља која ће признати Балфорову декларацију из 1917. године, то јест право на повратак Јевреја у своју прапостојбину.

Истог дана, 26. јануара, поводом Дана Холокауста, проф. др Гидеон Грајф, директор Изложбе и водећи стручњак за Аушвиц, зондеркомандосе и Холокауст, одржао је предавање о геноциду у Јасеновцу, указавши да његово предавање има за циљ да се заштити култура сећања на жртве Другог светског рата. Професор Грајф, исте 2018. године, објавио је први том своје трилогије о НДХ, *Јасеновац, Аушвиц Балкана*.

[4] Логори за истребљење (extermination camp in WWII): Аушвиц, Хелмно, Белжец, Мајданек, Собибор, Треблинка, Мали Тростенец и Јасеновац.)

Учесници изложбе били су подељени у три групе: технички тим, делегација МСП у којој су били и преживела деца-логораши и медијска група. Изложби је присуствовао значајан број амбасадора држава региона, као и држава чланица ЕУ и других земаља света. Изложбу су медијски преносили *Вечерње новости*, екипа РТС-а, као и светске агенције, нпр. Ројтерс, Асошијетед прес, Дојче веле, Вашингтон пост и други.

Након две године рада на академском пројекту Министарства просвете и Министарства спољних послова са надлежним партнерима из Израела и још седам земаља света, као и Међународне експертске групе ГХ7 – Стоп ревизионизму (2016–2018) коју предводи проф. др Грајф, експерт за фабрике смрти у Другом светском рату и директор Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, након изложбе о Јасеновцу у Дому Народне скупштине Србије, коју су отворили председник Народне скупштине Србије Маја Гојковић^[5] и амбасадор Израела др Алона Фишер Кам, и после прве изложбе у Хобокену (САД) током 2017. године, коју су предводили изасланик председника Републике В. Божовић и председник Одбора за дијаспору и Србе у региону посланик Костић, уследила је и Изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у седишту УН у Њујорку, 26. јануара 2018. године.

Протест Хрватске Комисији УН, Стејт департменту, МИП Израела и ЕУ и реакције

Анализирајући ефекте протеста Републике Хрватске против Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, свеукупна оцена је да је протест био

контрапродуктиван по Републику Хрватску и МВЕРП, те да је код кључних међународних фактора наишао на неодобравање, осуду, па чак и чуђење, а да је умногоме, противно свим очекивањима, својом негативном кампањом Р. Хрватска посредно допринела чак промоцији и интересовању светске јавности за српско-јеврејску изложбу о Јасеновцу у Уједињеним нацијама.

Министарство вањских и еуропских послова Републике Хрватске покушало је на све начине да блокира одржавање Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“ у УН. Најпре су протестовали код Комисије УН условљавајући да о изложби треба да се „покрену преговори између Београда и Загреба“ и да треба српски амбасадор у Загребу да „добије одобрење“ од надлежних у РХ, па да се тек онда разговара о томе у УН. Након тога уследио је протест српске стране у којем је указано на то да Израел не тражи одобрење од Немачке за постављање изложбе о Ајхману или Хитлеру. Након консултација на највишем нивоу, у којој је на легитиман начин стављено до знања да „Јасеновац није територијално питање Београда и Загреба“ већ питање културе сећања на жртве Холокауста и геноцида у једном од најбруталнијих логора смрти у Другом светском рату, а поводом светског Дана Холокауста који обележавају УН сваке године, стигло је и званично одобрење Комисије УН за одржавање изложбе, додуше, свега неколико дана пред саму изложбу. Циљ отежавања добијања одобрења код органа УН био је покушај Хрватске да 7 тона опреме не стигне на време и да не буде спремно за подизање 20. и 21. јануара, јер је у УН пракса да се изложбе постављају само викендом.

[5] https://rtv.rs/hu/drustvo/otvorena-izlozba-jasenovac-pravo-na-nezaborav_820577.html (приступљено 11. 8. 2022. године)

У међувремену, Република Хрватска је протестовала и у Стејт департменту у Вашингтону и у Министарству иностраних послова Израела у Јерусалиму, позивајући се најпре на „територијални принцип“, јер се Јасеновац налази на територији РХ и да, ето, није консултована директор Меморијалног комплекса Јасеновац Наташа Матаушић, од које је по њиховом мишљењу требало затражити „одобрење“, а у самој протестној ноти, између осталог, хрватска страна је навела да се изложбом „вређају жртве“ и користе у дневнополитичке сврхе.

152 |

У том смислу, Председник Србије Александар Вучић је у медијима оценио неоснованом њројшесјну ноју Републике Хрватске указавши на то „да је Хрватска нојта Србији збој Јасеновца као да Немачка њише њројшесј Јеврејима збој Холокауста“.

Убрзо након завршетка изложбе и протеста Хрватске, уследио је позив председнице Хрватске Колинде Грабар Китаровић председнику Србије Александру Вучићу за посету Хрватској 12. и 13. фебруара, који је српска страна прихватила.

У свим медијским коментарима, највиши функционери Србије указали су на неодрживост „тзв. територијалног принципа“ по чему „једино Хрватска може да говори о Јасеновцу, јер се он налази на њеној територији“ и на неоснованост протеста Хрватске против изложбе и изношења чињеница о Јасеновцу, указујући на то да се тиме ускраћује право жртава и њихових потомака на достојанствено сећање. Ради спречавања прејудуцирања одлуке Ватикана о улози Алојзија Степинца у усташком геноциду НДХ, хрватска страна је инсистирала да се до одлуке о канонизацији не дозволи изјашњавање о улози и делу Алојзија Степинца. У том смислу, уместо на Сте-

пинцу, фокус постера био је на бруталном убијању Вукашина Мандрапе, који је канонизован 1998. године као Свети Јасеновачки Новомученик Вукашин Мандрапа из Клепаца, и на судбину Терезе Бенедикте од Крста која је од стране католичке цркве, такође 1998. године, канонизована због своје мученичке смрти у Аушвицу.

Антиподи канонизацији Алојзија Степинца, Вукашин Мандрапа и Света Тереза Бенедикта од Крста

Фотографија 3: Света Тереза Бенедикта од Крста,
Едит Штајн

Фотографија 4:
Фреска светих јасеновачких новомученика у Крипти Храма Светог Саве, страдалништво живописано и уграђено у темељ идентитета српског народа

Кључне опсервације поводом протеста РХ су следеће:

1. Планетарно централна манифестација Дан Холокауста одржава се сваке године у Уједињеним нацијама „без консултација“ са Берлином, Бечом, Римом и Токијом и без „њиховог протеста“.

2. Тел Авив се не консултује са Берлином и Бечом када прави изложбу о Ајхману или Хитлеру, нити тражи дозволу за изложбу о логорима смрти, иако се територијално Дахау, као ни Аушвиц и Маутхаузен не налазе у Израелу.

3. Протест Хрватске против изложбе о Јасеновцу није наишао на подршку међународних фактора. Напротив, Кабинет генералног секретара Антонија Гутереша је одобрио изложбу, Стејт департмент и МИП Израела нису се придружили „протесту“ Хрватске у коме се, између осталог, каже да је Србија изложбом „вређала жртве“ и „манипулисала“, те да њома није допринела помирењу у региону.

4. Портпарол министра иностраних послова Русије гђа Захарова, на Конференцији за штампу Министарства иностраних дела Руске Федерације, 2. фебруара, експлицитно је подржала одржавање Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, указавши на то да је изложба допринос борби против ревизије историје страдања у Другом светском рату.

5. Асошијетед прес, Ројтерс, Њујорк тајмс, као и Вашингтон пост, Дојче веле и други пренели су „протест“ Хрватске против изложбе, уз обавезно објашњење где се логор налазио и какве су методе коришћене у Јасеновцу, указујући на то да је био један од најбруталнијих логора смрти у Другом светском рату, што је ишло у прилог српским спољнополитичким интересима за ширење истине о Јасеновцу.

6. Први потпредседник Владе и министар спољних послова Републике Србије Ивица Дачић, потом се, у Риму, на маргинама ОЕБС-ове Конференције о антисемитизму, срео са папом Франциском, али и са председником Светског јеврејског конгреса Лаудером и извршним директором Р. Сингером, преневши том приликом ставове Србије о покушајима хрватске ревизије о Јасеновцу и НДХ и рехабилитацији усташких злочинаца из Другог светског рата, упутивши им позив да по повратку у Њујорк посете изложбу.

7. Након тога, 31. јануара 2018. године, на маргинама Централне манифестације Дана Холокауста у УН, Изложбу „Јасеновац – право на незаборав“ посетили су главни правни саветник Светског јеврејског конгреса Менахем Розенсафт и шеф Кабинета председника Светског јеврејског конгреса Д. Радомски.

8. Чињеница да је изложба резултат српско-јеврејског академског пројекта који је предводио светски признат експерт за фабрике смрти проф. др Гидеон Грајф и да је на њој радило чак седам историчара из седам земаља била је одбојник од напада на „веродостојност историјских чињеница“ и жалбу на тобожњи „недостатак консултације“ српских историчара са историчарима других земаља.

Научно предавање проф. др Гидеона Грајфа: „Јасеновац – Аушвиц Балкана“

У преподневним сатима предавање на тему „Јасеновац – Аушвиц Балкана“ одржао је проф. др Гидеон Грајф, који је главни је историчар Института за истраживање и документовање Холокауста „Шем Олам“ из Израела, светски

признат експерт за Аушвиц, Мајданек, Јасеновац и зондеркомандосе. Говорећи о методама убијања у Јасеновцу и поредећи „јасеновачко ручно убијање жртава“ и „индустријско убијање“ у Аушвицу, он је указао на то да је главни циљ изложбе – неговање културе сећања на српске, јеврејске, ромске и антифашистичке жртве Холокауста и геноцида у Јасеновцу, једном од најбруталнијих и најзлоглашенијих од укупно осам логора за истребљење у Другом светском рату. Истакао је, између осталог, да је ово највећа и најмонументалнија изложба о Јасеновцу, са 7 тона опреме и експоната, која је први пут постављена у Уједињеним нацијама. О протесту Републике Хрватске изјавио је да од Владе Немачке и њиховог МИП-а никада није добио протестну ноту за 42 године објављивања радова, изложби и научних конференција о Ајхману, Аушвицу и фабрикама смрти. О изложби, израелски историчар Гидеон Грајф, за Дојче веле, *Вечерње новоси*и и друге медије, указао је на то да она ни по чему није спорна, напротив сматра је јединственом и преко потребном у борби против ревизије историје и појаве неоусташтва.

Говор министра спољних послова Србије на свечаном отварању Изложбе у УН и позив премијеру РХ Андреју Пленковићу да се поклони жртвама Јасеновца

Отварајући Изложбу у УН, тадашњи министар спољних послова Србије Ивица Дачић истакао је да циљ изложбе није само да упозна међународну јавност са једним мало познатим поглављем Другог светског рата, већ и да упозори на опасности од оживљавања идеологије и политичке

праксе које су довеле до таквих страхота. „Део таквих настојања су и ненаучне реинтерпретације догађаја и процеса из периода Другог светског рата које постају део јавног говора и оправдавају злочине. Наша дужност је да се против тога боримо, јер заборав злочина је нови злочин и позив да се он понови.“ Позивајући се на протест Хрватског МВЕП-а, истакао је: „Ми смо и овде приликом организације имали противљење једне земље која је говорила да манипулишемо бројкама и чињеницама. Нема никаквих манипулација, овде су историјске чињенице, имена и презимена, изјаве преживелих.“ Поручио је такође да Србија никога не оптужује осим злочинце и оне који бране те злочинце јер је то основа да се овако нешто понови у будућности. „Ми овде нисмо дошли да се свађамо, али наш народ је претрпео највеће жртве у Јасеновцу и НДХ током Другог светског рата. Имамо обавезу да се тога сећамо. Због тога смо ми овде, а због тога су формиране УН – да се фашизам више не понови и ми чврсто стојимо у том уверењу.“

У Јасеновцу је шездесетих година прошлог века изграђено спомен-подручје, делом и под притиском родбине жртава. Зато Логор смрти Јасеновац мора остати као један од најзначајнијих симбола Другог светског рата. Истакао је да жртве које су пале за идеале неког бољег и слободнијег света не смеју бити узалудне. На крају говора упутио је позив премијеру Р. Хрватске Андерју Пленковићу: „Као што Пленковић одлази у Јерусалим да се поклони сенима у Јад Вашему, очекујемо да то уради у Хрватској и самом Јасеновцу и да јасно каже ко су жртве. Да ли је то 50, 100 или 700. Да је један човек убијен зато што је Јеврејин или Србин или Ром, то је брука за човечанство.“

Поруке изложбене поставке

Изложба представља скроман допринос очувању универзалних вредности човечанства и глобалних напора УН у циљу спречавања појаве ревизије и рехабилитације неонацистичких и неофашистичких идеологија искључивости и свих облика дискриминације и фанатизма.

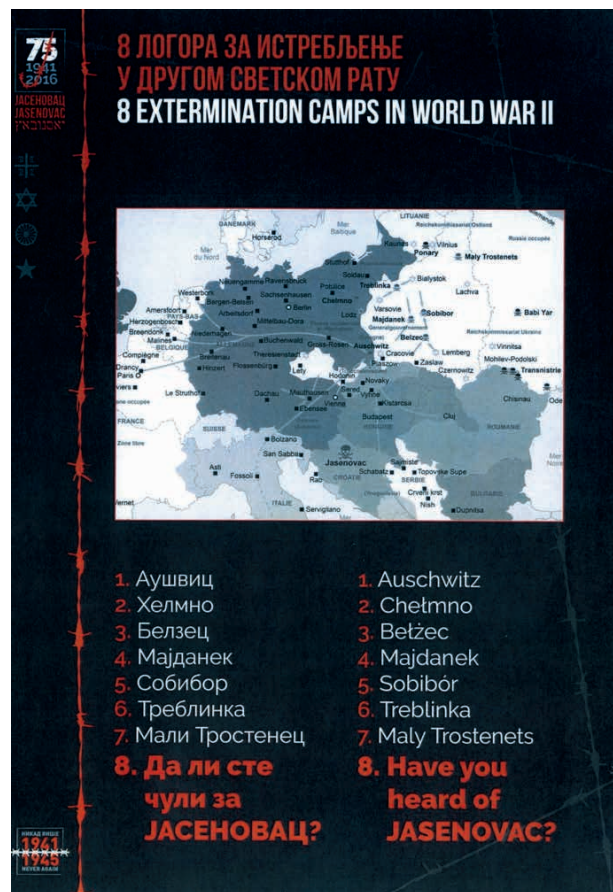
Подршка је напорима Уницефа у правцу заштите најугроженије категорије становни-

штва, неговањем права детета на срећно детињство, имајући у виду да је усташки логор смрти Јасеновац био и логор за децу, где је њих 20.000 на бруталан начин убијено.

Главни циљ изложбе је неговање културе сећања на српске, јеврејске, ромске и антифашистичке жртве Холокауста и геноцида у Јасеновцу, једном од најбруталнијих и најозлоглашенијих од укупно осам логора за истребљење у Другом светском рату.

Ексклузивни детаљи изложбене поставке

| 155

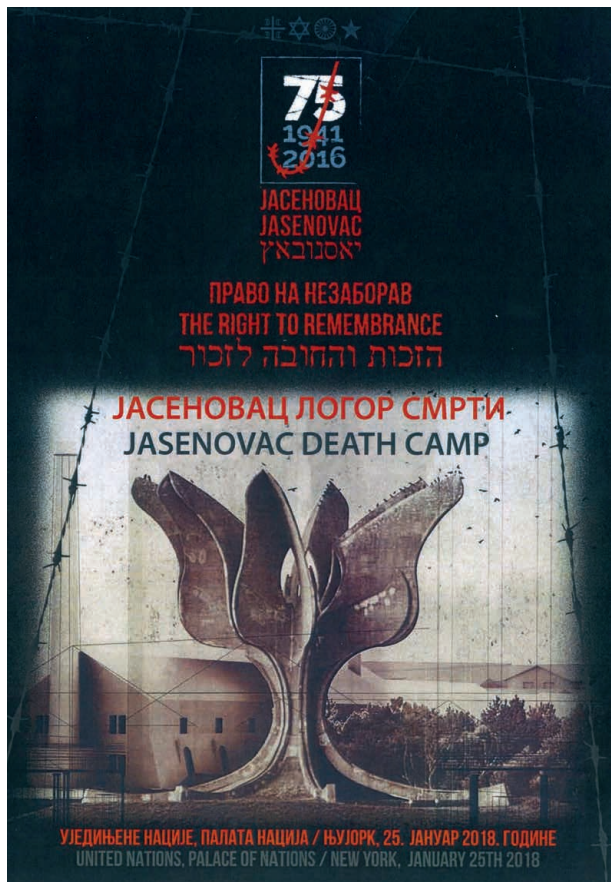

Фотографија 5: Постер са изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, 26. јануар 2018. године, Уједињене нације

Панели, фото-зидови сећања, скулптуре и цртежи уметника и артефакти који су припадали јеврејским и српским жртвама били су, такође, поред архивске грађе изложене на постерима на српском и енглеском језику, саставни део ове изложбе. Коришћени су предмети и архивска грађа из државних и приватних архива, музеја и уметничких колекција, и то: Меморијалног центра Доња Градина из Републике Српске, Музеја Града Београда, Музеја јеврејске историје из Београда, Архива Југославије, Архива Југословенске кинотеке, Архива Израела, САД, Националног архива Осла, Архива Немачке, Италије, Хрватске (публикације из Меморијалног центра Јасеновац, аутора Наташе Матаушић), као и приватних архива са Хаитија (породице Емила Сен-Лота), колекције скулптура Нандора Глида из Београда и сл.

• Посетиоци су могли да испрате судбину 91 члана породице српско-америчког проналазача Николе Тесле, страдалих у усташком геноциду у НДХ, од којих је 13 уморено у Јасеновцу у Другом светском рату, као и 13 чланова породице Херцл

из Земуна, из фамилије Теодора Херцла, оснивача модерног ционизма, затим судбину рабина Данијела Исака Данона, који је зверски убијен у Јасеновцу, као и Иде Фогел и читаве њене породице; да виде, опточен златом, дијамантима и рубинима, медаљон Ане Кох, даме из високог друштва Београда, жртве која је свој живот окончала у логору смрти као и многобројни чланови њене породице пострадали у логорима смрти Аушвицу и Јасеновцу.

Фотографија 6: Постер са изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, 26. јануар 2018. године, Уједињене нације

НАПРЕДАК

Vol. III / No. 2
2022.

ЈЕВРЕЈСКЕ ЖРТВЕ УСТАШТВА И ФАШИЗМА JEWISH VICTIMS OF USTASHISM AND FASCISM

АНА КОХ ANA KOCH

АУТЕНТИЧНИ ПРЕДМЕТИ ЖРТВЕ ХОЛОКАУСТА, АНЕ КОХ,
ЧЛАНОВИ ПОРОДИЦЕ ЗАВРШИЛИ СУ У АУШВИЦУ

ЈЕВРЕЈСКЕ ДАМЕ ИЗ ВИСОКОГ ДРУШТВА БЕОГРАДА, ИЗ КОЛЕКЦИЈЕ МУЗЕЈА ГРАДА БЕОГРАДА

AUTHENTIC EXHIBITS OF THE VICTIM OF HOLOCAUST, ANA KOCH,
FAMILY MEMBERS ENDED UP AS VICTIMS OF AUSCHWITZ

JEWISH LADY FROM HIGH SOCIETY OF BELGRADE, Exhibits FROM THE COLLECTION OF MUSEUM OF
THE CITY OF BELGRADE

1. Медаљон, злато, дијаманти, рубини, дим. 5,3 x 3,8 cm, дуж. ланца 50 cm, крај 19. века, оставштина Ане Кох, УПЕ 1271

Medallion, gold, diamonds, rubies, 5.3 x 3.8 cm, chain 50 cm long, late 19th century, legacy of Ana Koh, No. 1271

Фотографија 7: Медаљон Ане Кох, јеврејске даме из високог друштва Београда, власништво Музеја Града Београда

• Лични предмети жртава, као и алати егзекутора коришћени у Јасеновцу, попут „србосјека“, наџак секире, били су приказани по први пут у Уједињеним нацијама.

• Говор првог известиоца Трећег комитета Њ. е. Емила Сент-Лоа, из приватне архиве његове породице са Хаитија; Емил Сент-Ло је са Еленор Рузвелт, првом председавајућом Комитета за људска права, представио Универзалну декларацију о људским правима, 10. децембра 1948. у Паризу, у Палати Шајо.

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста 2018. године

Техничке карактеристике изложбене поставке јединствене у историји УН и изазови

По званичном захтеву Мисије РС при УН, надлежне службе УН доделиле су 108 м² за потребе изложбе о Јасеновцу, поставиле сажетак на сајт УН и унеле га у Календар догађаја поводом обележавања светског Дана Холокауста, међутим нису дозволиле уклањање поклон-експоната Бразила, Грчке и Мађарске који су приказивали детаље карневала у Рију и античку Грчку, што

је био изазов за инжењерски тим који је превазиђен подизањем кулиса од 10 метара, а то је, с друге стране, био својеврстан подвиг и захтевао је додатну сертификацију изложбе.

Ово је највећа и најмонументалнија изложба не само Србије у УН већ највећа у историји УН од 1945. године. Наиме, са 7 тона опреме и експоната (и изложбеним кулисама од 10 метара висине, са црним драперима који су качени на алуминијумску конструкцију и носаче да би се направила амбијентална целина и заклонили експонати које УН нису дозволиле да буду

| 157

Фотографија 8: Каталог скулптура за Изложбу „Јасеновац – право на незаборав“

Фотографија 9: Миодраг Миливојевић, мајстор светла из техничко-оперативног тима изложбе поставља, на кулисе високе 10 метара, осветљење код постера о страдању 91 члана ближе и даље породице Николе Тесле.

померани, а дужина конструкције зида сећања била је читавих 15 метара), на мултимедијални начин Србија је представила жртве Јасеновца, кроз српско-јеврејски пројекат поводом обележавања Међународног дана Холокауста.

Два лед екрана била су постављена на две супротне стране, величине 6 метара пута

4 метра, на којима се свакодневно од 22. јануара до 2. фебруара, од 9.00 ујутро до 18.00 увече приказивао списак 20.000 имена деце која су брутално убијена у Јасеновцу, уз потресни архивски материјал из 1945. године о затеченом стању у Јасеновцу из Архива Југословенске кинотеке.

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“
у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста
2018. године

Фотографија 10: „Јасеновачки крик“, рад академског вајара Катарине Трипковић, експонат са Изложбе

Аутори изложбе – историчари и уметници

Координатор српско-јеврејског академског пројекта амбасадор др Љиљана Никшић била је задужена за Групу историчара из 7 земаља, ГХ7 – СТОП РЕВИЗИОНИЗМУ. Директор изложбе био је професор др Гидеон Грајф, који је и аутор књиге *Плакали су без суза*, по којој је снимљен холивудски филм *Шаулов син*, награђен Оскарком.

Проф. Гидеон Грајф је разрадио концепт и смернице изложбе, а сама изложба реализована је у сарадњи са члановима Међународне групе историчара ГХ7 – Стоп ревизионизму; рабином др Абрахамом Кригером, оснивачем и директором

| 159

Фотографија 11: Споменик страдалима у Дахауу академског вајара Нандора Глида, Јад Вашем, Израел

Института за Холокауст из Израела; проф. Беријем Литучијем, оснивачем и директором Института за истраживање Јасеновца из Њујорка; професором Емиром Кустурицом, оснивачем и директором Андрићевог института из Вишеграда и амбасадором Уницефа; др Даријем Видојковићем, историчаром са Универзитета у Регензбургу, Немачка; Кнудом Фловиком Торесеном, историчаром из Националног архива Норвешке из Осла; Мирком Галасом, младим историчаром са Универзитета у Удинама, Италија; пуковником Антуном Милетићем, бившим директором Војног архива Југославије; док је са деканом Архитектонског факултета проф. др Владаном Ђокићем организована група за из-

160 |

Фотографија 12: Галеријски формат споменика страдалима у Дахауу академског вајара Јеврејске заједнице из Србије Нандора Глида, био је, такође, један од укупно 40 експоната и скулптура од бронзе које су приказане у Уједињеним нацијама.

Фотографија 13: Експонати са Изложбе: постери Међународне експертске групе ГХ7 и галеријски формат скулптура 100 за једнога и „Death Cart“ академског вајара Нандора Глида

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста 2018. године

раду мултимедијалне макете Јасеновца. Макета је тешка 2 тоне, дугачка 10, а широка 3 метра, на њој је приказан простор са објектима логора

Јасеновац који је обухватао 240 км² (величине око 150 фудбалских терена) и био шест пута већи од Аушвица који је захватао 40 км² (в. стр 172).

Галеријски формат скулптура академског вајара Нандора Глида приказаних на изложби у Уједињеним нацијама 2018. године

Фотографија 14: „Death Cart“ 2

Фотографија 15: „Death Cart“ 3

Фотографија 16: „Hands“

Фотографија 17: „Crystal night“ #1

Фотографија 18: „Crystal night“ #2

Фотографија 19: „The Cart of Death“ 4

Фотографија 20: „Hundred for One“
Оригинал се налази у Музеју Крагујевац.

Фотографија 21: „The Cart of Death“ 5

Фотографија 22: „Menorah in flame“

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“
у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста
2018. године

Фотографија 23: „Mauthausen“

| 163

Осим историчара, истраживача и личности из јавног живота, изузетан допринос овој изложби дали су следећи аутори различитог уметничког израза: академски вајар и проф. др

Габријел Глид, син Нандора Глида, познатог вајара који је овековечио логораше споменицима у Дахау, Маутхаузену и у „Јад Вашему“ посвећен жртвама Холокауста; Љубиша Манчић и Ката-

Фотографија 24: Цртежи академског сликара мр Драгана Јеловца,
из приватне колекције серије од 15 графика: „Јасеновац Magnum Crimen“

Фотографија 25: „Живи зид сећања у УН“ – СТОП РЕВИЗИЈИ! Још смо живи – сећамо се! – 26. јануар 2022. године, Уједињене нације.

Фотографија учесника са испруженим рукама са поруком СТОП ревизији, са свечаног отварања Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“, слева надесно: Роуз Стивенсон Гуднајт, потомак др Давида Албале; амбасадор др Љиљана Никшић; др Давид Алкалај, дете-логораш које је преживело Раб и Паг (86 година); Ева Костабел Дојч (96), преживела Сисак; Мајка Јелена Бухач Радојчић (86), преживела Јасеновац; чика Гојко Рончевић Мраовић (85), преживео дечји логор Јастребарско; ППВ и МСП Ивица Дачић; амбасадор РС у Вашингтону Ђерђ Матковић; Ана Софреновић, водитељ Програма свечаног отварања, амбасадор Уницефа.

рина Трипковић; мр Драган Јеловац, академски сликар; аутор зида сећања била је Вукица Микача, уметнички фотограф, а песму „Отвори ми, брате“ извели су примadona Јадранка Јовановић, Стивен Ханингтон Џунго Чокуе, борац за људска права из Кеније, и Ана Софреновић, док је музику аранжирао Војкан Борисављевић. Програм су водиле Ана Софреновић, амбасадор Уницефа (2011), глумица, и Вјера Мујовић Прајс, глумица. Визуелни идентитет изложбених постера са архивском грађом и промотивне материјале, флајере и књиге израдила је графички дизајнер Ивана Дакић са групом младих талентованих дизајнера.

Програм и учесници на свечаном отварању

Свечаном отварању изложбе, осим министра Дачића и професора Грајфа, присуствовали су и амбасадори Србије: у САД Ђерђ Матковић и при ОУН Милан Милановић; амбасадор др Љиљана Никшић, координатор српско-јеврејског академског пројекта „Јасеновац“, и Мирјана Живковић, ГК РС у Њујорку, као и владика Иринеј Добријевић.

Јединствени „Живи зид сећања“ о Јасеновцу и усташким логорима смрти чинили су специјални гости из Београда и Њујорка, преживела де-

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста 2018. године

| 165

Фотографија 26: Постер „Зид сећања“, рад Вукице Микаче, сегмент са Изложбе у УН, а чији је домаћин у Андрићграду био Емир Кустурица, оснивач и директор Андрићевог института и консултант Међународне експертске групе ГХ7 – Стоп ревизији

ца-логораши Јасеновца и Јастребарског – Јелена Бухач Радојчић, Смиља Тишма, Гојко Рончевић Мраовић који живе у Србији, а из Њујорка Ева Костабел Дојч и Давид Алкалај, преживели Раб, Паг и Јасеновац, који су се овом приликом видели први пут. Српску, јеврејску и ромску химну извела је Ана Софреновић, бивша амбасадорка добре воље у кампањи коју је Уницеф, у сарадњи са „Памперсом“, спровео за децу из Африке, и истакнута глумица српско-британског порекла.

Стивен Ханингтон Џунго Чокуе, оснивач Јединственог форума за мир из Кеније и борац против расизма, упутио је видео-поруку за отварање изложбе.

Пуштен је и музички видео-спот под називом „Отвори ми брате – човек налик теби“ ПРО-

МОТЕРА КАМПАЊЕ – СТОП РЕВИЗИЈИ по музичком аранжману Војкана Борисављевића, композитора, у извођењу примадоне Београдске опере Јадранке Јовановић, Ане Софреновић и Стивена Ханингтона. Филм *Јасеновац – право на незаборав*, који је приредио Архив Југословенске кинотеке из Београда, са аутентичним филмским материјалом о затеченом стању у Јасеновцу из 1945. и са изјавама председника Републике Србије Александра Вучића и Њ. е. др Алоне Фишер Кам, амбасадора Израела у Београду, и проф. др Грајфа и преживелих логораша о Јасеновцу – био је, такође, део програма.

Почасни гост била је госпођа Роуз Стивенсон Гуднајт, потпредседница Викимедије (*Wikimedia*) и потомак чувеног српског официра

и дипломате Мојсијеве вере, др Давида Албале, који је издејствовао прво признање Балфорове декларације. Прва влада која је одобрила Булфорову декларацију била је Влада Краљевине Србије 1917. године, а примерак тог документа био је приказан и на изложби, јер сведочи о ставу Србије у односу на Јевреје и подршци коју је јеврејска заједница одувек уживала у Србији.

Присуство ВИП званица

Свечаном отварању присуствовао је шири састав дипломатског и конзуларног кора (укупно 38 дипломата земаља чланица УН од 192) који су успели да анимирају Мисија РС при УН и ГК Њујорк. Према евиденцији Мисије РС при УН наводи се да је из нашег региона нотирано присуство извесног броја дипломата на нивоу амбасадора (23), као и из земаља ЕУ, Африке, Азије и Латинске Америке. Према извештају Мисије РС при УН, на нивоу амбасадора, присуствовали су: Немачка, Швајцарска, Мароко, Аргентина, Монако, Казахстан, Лихтенштајн, Белорусија, Грузија, Словенија, БиХ, Македонија, Црна Гора, Хондурас, Камбоџа, Тринидад и Тобаго, Тајланд, Куба, Кенија, Бенин, Бурунди, Тонга и Парагвај. На нивоу заменика амбасадора: Индија, Бразил, Канада, Руска Федерација, Јерменија, Пољска, Пакистан, Мађарска, Фиџи, Венедуела, као и представници САД, Италије, Израела, Свете столице, Доминиканске Републике, Етиопије, као и Секретаријата и разних департмана УН.

Српска дијаспора је била заступљена, док су се челници Светског јеврејског конгреса из Њујорка срели са министром Дачићем у Риму, па су, главни правни саветник Менахем Розен-

сафт и шеф кабинета председника Лаудера, Д. Радомски, посетили изложбу 31. јануара 2018, на Дан централне церемоније обележавања Дана Холокауста коју је отворио генерални секретар Антонио Гутереш.

Едукација младих о Холокаусту и геноциду у Другом светском рату

Свечаном отварању присуствовали су и најбољи студенти са универзитета у Београду и Њујорку, а који су учествовали у припреми изложбе и допринели њеној реализацији, међу којима је био докторанд Дејан Јовановић са ФПН из Београда. За потребе изложбе челници Савеза јеврејских општина Србије, председник Роберт Сабадош, генерални секретар Данијела Данон, која је из приватне архиве своје породице дала личне предмете брутално убијеног рабина Даниела Исака Данона, затим рабин Асиел Исак, др Владимир Цизељ, Ненад Фогел, као и представници Музеја Доња Градина, Музеја Града Београда и многе друге институције и појединци дали су свој немерљив допринос у виду донација књига и брошура које су однете за Библиотеку Уједињених нација.

Иначе, Изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у целини и у сегментима, до сада је била постављена: 1) на Филолошком факултету, 2) у Андрићграду у Андрићевом институту, 3) у Дому Народне скупштине Србије, 4) у САД у Галерији у Хобокену, Њу Џерзи, 5) у Уједињеним нацијама у Њујорку, 6) у Етнографском музеју у Београду, 7) у Музеју Крагујевачки октобар, 8) у Народном музеју у Краљеву, 9) на Академском колеџу „Оно“ у

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“
у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста
2018. године

Јерусалиму где је рад академског вајара Катерине Трипковић „Јасеновачки крик“ поклоњен 20. новембра 2019. године, на дан свечаног отварања првог академског српско-јеврејског центра у историји билатералних односа, под називом „Свети Сава и Јехуда Алкалај“. Том

приликом је постављена и прва меморијална плоча Светом Сави у Јерусалиму у самом центру. Последња изложба је била 2021. године на Правном факултету Универзитета у Београду, када је изложена макета Јасеновца од 2 тоне са пратећим експонатима са Изложбе.

ИЗЛОЖБА „Јасеновац – право на незаборав“, у Дому Народне скупштине Србије,
од 28. априла до 9. маја 2017, поводом Дана победе над фашизмом

| 167

Фотографија 27: Изложба слика у Дому Народне скупштине – сведочанства страдалих преточена у слике академског сликара проф. Драгана Јеловца и велика „капија плача“, коју су поставили Етнографски музеј и Народно позориште, висине 6 и дужине 16 метара, на којој су била истакнута имена 20.000 деце брутално убијене у Јасеновцу

Фотографија 28: Једна од укупно 30 скулптура академских вајара Љубише Манчића и Катарине Трипковић са Изложбе „Јасеновац – право на незаборав“ изложена у Дому Народне скупштине Републике Србије

Фотографија 29: Гимназијалци Прве, Земунске и Четврте београдске гимназије, очи у очи са страдањима у Јасеновцу

Љиљана С. Никшић

Протест Хрватске и изложба „Јасеновац – право на незаборав“ у Уједињеним нацијама – поводом Дана Холокауста 2018. године

Фотографија 30: Обраћање Јелене Бухач Радојчић, по чијој животној причи из Јасеновца је снимљен филм *Дара из Јасеновца* на Великом јавном школском часу о Јасеновцу поводом свечаног затварања изложбе, 9. маја 2017. године, када се обележава Дан победе над фашизмом и Дан Европе

Неопходни наредни кораци на заштити културе сећања на жртве НДХ

Неки од кључних резултата изложбе су: 1) одржан је састанак на врху између председника Републике Србије Александра Вучића и председника Републике Хрватске Колинде Грабар Китаровић, што је прва билатерална посета српског председника након пет година одлагања, 2) први пут је један председник Израела, Рувен Ривлин, посетио Републику Србију и Хрватску 3) упућена је Петиција свим Јеврејима света и Апел Светског јеврејског конгреса председнику Владе Републике Хрватске Андреју Пленковићу и председници Грабар Китаровић да се заустави ревизионизам и осуде усташки злочини НДХ.^[6]

| 169

Данас, након свих догађања ревизионизма од стране државних институција у Републици Хрватској, попут Меморандума Хрватске академије знаности и уметности о томе да Срби треба да се одрекну „мита о Јасеновцу“^[7], затим објаве књиге у Државном архиву Републике Хрватске да су Срби „у ствари“ извршили *јеноцид над Хрвајимма*^[8], као и недавна забрана посете Јасеновцу председ-

[6] Петиција и апел Светског јеврејског конгреса из 2018. године, након изложбе о Јасеновцу у Уједињеним нацијама.

[7] <https://www.politika.rs/scc/clanak/508354/Memorandum-hrvatskih-akademika-opasan-diktat-i-ucena>

[8] <https://www.republika.rs/svet/region/373945/stjepan-lozo-homogena-srbija-1941>

PETITION TO STOP HOLOCAUST REVISIONISM**TO: Croatian Prime Minister Andrej Plenković and Croatian President Kolinda Grabar-Kitarovic**

As a supporter of the World Jewish Congress, I stand with the Jewish community in Croatia in calling for the establishment of an international historical commission on the Holocaust in Croatia.

I am concerned about what appears to be attempts to downplay the full extent of the crimes of the Ustasha regime during WWII.

Examples of this include:

- The placement of a plaque featuring "Za dom spremni," the Ustasha salute in the municipality of Jasenovac. While the plaque was presumably taken down in September 2017, the leader of a Croatian veterans group has said that it is being moved to another location.
- At the permanent exhibition of the Jasenovac camps, the history of the site presents what were concentration and death camps as mere labor camps.
- In April 2016, Croatian Minister of Culture Zlatko Hasanbegović publicly celebrated *Jasenovac—The Truth*, by the Croatian filmmaker Jakov Sedlar, which falsely presents Jasenovac as a labor camp, and claimed that the number of victims from this camp had been exaggerated.

In this time of resurgent anti-Semitism throughout Europe where Jewish communities are confronted with a renewed sense of unease and danger, it is more important than ever that governments make every effort to protect and defend their citizens, and offer an honest and accurate remembrance of their nation's past crimes against humanity.

Any ambiguity about the role of the Ustasha regime in the Holocaust erases the atrocious crimes they committed against Jews, ethnic Serbs and Roma.

It is vital to establish an international historical commission consisting of recognized international Holocaust scholars, historians, and representatives of the communities that were victimized by the Ustasha during the Holocaust. Such a commission would gather the appropriate research and set the record straight on the crimes of the Ustasha during WWII.

Such an action will send an important message to your community, to Jewish communities throughout Europe, and to other European governments who attempt to rewrite the true and painful history of WWII and the Holocaust.

Respectfully,

2018 World Jewish Congress. All Rights Reserved

ника Републике Србије Александра Вучића,^[9] намеће се закључак који указује на неопходност усвајања Резолуције о усташком геноциду у НДХ у Народној скупштини Србије,

што су покренули преживела деца-логораши Јасеновца, а конкретизовала Смиља Тишма, најстарији посланик 12. сазива Скупштине и оснивач Удружења логораша Јасеновца

[9] <https://www.euronews.rs/srbija/politika/55860/hrvatska-nije-odobrila-vucicu-posetu-jasenovcu-ostre-reakcije-beograda-selakovic-ovo-je-zastrasujuca-oduka/vest>

(7. децембра 2021), а потом и на потребу међународног признања геноцида над Србима путем Резолуције у УН. Резолуција би била громобран пред ревизијом историје уз интензивирање едукације, штампање књига и филмова о страдању Срба, Јевреја и Рома у НДХ, како нико никада не би могао да „забрани“ достојанствено сећање на жртве Холокауста и геноцида у НДХ, где је „усташко коначно решење“ започето у Гудовцу, код Бјеловара 28. априла 1941, чак шест месеци раније од „нацистичког коначног решења“ у Бабином Јару. Међународно признање усташког геноцида у НДХ довело би до тога да би геноцид био забележен у светској историографији, а

усташка идеологија, уз нацистичку идеологију и фашизам, ушла би у светске историјске читанке као једна од најсмртоноснијих идеологија XX века. Без расветљавања страдања у НДХ, историја Холокауста и геноцида у Другом светском рату није потпуна. У том смислу, између осталог, ради развоја разумевања, помирења и добросуседства у региону треба подржати и академске кругове да пишу о томе, али и напоре антифашистичких организација и Удружења преживелих логораша да испуне „Јасеновачки завет – ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВИ“ како би новим генерацијама на Балкану помогли да неговањем културе сећања остане завештање „ЈАСЕНОВАЦ – НИКАДА ВИШЕ“.

Internet sources / Интернет извори

<https://beta.rs/politika/82708-vucic-hrvatska-protestna-nota-srbiji-kao-kad-bi-nemci-ulozili-protest-jevrejima>

<https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/3213288/izraelski-dnevnik-rivlin-u-jasenovcu-ocitao-lekciju-hrvatima.html>

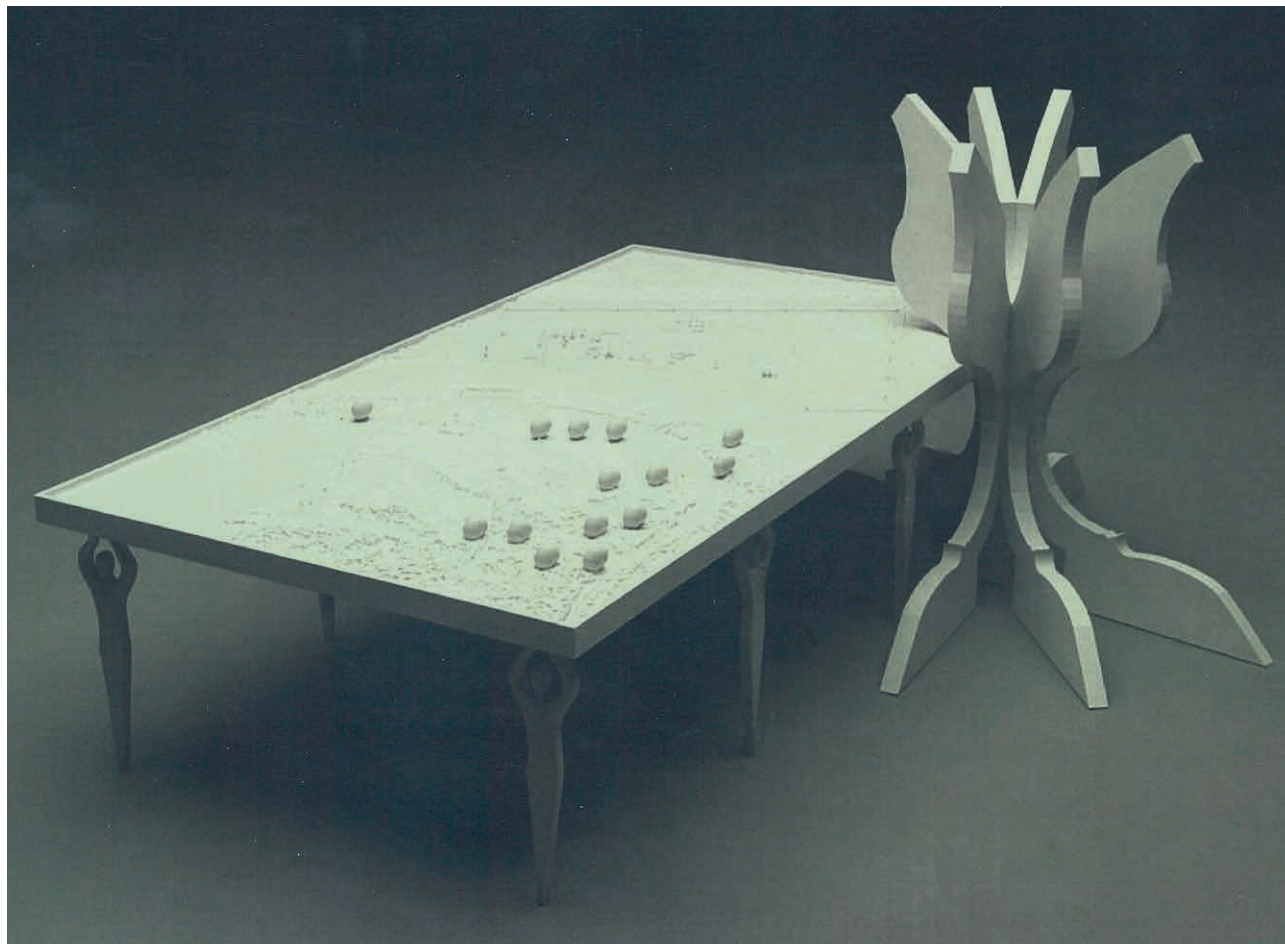
https://rtv.rs/hu/drustvo/otvorena-izlozba-jasenovac-pravo-na-nezaborav_820577.html

<https://support.worldjewishcongress.org/page/4404/petition/1?locale=en-US>

<https://www.politika.rs/scc/clanak/508354/Memorandum-hrvatskih-akademika-opasan-diktat-i-ucena>

<https://www.republika.rs/svet/region/373945/stjepan-lozo-homogena-srbija-1941>

<https://www.euronews.rs/srbija/politika/55860/hrvatska-nije-odobrila-vucicu-posetu-jasenovcu-ostre-reakcije-beograda-selakovic-ovo-je-zastrasujuca-oduka/vest>

Фотографија 31: Мултимедијална макета Јасеновца тешка две тоне, приказује простор логора Јасеновац од 240 км², шест пута већи од Аушвица

Предлог резолуције о геноциду^[1]

Република Србија
Народна скупштина
07. децембар 2021.г.
Београд

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
НАРОДНА СКУПШТИНА
БЕОГРАД

ПРИМЉЕНО: 07.12.2021

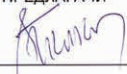
Страна	Број	Примљено	Времетрај
СР	011-2234/21		

ПРЕДСЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
ИВИЦА ДАЧИЋ

На основу члана 99, става 1. тачке 7. Устава Републике Србије, члана 40. став 1. тачка 1) Закона о Народној скупштини (Сл. гласник бр 09/2010) и члана 190. став 1 Пословника НС РС бр. 20/12 подносимо ПРЕДЛОГ РЕЗОЛУЦИЈЕ О УСТАШКОМ ГЕНОЦИДУ НАД СРБИМА, ЈЕВРЕЈИМА И РОМИМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ (1941-1945) и проглашење 28. априла за Дан геноцида над Србима у 20. веку, са предлогом да се донесе по хитном поступку, баш на 80-ту годишњицу од када је 28. априла извршен масакр у Гудовцу код Бјеловара 1941. чиме је почело „усташко коначно решење“ и усташки геноцид, чак 6 месеци пре „нацистичког коначног решења“, а у знак сећања на жртве НДХ, ценећи напоре Удружења преживеле деце логораша из Јасеновца и других усташких логора смрти, посебно оних који су били специјализовани за децу, залажући се да се усташки геноцид, кроз аргументовани академски дискурс и кроз овај акт осуди и представи светској јавности као важан део историје геноцида и холокауста у Другом светском рату и колективне меморије човечанства.

Предлажемо да се, у складу са чланом 167. Пословника НС РС, предлог Резолуције усвоји по хитном поступку.

ПРЕДЛАГАЧИ

Смиља Тишма
најстарији посланик,
преживело дете логораш Јасеновца,
оснивач удружења преживелих Јасеновца

Ана Караџић

Јадранка Јовановић

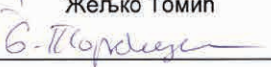
[1] Ова резолуција предложена је у дванаестом сазиву Народне скупштине Републике Србије, дана 07.12.2021. године од стране Смиље Тишме, најстаријег народног посланика и преживелог логораша и посланика из различитих посланичких група тог сазива Народне скупштине, а на иницијативу преживелих логораша и њихових удружења.

Маријан Ристичевић

Жељко Томић

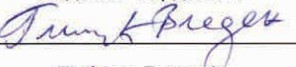
Бојан Торбица

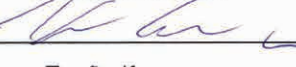
Братислав Југовић

Радован Тврдишић

Владан Глишић

Ђорђе Комленски

РЕЗОЛУЦИЈА О УСТАШКОМ ГЕНОЦИДУ НАД СРБИМА, ЈЕВРЕЈИМА И РОМИМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ (1941-1945)

Имајући у виду примере земаља које су се избориле за признање геноцида над својим народима (Израел, Јерменија, Намибија, Руанда и др.), при чему се овог децембра 2021. завршава обележавање 80 година од почетка геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима које је започето оснивањем Независне Државе Хрватске (у даљем тексту: НДХ), Народна скупштина Републике Србије, овим актом, започиње процес међународног признавања геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ

Пружајући безусловну подршку вишедеценијској иницијативи још увек живе деце логораша Јасеновца, једног од најозлоглашенијих и најбруталнијих логора за истребљење у Другом светском рату, а који су сада у деветој деценији живота и неуморни су у својим напорима да се призна усташки геноцид Независне државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима од 1941-1945. године

Залажући се за традицију очувања културе сећања, толеранције и суживота, у миру и духу добросуседских односа, доприноса међународном миру и цивилизацијским вредностима човечанства прокламованих Универзалном декларацијом о људским правима, са циљем обезбеђивања суштинског мира и стабилности у региону кроз суочавање са прошлошћу у циљу подизања будућих генерација на темељима пријатељства и разумевања Народна скупштина Републике Србије :

1. **Осуђује** свако порицање усташког геноцида у НДХ и употребу усташких симбола и усташког поздрава „за дом спремни“, као и сваки покушај ревизије историје, истичући да је то морални чин и цивилизацијска дужност.
2. **Указује** да су злочини усташа над Србима, Јеврејима и Ромима током Другог светског рата у НДХ смишљен и унапред планиран и почињен геноцид, како је дефинисано Конвенцијом о спречавању и кажњавању геноцида усвојеном од стране Генералне скупштине Уједињених нација 9. децембра 1948. године, који не застарева.
3. **Истиче** да злочин усташког геноцида у НДХ по својој бруталности и употреби 57 метода мучења и убијања, посебно у систему логора за истребљење Јасеновац (на 240км², око 150 фудбалских стадиона), као и по суштини и карактеру усташке идеологије, представља значајан део историје геноцида и холокауста у Другом светском рату и колективне меморије човечанства, па ова Резолуција има и значај за светску историографију због чињенице да је историја геноцида и холокауста у Другом светском рату непотпуна, уколико се не осветли и осуди усташки геноцид и холокауст извршен у НДХ и очува пијетет према брутално умореним жртвама.
4. **Наглашава се** да је неопходно у образовне и научне програме укључити изучавање феномена усташтва, као и „усташког коначног решења“ започетог у Гудовцу, 28.априла 1941, 6 месеци пре „нацистичког коначног решења“ у Бабином Јару, као пример једне од најсмртоноснијих идеологија 20. века која је однела око милион живота Срба у НДХ.
5. **Посебну тежину свим злочинима даје чињеница** да је НДХ била једина земља током Другог светског рата у којој су постојали специјализовани логори

за децу, те се овом Резолуцијом уврђује 28. април за **Дан геноцида над Србима у 20. веку**, као дан када је у месту Гудовцу почео да се спроводи у дело план извршења геноцида у НДХ.

6. **Дан геноцида над Србима у 20. веку** обележаваће се сваког 28. Априла, уз државну церемонију поринућем венаца у реку Саву у пратњи речне флотиле, на кеју код Небојшине куле у Београду, на месту где су сахрањивани лешеви који су Савом долазили из Јасеновца.

7. **Обавезују** се сви надлежни државни органи да одмах започну правну, политичку и дипломатску активност за међународно признање геноцида над Србима у НДХ.

Народна скупштина Републике Србије, овом Резолуцијом подржава Декларацију о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ коју је донео Парламент Републике Српске, Јерусалимску Декларацију о Јасеновцу, Петицију Светског јеврејског конгреса, као и одлуку Владе Аустрије о забрани употребе усташких симбола и обавезује се да се Резолуција о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ посебно у знак сећања и пијетета према жртвама Јасеновца од 1941-1945 поднесе надлежним органима УН и другим релевантним међународним институцијама на усвајање као међународног акта.

Да би се у целости обезбедило потпуно и несметано спровођење ове резолуције, Народна скупштина Републике Србије ће посебним законом о подизању **Меморијалног центра геноцида НДХ**, који би био подигнут у Београду, омогућити да се Влада и надлежни државни органи старају о очувању културе сећања на геноцид и државног наратива о страдању Срба, Јевреја и Рома у Јасеновцу у НДХ, јер је страдалништво део идентитета српског народа над којим су, само у 20. веку, извршена три геноцида.

Ова Резолуција ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у "Службеном гласнику Републике Србије".

У Београду, _____ 2021. године

НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Ивица Дачић

Образложење

I Уставни основ за доношење

Члан 99. став 1. тачка 7. и став 2. Устава Републике Србије представља уставни основ за доношење ове резолуције јер прописује да Народна скупштина доноси законе и друге опште акте из надлежности Републике Србије и да врши друге послове одређене Уставом и законом, као и у члану 8. став 1., Закона о народној скупштини члан 9. којим је, између осталог, прописано да Народна скупштина доноси декларације и резолуције .

II Разлози за доношење резолуције

Доношење Резолуције о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ (1941-1945), са посебним фокусом на логор смрти Јасеновац, има за циљ да се у Народној скупштини Републике Србије укаже на немерљиве жртве и антифашистичку традицију српског народа, изражавајући приврженост духу и нормама Универзалне декларације УН о људским правима, Пакта о грађанским и политичким правима, Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, допунских протокола из Женевских конвенција о заштити жртава међународних и не међународних оружаних сукоба, Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида и Статута МКС, а руководећи се циљевима обезбеђивања суштинског мира и стабилности у региону и добросуседских односа кроз суочавање са прошлошћу у циљу подизања будућих генерација на темељима пријатељства и разумевања.

Историја нас обавезује да памтимо све значајне датуме који су обележили страдалништва свих народа у току Другог светског рата, међу којима је наш народ претрпео огромне жртве.

Ова Резолуција такође има историјски значај за човечанство, због чињенице да је историја геноцида и холокауста у Другом светском рату непотпуна уколико се не осветли и осуди усташки геноцид и холокауст извршен у НДХ и очува пијетет према брутално умореним жртвама.

- **Пружајући** безусловну подршку вишегодишњој иницијативи још увек живих логораша Јасеновца, који су сада у деветој деценији живота и неуморни су у својим напорима да се трајно сачува сећање на усташки геноцид Независне државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима од 1941-1945. године, као својеврстан допринос универзалним вредностима човечанства – слободе, једнакости, живота достојног човека и јединства у различитостима човечанства које је победило фашизам, нацизам и усташтво у Другом светском рату, а поводом 80 година од успостављања НДХ и почетка усташког геноцида и холокауста,

- **Имајући** у виду чињеницу да се 2021. године навршава 80 година од напада нацистичке армаде 6. априла 1941. године бомбардовањем Београда као и 80 година од почетка „усташког коначног решења“ које је почело 28. априла 1941. масакром Срба и Јевреја у Гудовцу код Бјеловара, 6 месеци пре

„нацистичког коначног решења“ у Бабином Јару, као и 80 година од успостављања Јасеновца, једног од најбруталнијих и најозлоглашенијих логора смрти од укупно осам у Другом светском рату, парадигме страдања читавих породица у НДХ, од којих су 91 члан породице Николе Тесле страдали у НДХ, од којих 14 у Јасеновцу, заједно са 13 рођака Теодора Херцла,

- **Залажући се** да се осигура традиција очувања културе сећања, толеранције и суживота у миру у духу добросуседских односа и доприноса међународном миру, стабилности и безбедности, са циљем обезбеђивања суштинског мира и стабилности у региону кроз суочавање са прошлешћу у циљу подизања будућих генерација на темељима пријатељства и разумевања,

- **Упозоравајући** да је геноцид над децом у НДХ био најдрастичнији израз планираног „усташког коначног решења“ и усташког геноцида пред којим живи бедем сећања представљају још увек живи сведоци - преживела деца логораши дечјих логора смрти у својој деветој деценији живота. Једино су у усташкој НДХ постојали специјализовани логори за децу, при чему је само у Јасеновцу, једном од најбруталнијих и најозлоглашенијих од укупно осам логора смрти у Другом светском рату, где је утврђено чак 57 метода ликвидације, на мучки начин одузет живот 19.432 деце од укупно 71 560 убијене деце у НДХ,

- **Подсећајући** да је усташки геноцид у Независној Држави Хрватској од 1941-1945 резултирао бруталним убиствима на стотине хиљада људи на територији НДХ, пре свега Срба, и на десетине хиљада Јевреја и Рома и других мањина, са 84 масовна масакра, 2 643 локална злочина, 47 усташких логора, 84 крашке јаме у које су бацани живи људи. Посебан пример усташког геноцида је, између осталог, у Глинској српској православној цркви 03. августа 1941 када је за једну ноћ заклано 1030 људи, а на Петровој Гори марта 1942, чак је заклано и брутално убијано 2 500 у збегу.

- **Указујући** да усташка идеологија, па самим тим и „усташко коначно решење“, као и нацизам и „нацистичко коначно решење“, полази од „гласа крви расе и земље“,

- **Посебно** подвлачећи да је усташки геноцид у НДХ вршен варварски и брутално, углавном „ручно“ (користећи 57 метода убијања) - ножевима, маљевима, секирама и специјалним сечивима, од којих је најпознатији „србосјек“, а један од примера бестијалности је и касапљење рабина Исака Данијела Данона и Вукашина Мандрапе из Клепаца, док је за „нацистичко коначно решење“ у логорима смрти било карактеристично уништавање у гасним коморама, где није било директног контакта између убица и жртава,

- **Подвлачећи** да је „усташко коначно решење“ већ 17. априла 1941. године добило законску подлогу „у законским одредбама за заштиту народа и државе“, а прогон и уништење Јевреја озакоњено је 13. априла 1941.г. законском одредбом о расној припадности и законском одредбом „**о аријевској крви и части хрватског аријевског народа**“.

-**Указујући** да је усташка квислиншка НДХ била краљевство безумља и мрака и започела усташки геноцид, започевши „усташко коначно решење“, 28. априла 1941. у Гудовцу код Бјеловара, чак 6 месеци пре „нацистичког коначног

решења“, које је у септембру уследило у Бабином Јару у Украјини, а ради постизања истог циља, „етнички очишћеног простора“.

- **Полазећи** од Конвенције о незастаревању ратних злочина и злочина против човечности од 1968. године, када је геноцид изузет од принципа застаривања,

- **Изражавајући** приврженост духу и нормама Универзалне декларације УН о људским правима, Пакта о грађанским и политичким правима, Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, допунских протокола из Женевских конвенција о заштити жртава међународних и немеђународних оружаних сукоба, Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида и Статута Међународног кривичног суда,

- **Осуђујући** безрезервно све видове верске нетолеранције, дискриминације, малтретирања или насиља против појединаца или заједница, заснованих на етничком или верском основу, где год да се десе,

- **Констатујући** да нико ко је рођен после 1945. није злочинац усташког геноцида, иако су можда неки били и синови и кћери оних који су чинили злочине над Србима Јеврејима и Ромима, упућујући апел садашњим генерацијама да имају одговорност да се ти злочини никада више не понове и да је чин осуде усташких злочина отклон од усташког геноцида који је извршен у Другом светском рату, одбрана од покушаја рехабилитације усташке идеологије, пружајући шансу младим генерацијама да одрастају у духу добросуседских односа, добронамерности и пријатељства,

- **Осигуравајући** жртвама и потомцима право на достојанствено сећање, деци срећно и безбедно одрастање у духу добросуседства и пријатељства,

- **Промовишући** слободу и толеранцију кроз едукативне програме који би указивали на опасност ширења идеологије усташтва,

- **Указујући** да историја Холокауста и геноцида у Другом светском рату није потпуна без изучавања, едукације и осуде усташке идеологије и „усташког коначног решења“, а у циљу спречавања „друге виктимизације“ жртава усташке НДХ, обезвређивања жртава Срба, Јевреја и Рома и њиховог драстичног умањивања,

- **Обавезујући се** да усташки геноцид и холокауст у НДХ уђе у колективну меморију човечанства као опомена људима на опасности које доноси усташка идеологија и мржња по етничком и верском основу, као и усташки расизам, усташки антисемитизам, усташки антисрбизам,

III Финансијска средства

За спровођење ове резолуције нису потребна додатна финансијска средства у буџету Републике Србије.

IV Разлози за доношење по хитном поступку

Обележавање 80. годишњице од устанка српског народа против фашизма, 80. година од почетка „усташког коначног решења“, геноцида и Холокауста у НДХ и 80 година од успостављања усташких логора, посебно Јасеновца као парадигме страдања Срба, Јевреја и Рома и других на

територији НДХ, а имајући у виду чињеницу да се овог децембра завршава обележавање почетка усташког геноцида над Србима Јеврејима и Ромима, сматрамо да би било неопходно усвајање ове Резолуције у знак сећања на све Јасеновачке великомученике и жртве геноцида у НДХ.

Стога, Народна скупштина Србије, овом Резолуцијом указује на следеће:

1. Најоштрије се осуђују усташки злочини и геноцид над Србима Јеврејима и Ромима на територији НДХ од 1941-1945, а посебно у усташком логору смрти Јасеновац, где је коришћено 57 метода за монструозно убијање заточеника, а посебно деце, па чак и новорођенчади.

2. Подржава се Апел Светског јеврејског конгреса за осуду усташких злочина у НДХ и Јасеновцу, као и одлука Владе Аустрије из 2018. године којом се забрањује употреба усташких обележја у Аустрији, а поводом одржавања годишњих манифестација у Блајбургу.

3. Осуђује се свако порицање усташког геноцида у НДХ и употреба усташких симбола и усташког поздрава „за дом спремни“ и подржава се иницијатива Координације јеврејских општина Хрватске упућена Влади Републике Хрватске да се законски санкционише коришћење усташке иконографије у циљу спречавања свих видова рехабилитације и промоције неоусташтва.

4. Проглашава се 28. април за „Дан геноцида над Србима у 20. веку“ поводом 80 година од првог усташког геноцида у Гудовцу код Бјеловара, чиме је почело „усташко коначно решење“, шест месеци пре „нацистичког коначног решења“ чиме је употпуњена светска историографија геноцида и холокауста у Другом светском рату. Овај датум се обележава сваке године и улази у календар значајних датума које обележава Република Србија, као још један израз солидарности у очувању културе сећања на жртве усташког геноцида у Другом светском рату као једном од највећих геноцида у 20. веку, што је истовремено допринос у борби против антисемитизма, неонацизма, неоусташтва и допринос обележавању Међународног дана холокауста који је први пут обележен 27. јануара 2006. године по Резолуцији УН на иницијативу државе Израел, а обележава се на дан ослобођења Аушвица.

5. Изражава се емпатија за преживелу децу логораше, као и за њихове породице и позивају се све државе, како у региону, тако и широм света, да осуде геноцид који је почињен у НДХ 1941-1945.

6. Охрабрује се едукација и даље унапређење разумевања историјских чињеница које су довеле до усташког геноцида на територији НДХ 1941-1945, пошто је усташки геноцид важан за историју геноцида и холокауста, за светску историографију Другог светског рата и колективну меморију човечанства.

7. Гарантује се ратификација и пуна имплементација Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида, ратних злочина, етничког чишћења и злочина против човечности и усвајање додатних закона против употребе говора мржње који су засновани на етничкој и верској нетрпељивости,

а неопходни су за испуњавање обавеза из те конвенције и других аката, како се злочини етничког чишћења, који су се, нажалост, поновили 1995. године у операцији „Олуја“, никада више не би догодили.

8. Обавезује се на развијање образовних програма који ће будућим генерацијама усадити лекције које проистичу из усташког геноцида, ратних злочина, етничких чишћења и злочина против човечности у циљу спречавања да се икада више понове и ревитализују, у циљу спречавања рехабилитације усташке идеологије која је, поред нацистичке, била једна од најсмртоноснијих идеологија у историји 20. века.

9. Заузима се став да кршење људских права и мањинских права на достојанствену културу сећања на жртве усташког геноцида могу бити рани показатељи могућности новог геноцида и у том смислу се обавезује на усвајање додатних законских и других правно обавезујућих аката.

10. Народна скупштина Републике Србије, овом Резолуцијом подржава Декларацију о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ коју је донео Парламент Републике Српске, као и Јерусалимску Декларацију о Јасеновцу и обавезује се да се Резолуција о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ посебно у знак сећања и пијетета према жртвама Јасеновца од 1941-1945 поднесе надлежним органима УН и другим релевантним међународним институцијама на усвајање као међународног акта.

11. Народна скупштина Републике Србије овом Резолуцијом позива све релевантне међународне институције и земље чланице УН, као и организације које се баве проучавањем, меморијализацијом и едукацијом о холокаусту и геноциду, да прихвате ову Резолуцију и да холокауст и геноцид извршен од стране усташке Независне државе Хрватске у Другом светском рату укључе у своје програме као пример једне од најсмртоноснијих идеологија 20. века.